

XII

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

BALÁZS IMRE JÓZSEF
CSAPODY MIKLÓS
CSEKE ÁKOS
FAZAKAS LÁSZLÓ
FERENCZ ZSOLT
GIDÓ CSABA
KÉSZ ORSOLYA
MARKÓ BÉLA
MURÁDIN JENŐ
NAGY ELEK
ÓZER ÁGNES
PÉTER I. ZOLTÁN
SALY NOÉMI
SEBESTYÉN MIHÁLY
SZAKÁCS SZIDÓNIA
LUCIAN SZEKELY-RAFAN
SZEKERNYÉS JÁNOS

8

CAFÉ NOIR
KÁVÉHÁZAK, KASZINÓK...

III. FOLYAM
2018.
AUGUSZTUS

XXK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXIX/8. • 2018. AUGUSZTUS

TARTALOM

MARKÓ BÉLA • Pótkávé (<i>vers</i>)	3
SALY NOÉMI • Kolozsvár kávéház, Budapest	4
SZAKÁCS SZIDÓNIA • Vendéglátás, kávéházak, szabadidő a dualizmus elején Kolozsváron (1870–1880)	17
FAZAKAS LÁSZLÓ • Kolozsvári kaszinók: egyenlőség, politikai semlegesség?	27
CSAPODY MIKLÓS • A Dumaposta asztaltársaság	37
BALÁZS IMRE JÓZSEF • A Bánatos Főemlősökhöz címzett fogadó (<i>vers</i>) ..	49
FERENCZ ZSOLT – NAGY ELEK • Szellemi csemege, irodalom és mecenatúra – múlt és jelen a kávéházban (<i>interjú</i>)	50
SEBESTYÉN MIHÁLY • Kávéházak tündöklése és bukása Marosvásárhelyen	56
SZEKERNYÉS JÁNOS • Mulató polgárok, katonák, ecset- és tollforgatók. Kávéházak ködbe vezetett városa a Béga partján	68
PÉTER I. ZOLTÁN • Kávéházi élet Nagyváradon	80
GIDÓ CSABA • A Nagy Háború és a székelyudvarhelyiek élelmiszer-, illetve kávéartaléka	89
ÓZER ÁGNES • Kocsma, vendéglő, kávéház. Adalék Újvidék vidámabb arcának történetéhez	98
■ MŰHELY	
CSEKE ÁKOS • Mi a cinizmus? Vázlat Sloterdijk, Foucault és Onfray cinizmus-konceptiójáról	106
■ MŰ ÉS VILÁGA	
MURÁDIN JENŐ • Közelítések a pályakezdő Nagy Imre brassói kapcsolatainak történetéhez	117

■ **TÉKA**

KÉSZ ORSOLYA • Szinte jó (*Sasszé*)123

■ **ABSTRACTS**126

■ **KÉP**

LUCIAN SZEKELY-RAFAN

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Tiszteletbeli elnök: DEGENFELD SÁNDOR

Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY (történelem) ■ A szerkesztőség tagjai: BALÁZS IMRE JÓZSEF (főszerkesztő-helyettes, irodalom), CSEKE PÉTER (médiatudomány), RIGÁN LÓRÁND (filozófia, a Korunk–Komp-Press Kiadó felelős szerkesztője)

■ Gazdasági vezető: KOVÁCS GÁBOR ZSOLT Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR, SZENTES ZÁGON
■ A Korunk grémiuma: DERÉKY PÁL, EGYED PÉTER, ILIA MIHÁLY, KOVÁCS ANDRÁS, POMOGÁTS BÉLA, ROMSICS IGNÁC, TETTAMANTI BÉLA, ZALÁN TIBOR

■ Kiemelt támogató a Communitas Alapítvány és a Romániai Magyar Demokrata Szövetség. A megjelenéshez továbbá támogatást nyújt a Nemzeti Kulturális Alap, a Bethlen Gábor Alap, a bukaresti Művelődési Minisztérium, a Kolozs Megyei Tanács és az Amerikai Magyar Koalíció – Cultural Foundation for Transylvania

■ Szerkesztőség: Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.

Telefon: 0264-375-035; Fax: 0264-375-093 ■ Postacím: 400750 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;

Internet: www.korunk.org; <http://epa.oszk.hu/00400/00458>; e-mail: korunk@gmail.com

■ Nyomda: ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egyévi előfizetés díja 60 RON.

A KORUNK magyarországi terjesztését Tóth Ernő Béla E. V. végzi;

a lap megrendelhető a következő telefonszámon: 0036-303-499-151, illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com

■ Revistă culturală finanțată cu sprijinul Ministerului Culturii și Identității Naționale

■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk

(400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284)

■ ISSN: 1222-8338

Pótkávé

Nálunk nem árultak gázzal töltött luftballont,
így aztán mit tehattünk volna, szájjal fújtuk fel
a piros, kék, zöld, fehér vagy sárga léggömböket,
amelyek ernyedtt állapotban hasonlítottak
a gumióvszerhez, ezt csak később tudtam meg,
el-elpattantak a földtől, de a tüdönket megjárta
szén-dioxid nem emelte magasba őket,
a léggömb sem szabadult a gravitációtól mifelénk,
mint ahogy elvermelt jéggel működő
jégszekerényünk sem volt gyermekkoromban,
csak másoktól hallottam, hogy sok helyen
ilyen is van, a hegyek közt megfelelt a pince,
aztán megjelentek a frizsiderek,
a műméz is pontosan olyan édes volt egyébként,
mint a méhektől módszeresen elrabolt virágméz,
és műlábat is gyakran lehetett látni akkoriban,
hiszen nem voltunk még messze a háborútól,
persze én most igazság szerint csak kerülgetem
a témát, ugyanis nem a luftballonról, nem a jégről,
nem is a mézről, hanem a kávéról szeretnék írni,
vagyis a kávéházak szerepéről az életünkben,
erre kaptam felkérést, ahogy mondani szokás,
csakhogy nekem nem nagyon vannak ilyen emlékeim,
nem tudom, miért vagyok ilyen bevállalós,
mi ez az állandó szereplési kényszer,
most is inkább a pótkávé sötétbarna, érdes,
nyersen illatozó korongjaira emlékszem,
talán a Franckot vagy az Enrilót csomagolták így,
cikória, cukorrépa, árpa, se repülés, se szívdobogás,
se álmatlanság, csupán a tejeskávé egyre
távolodó, felejthetetlenül puha íze,
pedig nem dobbant meg a szívünk tőle,
nem maradtunk ébren, amikor
forradalmat kellett volna kirobbantani,
nem írtunk verset műmárvány asztalokon,
csak pótverseket, amelyek mindig másról szóltak,
csak pótforradalmat csináltunk mégis
igazi vérrel, igazi reményekkel, igazi halállal,
csak emlékezünk egy igazi forradalomra
igazi könnyel, igazi koszorúkkal, igazi pirosló arccal
az Ispán-kútnál, az igazi Fehéregyháza közelében,
ahova még a léggömb is folyton visszahull,
majd ülünk sokáig a Pilvax pótkávéházban,
nem jön Petőfi, nem jön Jókai.

SALY NOÉMI

KOLOZSVÁR KÁVÉHÁZ, BUDAPEST

...első hőse egy pont
200 évvel ezelőtt
született pesti kávé,
utolsó áldozata egy
jövőre 70 éve bezárt
kávéház, a kettő között
pedig ott szervezkedik,
gyilkol, mulat vagy csak
egyszerűen éldegél
az én szeretett városom,
Budapest.
Kolozsvár kávéház, VII.,
Dohány utca 40.
Szimat!

A társadalomtudományok nagy francia mestere, Marcel Mauss (Durkheim unokaöccse és tanítványa, majd Lévi-Strauss professzora) *A test technikái* című tanulmányában¹ így elmélkedik: minden tudományterület határvidékén van egy nagy kupac, amelynek ormára a tudatlanság kitűzi a „különfélék” feliratú zászlót. Na, ott vannak azok a kérdések, amelyek előbbre visznek.

Amikor kávéháztörténeti kutatásokra adtam a fejem, nem gondoltam, mennyire igazat kell adnom ennek a sziporkázóan okos, szellemes tudósnek.

Hogy a kávéháztörténet nem tudomány? Aha, csak valami jópofa izé. De mit mond Richard van Dülmen? „Ha... egyes cselekedetek és kulturális megnyilvánulások jelentésösszefüggését akarjuk rekonstruálni, akkor ezeket gondosan fel kell tárni, és nem elhamarkodottan valamilyen előre megállapított elmélet értelmében kategorizálni.”² A kávéház használata nem kevésbé „kulturális megnyilvánulás”, mint az a folyamat, amelynek során közhelyszerű torzképe a 20. század közepétől kialakult, így a tények feltárása semmiképp sem felesleges.

Témaválasztásunk és módszerünk azokhoz a 20. század utolsó harmadában megjelent társadalomtudományi irányzatokhoz (mikrotörténet, Alltagsgeschichte) kapcsolható, amelyek tárgya a mindennapi élet. A mikrotörténet-írás „ismert jelenségekről alkotott képünk módosítását tűzi célul úgy, hogy a tanulmányozott jelen-

séget több nézőpontból vizsgálva elemzi, gyakran egymásnak ellentmondó valóságokat feltárva. Ebben a megközelítésben a lépték, pontosabban az elemzés különböző szintjei közötti játék a történetírói gyakorlat központi szervező elemévé válik... a kutatott tárgy körvonalainak lépcsőzetes felfedezése és a léptékváltások következtében keletkező diszkontinuitás nem teszi például lehetővé az egyszerű, egyenes vonalú narrációt.”³

E történelemszisztem szerint az átlagos épp átlagossága miatt tekinthető reprezentatívnak, mivel „mikrokozmoszként foglalja magában azokat a vonásokat, melyek egy meghatározott történelmi időszak valamely társadalmi rétegére jellemzőek”.⁴ Képviselői mára egyértelműen bizonyították: az átlagos is lehet elbűvölően érdekes és értékes kutatási tárgy. A kávéházakról a köztudatban élő, gyakran torz kép alapjául pedig éppen néhány kivételezett „szent hely”, sőt ezek irodalmi megjelenítése szolgált, ezért éppoly hasznos feltérképezni, hogy milyen volt az átlag, amelytől eltértek, mint megvizsgálni, hogy ha valóban eltértek, akkor az miért, hogyan történt. Ebben a tanulmányban egy „átlagos” budapesti kávéházat fogok tüzetesebben megvizsgálni a sajtó tükrében.

A kávéháztörténet első közelítésben intézménytörténet. Ez a félig-meddig önálló tudományág a tágan értelmezett embertudományok mindegyikében jelen van. Kutatási tárgyaként gondolhatók el például a társadalom vagy a hatalom nagy alapintézményei, mint a család, az egyház, az iskola, a hadsereg, az alkotmány vagy akár maga az állam – ilyen témájú munkáknak se szeri, se száma –, de olyanok is, amelyeket bajosan lehet hagyományos keretek közé szorítani, gondoljunk csak Foucault híres műveire a büntetés-végrehajtás vagy az elmegyógyintézetek történetéről. Ismerünk történelmi tanulmányokat – de messze nem elegendő! – az egészségügy intézményeiről (kórház, fürdő), a művelődés, a szórakozás, a sport intézményeiről (könyvtár, múzeum, színház, mozi, irodalmi szalon, mulató, sportegyesületek), tudományos vagy a tudomány céljait is szolgáló intézményekről (akadémiák, kutatóintézetek, botanikus kertek, állatkertek), a könyv- és lapkiadás intézményeiről (nyomdák, szerkesztőségek), a gazdasági élet intézményeiről (bank, tőzsde, biztosító), a legkülönfélébb szolgáltatásokról (piac, közlekedés, hírközlés, prostitúció) stb.

Ha e roppant tarkaságon végigpillantva megpróbálunk választ adni arra a kérdésre, voltaképp mi az, hogy intézmény, azt mondhatjuk: közösségi szükséglet kielégítésére szolgáló, szokások vagy törvények erejével létrehozott tartós társadalmi struktúra. A kávéházra ez a meghatározás minden elemében igaz, nyugodtan munkához láthatunk.

Menet közben, ahogy ez lenni szokott, újabb és újabb elágazásokhoz értem: az erdőben loholó vadászkutya érezhet így, amikor minden bokor alatt kínálkozna egy még meleg nyúlfészek vagy ínycsiklandó fácáncsibe, de neki nem szabad levennie az orrát az üldözőbe vett vaddisznó véres csapájáról. Nem fosztom meg magamat, de az olvasót se attól a gyönyörűségtől, hogy ezeket legalább címszavakban jelezzem. Így láthatóvá válik, hogyan nem születik meg egy könyv, melynek első hőse egy pont 200 évvel ezelőtt született pesti kávé, utolsó áldozata egy jövőre 70 éve bezárt kávéház, a kettő között pedig ott szervezkedik, gyilkol, mulat vagy csak egyszerűen éldegél az én szeretett városom, Budapest.

Kolozsvár kávéház, VII., Dohány utca 40. Szimat!

Hereintől Kolozsvárig

■ Herein Mátyás (1818–1889) kiskamaszként, 1831-ben került szüleivel Morvaországból Pestre. Hogy a család korábban is vendéglátással foglalkozott-e, nem tudjuk, de ő maga „már 1849-ben kávéos volt a régi »Zrinyi«-ben, majd 20 éven át a Károly-körúti Huszár-házban volt kávéháza”.⁵ (Megnyitását 1858. december 4-én jelenti be a sajtóban. Állítólag itt szolgáltak föl Pesten először kapucínert.) Kiváló szakemberként komoly vagyoni tetteket, amelyből 1873–74-ben bérházat építtetett Gottgeb Antallal a Dohány utca 40. telkére, egy saroknyíra a Kerepesi (ma Rákóczi) úttól. „A főv. régi polgára összesen 35 évig szerepelt mint kávéos, legutóbb a Nyár- és Dohány-utca sarkán. Özvegyén kívül négy gyermeke és számos unokája gyászolja” – tudósít a nekrológ.

(Elágazások: kávéház a Bach-korszakban; a Huszár-ház; Gottgeb Antal és működése; az önállóvá váló Erzsébetváros; Herein gyerekei, különös tekintettel Károlyra)

A ház a család eladta, 1912 tavaszán egy részéből szálloda lett, földszintjén étteremmel és kávéházzal:

„A főváros kellős közepén fényesen berendezett szálló nyílt meg »San Remo« cím alatt (...) 100 szobával, lifttel, villámmal [villannyal], középponti fűtéssel, ébresztő órával, külön étteremmel, az országos híri Putzer György vendéglős vezetése alatt. A kávéházban az összes bel- és külföldi lapok. A szállóhoz mindkét pályaudvarról közvetlen villámos-összeköttetés van a Rákóczi-ut és Nyár-utca sarkán. Ez a szolid családi szálló, melyet a Budapestre utazók legmelegebb figyelmébe ajánlunk, bizonyára rövid idő alatt az egész országban népszerű lesz.”⁶

„A gazdaközönség új szállodája a San Remo Szálloda, Budapest, VII. kerület, Dohány-utca 40. sz. [...] Gazdák, gazdatisztek 15% engedményben részesülnek. Szíves pártfogást kér: Sárkány József szálloda tulajdonos, nyug. gazdatiszt.”⁷

1913 januárjában mai szemmel nézve elég vicces hirdetés jelenik meg a *Pesti Hírlap*ban:

„Hotel San-Remo szálloda Dohány-utca 40. bekebelezett szerződéssel azonnal, családi viszály miatt átadó. Érdeklődni a bérlőnél Sárkány Józsefnél 1-2 közt.”

A vevő, Récei Gusztáv vendéglős a házat is megveszi. (Özvegye 1916-ban adja majd el Komáromi Lajosnak.) A szálloda 1943-ig, a kávéház 1949-ig működött. A 2. világháború után hivatalok költöztek a volt hotelszobákba. A felső két szinten, amelyekre 1936-ban még egy újabb is épült, mindvégig bérlakások voltak.

Herein és vendégei Balla Vilmos *A Kávéforrás* című könyvében is kaptak két bekezdést:

„Amikor még az egész komplexum [a Huszár-ház] egy épület volt, a Károly-körúti oldalon meglapul a Herein-féle igen szimpla berendezésű nyárszobák kávéház, amelynek ócska asztalait és székeit nyaratszaka egyszerűen kirakták a »macskafejekkel« rosszul kövezett udvar közepére (minden sátor vagy »kert« nélkül), és itt élvezik aztán a stamgasztok⁸ a tizkrajcáros feketéket némi kalabriászozás és dominózás kíséretében. Talán a billiárd-asztalokat is kiteszik, de hát ilyen alkalmatosság nem is volt.⁹ A kávéos párforintos napi bevételeiből mégis annyit tud félrerakni, hogy háromemeletes sarokházat építtet a Dohány-utcában – igaz, hogy a régmúlt időben az ilyen vállalkozáshoz aránylag nagyon kevés készpénz kellett –, és ide helyezi át a Café Herein-t. Vele együtt átmegy az új helyiségbe a törzsvendégek zöme, amelyhez többek között Friedman,¹⁰ a

szomszédságban levő zsinagóga főkántora és Susny, a második »előimádkozó« is tartozik. [...]

Az új Herein világaról az első adatot 1874-ből találtam – az alábbi életművészek már a vadonatúj belső-erzsébetvárosi termekbe gyűltek.

„[A város kétes figurái] közé tartoznak azok, kik vagyon, hivatal, munka és rendes jövedelem nélkül, még a hozzájuk közel állók előtt is megfoghatatlan módon szerzik meg kenyerüket [...] Némelyek valóságos dandyk, mások közönséges vagy épen siralmas kinézésűek. A finom uracsot játszó oly csinos öltözetet viselnek, oly fényes hengerkalapban járnak, az ember azt hinné, hogy Rothberger ruhatermei s Pórfi vagy Quentzer kalaptárai ingyen állnak rendelkezésükre. A kifogástalan nyakkendő csokra, mindennap friss virág-bokréta, finom séta-pálcza egészítik ki külső eleganciájukat. Mások kopott, de tiszta ruhában járnak, melyen látható, hogy szőrét már rég levette a kíméletlen kefe. Találni köztük egészen lerongyolott alakokat is, kikről nem tudni, koldusok-e vagy farkarok. [...] Ez osztálynak azon tagjai, melyek az iparlovagokhoz igen közel állnak és már külső megjelenésükkel is téves fogalmakat akarnak magukról adni, a Café Francaisban, a Rosner- és Herein-féle kávéházakban, a farsangi idényben a nyilvános bálokön találhatók. A tőzsdében és a tőzsde körül is lehet gyönyörű példányokat találni...”

Jártak ide szelídebb és jobb erkölcsű vendégek is: 1882-ben „a dohány-utcai Herein-kávéházban egy harminc tagú kávézó társaság elhatározta, hogy naponkint a fekete kávé árához legalább egy krajcárt tesz, s ebből egy kis alapot képez szegény gyermekek téli ruházására; már is 25 ft gyűlt be e célra a fillérekből.”¹¹

Újságot olvasni és politizálni minden kávéházban szokás volt, de az ilyen irányú markáns szakosodás jóval ritkább. Ezért fel kell figyelnünk arra is, hogy 1884-ben a Hereint az Eötvös-párt tanyájaként említik: az odamerészkedő Matlekovics-párti kortes össze is verekedett a „helyi erőkkal”. (A bíróságon vád és viszontvád visszavonásával, mosolyogva kibékültek.)¹²

(Elágazások: jótékony asztaltársaságok; politikus-kávéházak; Eötvös Károly és köre mint törzsvendégek)

Herein Mátyás a kávéházat élete utolsó éveiben már bérbe adta: 1886-ban Mayerhoffer Károly Trieszt városát tűzi a cégérré. (Az ő idejében szelídebb a közönség: például a budapesti órászegédek betegsegélyező egyesülete ülésezik itt. Egy hírlapi félmondat szerint a Trieszt „nem tartozik a főváros legelőkelőbb kávéházai közé”.)

1896 februárjától új bérlő jön, cégért cserél, s új nevéhez illő választékkal csalogat:

Hova menjünk ma estére?

Menjünk a Miska bácsihoz, ki a Dohány- és Nyár-utca sarkán volt „Trieszt” kávéházat átvette s most Hazafi kávéház czimen vezeti.

Valódi debreczeni kolbász és sült szalonna után jó gödöllői borokat kaphatni. Szíves látogatást kérve maradtam tisztelettel Miska bácsi, a Ferenczyben volt főpinczér:

*Külön szobák! Tutti quanti*¹³

A „mulatni vágyók gyűlhelye” sem jut egyről a kettőre. Egy év se telik bele, 1897 januárjában megint új szereplő jelenik meg a porondon: „Van szerencsém a n. é. [nagy-

érdemű] közönséget, ismerőseimet és jó barátaimat értesíteni, hogy a Nyár- és Dohány-
utca sarkán levő, volt Hazafi-kávéházat átvettem és azt saját kezelésem alatt fogom ve-
zetni. Miután gondoskodtam a legpontosabb és legjobb kiszolgálásról, kérem a n. é. kö-
zönség becses pártfogását. Esténkint Boros Gyula híres cigányprímás hangversenyez.

Kiváló tisztelettel

Borbás Gyula, kávé^s”¹⁴

1898-ban Spitz Samu jön, és megint cégért cserél. A hangulat és a vendégkör
megváltozik:

*Ma és mindennap hangversenyezik a legjobb és legszebb Elite női zenekar
Csapek karmester vezetése alatt*

Sabária-kávéházban, Dohány-utca 40. Nyár-utca sarok¹⁵

*A Magyarországi Zenészek Egyesülete tagjainak találkozó helye Budapesten, VII.
ker., Dohány-utca 40., „SABARIA” kávéház. (D. u. 2–4 óra között.)¹⁶*

1900 körül néhány évig itt működik a Pincérek Szak- és Munkaközvetítő
Egylete, valamint a Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűöntők Egylete és
Jótekonysági Köre is.

Hogy Spitz Samu magyarosított-e Sugárra, vagy két vadonatúj bérlő került az
üzletbe, nem tudni, de határozottan haladnak a korrallal:

Sabária-Mulató

VII., Dohány utca 40. Nyár-utca sarkán.

Legmagasabb igényeknek megfelelő családi varieté.

*1904. október hó 1-én (szombaton) úgy mint a következő napokon rendkívüli
nagy nemzetközi „Varieté”.*

Különlegeségi előadások Zitter J. Oszkár igazgatósága alatt.

18 elsőrangú műerő felépít 18

Kezdeté 8 órakor. – Zenzációs fényes diszmissor.¹⁷

Október végén egy másik hirdetésből a fellépő műerők kiléte is kiderül:

Sabária-Mulató.

VII., Dohány utca 40. (Nyár-utca sarkán.)

Ma és naponta rendkívüli nemzetközi

Varieté

művész előadás, Igazgató: Zitter J. Oszkár.

Szenzációs sikerű októberi műsor

Little Jósé Karabin

akropatikus [sic] átváltozó énekes és tánczos.

Fleurette Flóra

modern előadó szubrette

Szirmai Andor

magyar-német szalon komikus

Rienzi Mariska

essentriquo

J. Oser

szalonkomikus

Paula Dorée

nemzetk. énekesnő

Rybysle Adel

táncszubrette.

*Az összes szerződötetett műerők fellépte. Naponta 2 kaczagató bohózat.
Házi zenekar. Kezdeté 8 órakor¹⁸*

Ribizli Adél se lehetett kutya, de Rienzi Mariska nevéen pláne megakadhat a szemünk: Ady nagyváradi szeretője ő, akitől elkapta a szifilisz. „Roppant testi-ség kiabált róla, és molett volt, hatalmas keblekkel és a szája rikített”, írja róla egy kortárs, női szemmel pedig: „Már ha megjelent a színpadon, a férfiközönség erősen megtapsolta. [...] afféle század eleji tipikus démon volt, nagy termetű, erős, kít egy kis csúfolódással »debellának« lehetne mondani; erősen befűzött termet, hatalmas domborulatokkal. Szerintem tíz évvel lehetett idősebb Adynál, úgy harmincnégy-harmincöt éves, de ehhez a korhoz képest már hervadt, arca ennek ellenére elég szép. Tűz mindenestre volt benne; haja vörösre festett. Fekete, csipkés-flitteres szanzoneptruhája a kor divatja szerint földig ért, fején nagy fekete kalap, kalapján és szíve táján piros virággal.”¹⁹

Krúdy az *Ady Endre éjszakáiban* tanúsítja, hogy a költő a pesti Meteor kávéházban még találkozott démonával, aki sajátosan próbálta ismét maga felé hajlítani a szívét, nem teljesen eredménytelenül:

– *Maga engem Nagyváradon látott utoljára föllépni az orfeumban. Azóta nagyon sokat fejlődtem, haladtam, tanultam. Mondja, nem kíváncsi arra a produkcióra, amellyel dalaimat befejezni szoktam?*

A réveteg költőnek felelni sem volt ideje, amikor Rienzi Mariska egyetlen ugrással a biliárdasztalon termett, mint valami színpadi emelvényen. [...] A művésznő meghajtotta a derekát, tenyerével a biliárdasztal közepére támaszkodott, és testét egyetlen lendülettel a levegőbe dobta.

Ott állott tótágast az ámuló költő előtt... Természetesen nadrág nélkül abban az időben sem jártak a művésznők.

A Meteorban nem nagy feltűnést szokott kelteni, ha egyik-másik művész vagy művésznő jókedvében bukfcencet vetett. Igen természetes dolognak látszott, hogy a testi ügyesség papjai és papnői a színpadon kívül is gyakorolták magukat. Rienzi kisasszony azonban méltóságáteljes szokott lenni, nem hányt cigánykereket akárkinek a kedvéért.

A kávéház ajtaján éppen belépő Zuboly és Kr. Gy. úr nagy elismeréssel nézték a művésznő produkcióját, Ady a megérkező vendégek tiszteletére is végképpen letette a ceruzát [...] A költő így szól barátaihoz:

– *Ez a lány megérdemli, hogy asztalunkhoz hívjuk.*

– *Minek? Nem lehet tőle beszélgetni – mormogta Zuboly.*

– *Nagyon érti a borívást – dicsérte Ady a még mindig tótágast álló hölgyet.*²⁰

(Elágazások: gasztronómiai kínálat; szórakoztatóipar a kávéházban; zenekarok, női zenekarok, prostitúció)

1906-os hirdetéseik azt hangsúlyozzák, hogy a kávéház a Népszavával szemben található, ami magyarázatot ad az üzlet mindvégig érezhető erős munkásmozgalmi kötődésére. Ez azonban nem volt elég a talpon maradáshoz. Nem győzzük követni a tulajdonosváltásokat: 1908 nyarától megint új gazdával, a szocialista munkások vélt igényeihez igazított névvel folyik a szórakoztatás:

*Minden este cigányzene hangversenyez. Elvtársak találkozó-helye.
számos látogatást kér Neumann Izidor.²¹*

Egy másik hirdetésben Neumann „elvtársak és Good-Templárok”, vagyis a nemzetközi antialkoholista mozgalom tagjainak találkozóhelyének nevezi üzletét, ami egy éjjel-nappal nyitva tartó kávéház esetében nem tűnik jó döntésnek. És valóban, ez az intermezzo alig pár hónapig tart. Novemberben az artisták teljesen elfoglalják a terepet: „A Magyarországi Artista Egyesület, a mely tagjai sorában több mint 500 hivatásos artistát számlál, tagjai régi óhajának engedve, új egyesületi otthont rendezett be, a mely mint az egyesület hivatalos otthona »Artista Otthon-kávéház« név alatt VII. Dohány-utca 40. szám alatt (Dohány- és Nyár-utca sarkán) f. évi november 2-án, hétfőn ünnepélyesen megnyílik.”²² A bérlők: Engländer és Markovits. (Ekkoriban a vak zongoristától a labdazsonglőr, a magyar ruhácskában csárdásoszó leánykától a trágár kupléénekesnőig, a tűznyelőig vagy az eróművészig mindenkit artistának neveztek, aki a szórakoztatóiparban dolgozott.)

1910 januárjában Ernst Mihály tudósít az újabb változásról (és a célközönségről): „Értesítjük az összes szervezett munkásságot, hogy Dohány-utca 40, Nyár-utca sarkán levő Zala kávéházat a modern kor igényeinek megfelelően berendezve, a mai napon megnyitottuk s azon leszünk, hogy t. vendégeink jó italookról, ételekről és pontos kiszolgálásról meggyőződhetnek,

Szíves pártfogást kér Ernst kávé.”²³

Ettől kezdve a kávéház „külön udvari helyiségében” rendszeresek a szakszervezeti és szocialista párti rendezvények. Ott székel a Magyarországi Felsőmunkások Szövetsége, ott szerkesztik az *Élelmezési Munkás* című lapot, ott próbál az „Ideál műkedvelő gárda”, gyűlésezik a Süteménykihordók Köre, de főleg ott járnak össze a sütőmunkások, köztük egy törzsvendégnek számító péklegény: Nick Gusztáv, Mánás Elza gyilkosa. Ott is bukott le. (Ernst Mihályt is letartóztatták orgazdaságért, mert megvett egyet a rablott ékszerekből, de végül nem került börtönbe.) A rendőrség rajta is tartja a szemét az üzleten, rendszeresek az ellenőrzések. A *Népszava* felháborodott tudósítása szerint 1911 októberében „a rendőrség a Zala kávéházban razziaát tartott. Sehol másutt, csak a Zala kávéházban, a Nyár- és Dohány-utca sarkán, ahol a munkanélküli sütőmunkások tartózkodni szoktak. A munkanélküliek különösen az esti órákban jelennek itt meg, mert rendszerint este, amikor a sütőműhelyekben megindul a munka, szoktak sütőmunkásokat kiegészítőként alkalmazni innen a mesterek. A munkanélküliek közül sokan hetenként 3-4 napi időre kiegészítő alkalmazást nyernek erről a helyről, és ezzel elérik azt, hogy legalább nem kell koplalniok.”²⁴

A lap izzó hangon számol be a vendéglői pincérek nagygyűléséről is: „A Zala-kávéház óriási termét csaknem zsúfolásig megtöltötték a megjelent éttermi segítők, bizonyoságául annak, hogy a vendéglős kutyaszövetség terrorizmusa nem képes megfélemlíteni az öntudatos éttermi segítők nagy tömegét, akik szilárdan kitartanak az osztályharc alapján álló szervezet mellett, mert tudatában vannak annak, hogy egyedül az osztályharc alapján álló szervezet az, amely az éttermi segítők minden tekintetben megvédi a munkáltatók túlkapásai ellen.”²⁵ Egy másik hasonló alkalommal 500 résztvevőről számolnak be.

Az osztályharc továbbra is békésen megfért a cigány- és katonazenével, miközben ismét új cégér és tulajdonos hívogat:

SAN REMO NAGYKÁVÉHÁZ
VII, DOHÁNY-UTCA 40 (NYÁR-UTCA SAROK)

Naponta ½ 5 – ½ 7-ig KATONAZENE

Estéknként BODRICS DEZSŐ (az öreg BANDA MARCI volt első segédprimása) teljes zenekarával hangversenyez. Figyelmes kiszolgálás! Polgári árak! Színházi társasvacsorák!

Szíves látogatást kér

GROSZ ZSIGMOND

tulajdonos²⁶

1914 januárjában a háztulajdonos kuglizópályákat és amerikai tekeasztalokat állít fel az alagsorban, amelyek „egyleteknek és más alkalmas összejövetelekre a legutányosabban bérelhetők. A termekben és a kávéházban 800 személy elfér.”²⁷ De még nincs vége: „Esperantista elvtársainkat ezúton is értesítjük, hogy folyó hó 7-étől kezdődőleg összejöveteleinket a »San-Remo« kávéház helyiségében (VII, Dohány-utca 40) vasárnaponként délelőtt. 10–12-ig tartjuk. Az esperanto iránt érdeklődő elvtársak ugyanakkor mindennemű érdeklődésre szíves fölvilágosítást nyerhetnek. A Magyarországi Esperantista Munkások Egyesülete.”²⁸

1918 júniusában „újból megkezdni működését” az Ékszerészek Sport Clubja, alakuló ülésüket a San Remóban tartják.²⁹

Elágazások: a kávéház mint a legkülönfélébb egyesületek székhelye; munkásmozgalom és sport a kávéházban; a biliárd mint par excellence kávéházi játék

Az első világháború éveiben nem történik semmi érdemleges, még egy szimpla gyilkosságot sem sikerült előbányásznom a hírekből. A San Remo csendesen, de sikeresen működik.

Alatta viszont zajlani kezd az élet – közvetve, de ez is a kávéház életképességét bizonyítja, hiszen egy „halott” hely szomszédsága semennyire se lett volna vonzó: a pincében megnyílik a Simplicissimus mulató. A névválasztást az azonos nevű bécsi kabaré ihlette, amelynek társulata többször is vendégszerepelt Budapesten – és valóban, hamarosan bekövetkezik valamiféle funkcióváltás: „Mattyasovszky Ilona átvette a Simplicissimus Kabarét (...) Művészi vezetése és a szenzációsan kibővített slágerműsor keretében személyesen is fellép. Szentiványi Kálmán konferál. Kezdeté esti 10 órákor. Asztalok rendelhetők; Telefon: József 125-17. Belépődíj nincs. Tánc!”³⁰

A *Magyar Színművészeti Lexikon* a megnyitás dátumát pontatlanul közli, de – az alapító Mattyasovszkyt kifejejtve – felsorolja a társulati tagokat: „igazgató: Lovászy Károly. Tagok: Felhő Rózsai, Szentiványi Kálmán, Molnár Dezső, Tamás Lajos, Kun Sándor, Kiss József, Berkó Ferike, Fáy Valéria, Kende Mária.”

Nyáron is nyitva vannak, hirdetésük alapján kifejezetten számítanak a Pesten élő külföldiekre és az ekkoriban elég kevés turistára: „Minden este 10 órától nagy varieté-est. Szólók. Táncok. A zongoránál Noldi zongorahumorista, Budapest kedvence ül. Direktriz Lola Allemand. On parle francais. Si parla italiano. English spoken.”³¹

Mattyasovszky (Fraknoi) Ilona (1892–1943) az első magyar némafilm-sztárok egyike, 1913-ban már főszerepet játszik. Az első világháború alatt főként az

Astra filmgyár foglalkoztatja. A Tanácsköztársaság idején a filmdirektórium tagja. Talán emiatt nem kap munkát a 20-as évek elején? Filmiskolát nyit férjével, a rendező, forgatókönyvíró Bolváry Gézával, majd 1926-ban Bécsbe, onnan Berlinbe, végül Münchenbe vándorolnak. Német filmekben is sikerrel szerepelt. Budakeszin hunyt el 51 évesen.

1922 decemberében a hatóságok három alagsori helyiségben működő kabaré (az EMKE, Nagy Endre kabaréja és a Simplicissimus) működési engedélyét indoklás nélkül bevonták. Az artisták tiltakozása nyomán hamarosan visszakoztak, de a Simpli vendégköre (ha volt ilyen) nem tért vissza. A kabaré másfél év kínlás után megszűnt. Mulatóként viszont 1923-ban is működik, mert szerepel azoknak a vendéglátóhelyeknek a listáján, ahol szolgálaton kívüli rendőrtisztek nem tartózkodhatnak egyenruhában,³² majd kis szünettel ismét feltámad („a volt Simplicissimus helyiségei mint bar ismét megnyíltak. Kolozsvár kávéház VII, Dohány ucca 40. Ma, szombaton záróra 5 óra reggel³³), de ebben a minőségében sem hoz semmi izgalmat: az egyetlen tudósítás arról szól, hogy egy mocsárrészeg egyetemistának pont egy ökölvívó bajnokba sikerül belekötnie, aki szakszerűen kiüti. A továbbiakról a sajtó nem ad hírt, a felek nyilván kibékültek.³⁴

A szálloda 1923 májusától a hivatalosan csak november 20-án megalakuló Orient Szálloda Bérló Rt. neve alatt, Orientként működik tovább. Kávéháza ekkor kapja a Kolozsvár nevet.

Elágazások: kávéház és kabaré szimbiózisa, európai előképek; a kávéház-látogató szabályai és tilalmai a fegyveres testületeknél

Kolozsvártól az államosításig

■ Hány neve is volt ennek a boldogtalan üzletnek 1874-től 1923-ig, egy híján ötven év alatt? Vagy tíz. Ehhez képest valóságos csoda, hogy Kolozsvárként az utolsó pillanatig, az 1949-es államosításig, azaz 26 évig ki fog tartani.

Mi indokolhatta ezt a névadást? Ha végigpillantunk Pest-Buda és Budapest 19–20. századi kávéháznevein,³⁵ a földrajzi nevet viselők között meglepően kevés a magyar, még kevesebb az erdélyi. Ide sorolható két rövid életű Erdélyi kávéház, a Transilvania, a Maros, a Vajda-hunyad meg közvetve az EMKE (az alapító, Wassermann Jónás jelentős összegekkel támogatta is az Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesületet). Nagyjából ennyi, slussz.

Hanem 1923-ban járunk, három évvel Trianon után. A Magyarországra menekült mintegy 350-400 ezer ember többsége Budapesten próbált letelepedni. Kolozsvárról mintegy tízezren jöttek el.³⁶ Ahogy a Szeged, a Debrecen, a Kecskemét, a Szerb vagy az Alföldi, a Kolozsvár is vonzhatta az onnan érkezetteket. De azt se felejtjük el, hogy ha a fehérterrornak már vége lett is, az antiszemitizmusnak nem. Rendszeresek az atrocitások, amelyek színhelye gyakran kávéház. A Dohány utca pedig a zsidónegyed egyik főutcája. Innen nézve sem volt rossz ötlet az új cégér: ha egy suhanchordának netán zsidóverésre szottyán kedve, nyilván nem a Kolozsvárba fordulna be először.

Az új névvel megint az Artista-korszak hangulata tér vissza, nem is a legártatlanabb formában. A kávéházak ősidők óta fontos terepe voltak a kábítószerfogyasztásnak. Az *Arcanum* portálon 200-nál is több olyan cikket találtam, amelyekben a kor divatos szereinek (kokain, ópium, heroin, morfiom) kávéházi használatáról van szó. A Kolozsvár esetében viszont még többről.

„[...] A nemrégiben leleplezett kokainbanda három tagja megszökött és a rendőrség tudomása szerint újabb csempésző társaság szervezéséhez láttak. Külföldi és a fővárosban szereplő parkettáncosokat akartak céljaiknak megszerezni, mert ezeknek bőséges alkalmuk van az éjszakai életben ennek a súlyos idegméregnek árusítására. A mérget Bécs és Bukarest között hajón csempészték, a társaság vezetője Roth Rudolf román illetőségű ember volt, akinek Mátyás Manó ügynök és Krausz Fülöp, a Kolozsvár-kávéház trafikosa voltak társai. A detektívek Rothot pénteken tettenérték, amikor a Kolozsvár-kávéházban társainak kokaint osztogattott. [...] A detektívek a társaság tagjainak lakásán házkutatást tartottak, amely nem várt bőségű eredménnyel járt, mert kokainon kívül rengeteg Darmolt, aszpirint, morfiumot és egyéb gyógyszereket találtak, amelyeknek többszázmillió korona az értékük. Valamennyiüket előállították a főkapitányságra.”³⁷

Sajnos étlap nem maradt fenn, de egy bulvárcikkből kiderül, hogy a kávéház konyhája már hajnalban készenlétkben állt: „... reggel ötkor... itt kapható a legjobb korhelyleves. Ezért olyan népszerű ez a kávéház nem csak artistakörökben, hanem a mulató társadalom minden rétegében. Még a riff-kabilok is ide járnak. Az a 8 darab igazi riff-kabil, akik esténként egy ismert varieté-mulató műsorában lépnek fel, mint »nagy-gázsis« fő attrakciók.”³⁸ (Három algériai artista a Denevér mulató művésznőivel szórakozva reggel 7-kor összetűzésbe keveredett egy magyar vendéggel, de az affér elsimult. Óh, Rejtő Jenő, óh, békés pesti multikulti...)

Az 1925-ös esztendő utolsó szenzációját egy 14 éves kereskedőinas hozza, aki a kávéházban karácsonykor fölvégja a karján az ereket. (Szerencsére nem lett komoly baja. De mit keres ott az a kiskamasz egyedül??)

1926 őszen újabb öngyilkossági kísérlet színhelye a Kolozsvár: egy zenész mérget iszik. Az *Esti Kurír* újságírója a kávéházban összeszedett pletykákból és félinformációkból csudálatos rémregényt kerekít. A felgyógyult fuvolista helyreigazítást tesz közzé, ekképpen: „Lapjuk folyó hó 15-i számában »A művész úr, akinek Párizsban és Londonban virágokat szórtak a lába elé, ma hajnalban szublimátot öntött a feketekávéjába, mert elbocsátották a moziból, ahol fuvolázott« cím alatt megjelent cikkre vonatkozólag kijelentem, hogy nőtlen ember vagyok, és sem az Angyalföldön, sem másutt gyermekem nincs. A Kolozsvár kávéházban [az] öngyilkos kísérletet megelőzőleg soha meg nem fordultam, és így mindaz, amit a cikk ezzel összefüggésben közölt, hogy tudniillik, hogy ott Juci nevű vagy más nőbe szerelmes lettem volna, vagy ezen az estén bármelyikkel többet törődtem volna s valamelyiknek kezet csókoltam, a valóságnak meg nem felel. Valótlán, hogy a moziból, ahol játszottam, elbocsájtottak, miután moziban soha nem játszottam. Én kilenc éven át Fricsay Richárd főzeneigazgató vezetése alatt álló katonai zenekarban, egy évig a magyar királyi Operaház zenekarában és ezután a mai napig a Városi Színház zenekarában első szólófuvolásként voltam szerződötve. Rendes tagja vagyok az Országos Magyar Zenészsövetségnek. Valótlán, hogy nem tudni miből élek. Tisztelettel Korchovszky József, a Városi Színház tagja.”³⁹

Elágazások: üzletnévadási stratégiák; a kávéház mint harctér; kábítószer és kávéház; gyerekek a kávéházban; a kávéház mint információs bázis, a hírek hitelessége

A Kolozsvárnak érdekes a nappali arca is: különtermében működik a XIII. számú szocialista pártkör, ahol az 1920-as évek közepén rendszeresen tart előadásokat Kéthly Anna, Szakasits Árpád és több más baloldali munkásvezér,

1931-ben pedig velük párhuzamosan itt tartják nagygyűlésüket „a nyugdíjas és végkielégített csendőrök és rendőrök”. Ez év nyarán jelenik meg ez az álláshirdetés: „RUHATÁR, erős menetelű kávéházban kiadó. Bővebbet Dohány ucca, Kolozsvár kávéház főpincérénél”.⁴⁰ (Ugyanekkoriban a kávéházban „úri és női fodrászüzlet” is működik – egy későbbi hirdetésben kínálják a bérleti jog átadását. Ez nem példa nélküli Budapesten, de csak nagy, éjjel-nappal sok vendéget fogadó helyekre volt jellemző.)

Az „erős menetelt” mégis inkább az esti forgalom biztosíthatta. Ebből a korszakból sajnos alig maradt olyan hirdetés, amelyik a fellépők kilétéről is tájékoztat, de azért itt vannak a külföldről visszatért, „örökké hangulatos és mókás szalon-jazzt” játszó Hlaszny-fiúk (nem derül ki, hányan, de húsz hangszeren játszanak).⁴¹ Hlaszny Béla a két háború közti jazzélet tehetséges és népszerű alakja, sok felvétele – köztük hangosfilm is – fennmaradt. Szaxofonozott is, de elsősorban remek tangóharmonikás volt.⁴²

Nagyon érdekes a következő hirdetés: „Németországban betiltották a cigányzenét és a jazzt. A hamburgi rádiónak sok éven át közkedvelt műsorszáma volt Bakos Guszti elsőrendű kombinált jazz-zenekara. Most kénytelen volt ő is hazatérni. A Kolozsvár-kávéház [...] nagy áldozatot hozott, hogy megszerezze – és ezentúl minden este a fenti kávéházban játszik.”⁴³ A 20-as években Bakos Guszti még 14 tagú cigánybandájával lép fel Budapesten, itt pedig, lám, jazz-zenészként térnek haza. A korszakban természetes, hogy a kávéházi zenekarok mindent játszanak, de amiért a faszálódó Németországból el kell jönniük, az borzasztó újdonság.

A Kolozsvár az 1930-as években a sajtóban alig reklámozza magát – de nicsak, milyen ügyesen megtalálja célközönségét egy másik terepen! „*Beülünk egy szép filmbe, elandalodva élvezzük a gépirókisasszony, kiszolgálókisasszony, mannequin-kisasszony, ruhatervező kisasszony, kémkisasszony, vagy rovottmul-tu kisasszony szerelmi regényét a bankvezérrel, áruháztulajdonossal, gróffal, herceggel, tábornokkal, vagy milliomossal. Az első résznek vége. Szünet. A buffetben egy pár friss virstli tornával és kenyérrrel 50 fillér.*

Odafordulunk szomszédunkhoz, hogy a látottak feletti impressziókat kicseréljük, de mielőtt kinyithatnánk szájunkat, egy öblös, mérges férfihang parancsolólag ránk förmed:

*Mindenki jól mulat,
Remek a hangulat
A Dohány-utcában,
A Kolozsvár-kávéházban.*

A vásznon megjelenik a Dohány-utca képe, mint valami pesti Rue de la Paix, tornyos palotáival, elegáns üzleteivel, teliholddal, – amely esetleg süt a Dohány-utczára és a Dunával, mely, tudtommal, messze elkerüli.”⁴⁴

1936-tól a kávéház megint félhivatalos zenészközpontként működik: „Szalon és jazz zenészek, zenésznők, zenészügynökök találkozó helye: Kolozsvár kávéház Dohány u. 40. Zenészárok, díjtalan próbaterem”⁴⁵

És nemcsak ők, hanem a pincérek is újból ide gyűlnek egy azóta megoldatlan problémával:

„Az Országos Borraivalóellenes Liga előkészítő bizottsága felkéri a csatlakozni kívánó egyesületeket, valamint az egyes belépni óhajtókat, hogy ebbéli szán-

dékukat levélben vagy levelezőlapon bejelenteni szíveskedjenek. Tagsági és beiratási díj nincs. Budapest, Dohány ucca 40, Kolozsvár-kávéház különterme. Telefon: 425-17.”⁴⁶

Mindeközben éjjel-nappal pezseg a legcivilibb üzleti élet. Az 1930-as években feltűnően sok az olyan apróhirdetés, amelyben a kínált portéka iránt a Kolozsvár kávéházban lehet érdeklődni. A javak között szerepel lombardhitel, túraautó, perzsaszőnyeg, dobermann, csillár, mesterhegedű és briliáns („csak privátnak”) – a Kolozsvár jó néhány kereskedelmi ügynök törzshelyének is mutatkozik. Ami az erkölcsöket illeti: „megismerkedne szórakozás céljából független urinővel egyetemi hallgató. »Laci«, Dohány-u. 40, kávéház.”⁴⁷

A többi – már ami a sajtóbeli megjelenéseket illeti – néma csönd. A kávéház 1944–45-ben a gettó területére kerül. De még kinyit. 1945 őszén szórakozóhelyként hirdet. És minden látható előzmény nélkül, közvetlenül az államosítás és a végleges bezárás előtt, 1949 őszén rövid ideig itt működik a Budapesti Sakk-kör.⁴⁸ Aztán matt, mint a többinek.

■ JEGYZETEK

1. Marcel Mauss: *A test technikái*. Szociológia és antropológia. Bp., 2000 425. skk.
2. Richard van Dülmen: *A történeti antropológia a német társadalomtörténet-írásban*. In: Vári András (szerk.): *A német társadalomtörténet új útjai*. Bp., 1990. 100.
3. Paul-André Rosental: *A „makro” felépítése a „mikroszinten” keresztül: Frederic Barth és a microstoria*. In: Czoch Gábor – Sonkoly Gábor (szerk.): *Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években*. Debrecen, 2000. 71.
4. Carlo Ginzburg: *A sajtó és a kukacok*. Bp., 1991. 20.
5. Pesti Hírlap 1889. március 30. 6. Herein nekrológja
6. Budapesti Hírlap 1912. április 24. 12.
7. Köztelek 1912. október 9. 2712.
8. törzsvendégek
9. Ebben Balla biztosan téved: a kávéház cím viseléséhez legalább két biliárdasztalnak lenni kellett.
10. Friedmann Móric (1826–1891) 1857-től volt a pesti hitközség főkántora.
11. Fővárosi Lapok 1882. p. 1865–1866.
12. *Törvényészeki csarnok. Pofozkodó kortések*. Budapesti Hírlap 1884. szeptember 19. 2.
13. Borszem Jankó 1896. február 23. 15. és pár hétig rendszeresen
14. Budapesti Hírlap 1897. január 26. 15.
15. Magyarország 1900. november 3. 18.
16. Zenészek Lapja 1902. június 25. 8.
17. Magyarország 1904. október 1. 16.
18. Magyarország 1904. október 25. 16.
19. Fehér Dezsőné, idézi Péter I. Zoltán: *Akitől Ady a „mérgezett csókot” kapta*. <http://www.varad.ro/akitol-ady-a-mergezett-csokot-kapta/> utolsó letöltés 2018. 06. 20.
20. Krúdy Gyula: *Ady Endre éjszakái*. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Krudy-krudy-gyula-munkai-1/irodalmi-kalendarium-iroi-arcepek-12314/ady-endre-12CF7/ady-endre-ejszakai-12D85/pesten-es-vidéken-12FBB/> utolsó letöltés 2018. június 10.
21. Népszava 1908. szeptember 18. 11.
22. Az Újság 1908. november 1. 21.
23. Népszava 1910. január 21. 16.
24. Népszava 1911. október 12. 10.
25. Népszava 1910. június 23. 13.
26. Népszava 1912. február 8. 14.
27. Népszava 1914. január 25. 23.
28. Népszava 1915. február 7. 10.
29. Sporthírlap 1918. június 10. 2.
30. 8 órai újság 1922. január 11. 4.
31. Magyarország 1922. augusztus 9. 7.
32. 8 órai újság 1923. március 29. 6.
33. Az Est 1924. március 2. 2.
34. *Bokszbajnok és egyetemi hallgató hajnali afférja egy mulatóban*. 8 órai újság 1927. szeptember 16. 7.
35. Névtani szempontú vizsgálatokra lásd Havas Péter munkáit: *Budapesti kávéháznevek az első világháborútól a Tanácsköztársaság időszakának végéig*. Névtani értesítő 2005. 213–221.; <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/11570>
<http://mnytud.arts.unideb.hu/nevtan/ne/szamok/28/ne2815hp.pdf>
36. Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája (1850–1992)*
<http://varga.adatbank.transindex.ro/?pg=3&action=etnik&id=5291> utolsó letöltés 2018. június 20.

37. Népszava 1925. október 11. 15.
38. Esti Kurír 1925. november 19. 8.
39. Esti Kurír 1926. október 24. 15.
40. Pesti Napló 1931. július 24. 24.
41. Magyarország 1931. március 29. 12.
42. Lásd például Kurutz Márton: *Könnyűzene és muzikalitás a magyar filmekben, (a kezdetektől 1945-ig)* <http://epa.oszk.hu/00300/00336/00008/zene24.htm> utolsó letöltés 2018. június 27.
43. 8 órai újság 1933. október 5. 7.
44. Hatvany Lili: *Panaszkönyvből*. Színházi Élet 1932. 27. sz. [június 19–26.] 10–11.
45. Az Est 1936. augusztus 26. 4; Magyarország 1936. szeptember 2. 2.
46. Friss Ujság 1934. április 11.
47. Ujság 1935. október 11. 16.
48. Dr. Vajda Árpád: *A Budapesti Sakk-kör rövid története. Az utolsó évek (1939–1951)* Magyar Sakkélet 1965. március. 49.

SZAKÁCS SZIDÓNIA

VENDÉGLÁTÁS, KÁVÉHÁZAK, SZABADIDŐ

A DUALIZMUS ELEJÉN KOLOZSVÁRON (1870–1880)

■ Kolozsvár vendéglátását a dualizmus korában pezsgő és fejlődő iparágként tarthatjuk számon, és ez érvényes már az 1870–1880 évtizedre is. A város vendéglátása az 1870-es években lendületes fejlődésnek indult, számos olyan vendégfogadó intézmény létesült ekkor, amelyek működése és fennmaradása a további években jelzi, hogy a kolozsvári polgárok szeretett törzshelyként látogatták.

Az 1870-es évekre vonatkozó kutatásom elsődleges forrásaként a *Magyar Polgár* napilapot választottam, mert úgy látom, a város korabeli szellemét, hangulatát, és a történeteket leggazdagabb hírforrásként a K. Papp Miklós alapította napilap közvetíti. A *Magyar Polgár* megjelenésének kezdeti éveiben nagyszámú olvasónak és előfizetőnek örvendett. Délutánként jelent meg, nagyrészt kolozsvári hírekkel szolgált, de világszintű eseményekről is tudósított. Büszkén hirdette magáról: „lapunk a legelső magyar napilap ezen elszigetelt kis országrészben”.¹

A helyi társadalom sokszínűsége kialakított egy olyan kulturális és művelődési összképet, amely a hétköznapi életben és a szabadidő eltöltésében is meghatározó volt, és amely külsőségeiben is hordozta a hovatarozás jeleit: egyéni és társadalmi szinten számított, hogy ki milyen

„Kolozsvár városának történetéről beszélni egy óra alatt nehezebb feladat, mint ugyanerről három órát beszélni egyfolytában.”

Ez úton szeretném megköszönni konzulensemnek, Ferenczi Szilárdnak a támogatását, a dolgozat megírásához nyújtott szakmai tanácsait.

körökben, egyletekben vesz részt, hol és kivel szórakozik, milyen kávéházba jár, milyen jelmezeket ölt magára egy bálban. A város a szállodák, cukrászdák, kávézók, fogadók kínálatában alkalmazkodott a kereslethez, sorra létesültek a különbözőség élményére törekvő vendéglátóipari egységek. Színvonalukat az évek során megtartották, egy olyan, kínálatban és szolgáltatásokban gazdag struktúrát létrehozva, amely egyfajta modellként szolgált a későbbi vendéglátóhelyek számára. Számos intézményesített szabadidős tevékenység is ekkor kezdett megjelenni és az emberek mindennapi elfoglaltságához tartozott a szórakozásra, művelődésre és társalgásra fordított idő.

Kétségtelenül kulcsfontosságú szerepe volt a vendéglátás fejlődésében és sokszínűségében a társadalom elvárásainak, szükségleteinek kielégítésére irányuló törekvés, a vendéglátóhelyek tulajdonosai pedig igyekeztek mind szolgáltatásaikat, mind enteriőrjeiket a székesfővárosi és nyugati mintára kialakítani, a kor-szellemnek megfelelően.

Az utazási szokásokat illetően fontos megemlíti, hogy az egyre nagyobb teret hódító fürdőzési szokások és a fürdő kultúra kiterjesztette a korban az utazás iránti vágyat, amelynek hatása leginkább a különböző fürdőhelyek széleskörű szolgáltatásain mutatkozott meg, egyre jobb minőségű vendéglátást biztosítva, amely lehetőséget nyújtott megannyi szórakozási lehetőségre a szabadidős tevékenységek színes palettáján. Másodsorban, fontos kiemelni azt a tény is, hogy a szabadidős tevékenységek sokszínűsége és a társadalmi élet különböző szintjeinek a megnyilvánulása, a kávézók, cukrászdák törzshelyekké válása létrehozta azokat a felteteleket Kolozsvár közéletében, amelyek egy virágzó vendéglátáshoz, majd a századfordulón a városi turizmus kialakulásához nagymértékben hozzájárultak.

A vendéglátás és turizmus fejlődését, az utazás iránti igényt tükrözi azoknak az útikönyveknek és városleíró kalauzoknak a megjelenése is 1894-től kezdődően, amelyek jelzik, hogy a városára büszke polgár szükségét érezte annak, hogy az idelátogató turistáknak megmutassa a vendéglátóhelyeket és azokat a helyszíneket, ahol a kor embere korozhatott, olvashatott, szórakozhatott, fürdőzhetett, kávézhatott és süteményezhetett.

Kolozsváron az 1870-es évek sajtójában hangsúlyos szerepet vitt a kávéházi kultúra és a kávéházi élet mint a társas kapcsolatok helyszíne, amelyek többet jelentettek egyszerű ital- és kávéfogyasztásnál. A törököktől származó kávéélmény szokása nagymértékben befolyásolta a kor emberének szellemi és fizikai létét.² Olyan különlegessé vált, amelynek fogyasztását felüdítő, elmét felfrissítő, elgondolkodtatást és elmélkedést keltő elfoglaltságként ajánlották, de legfőképpen társaságot, társalgást igényelt. Az intenzív kávéfogyasztás és rutinos kávézás elterjedésének következtében a korban szükségletté vált egy olyan helynek a megteremtése, ahol el lehetett fogyasztani egy édest vagy keserűt, a fehéret vagy feketét, a hosszút vagy rövidet. Így született meg a kávéház, ahol elsősorban kávéfogyasztásra nyílt alkalom, de egyre inkább a társalgásé lett a főszerep. A kávé-kávézás teljesen új értelmet nyert, egy olyan rutint, melynek lényegét nem az egy csésze kávé alapozta meg, hanem a csésze kávé megosztása, és főként, hogy ki kivel osztja meg. Kialakult az a kávéházi kultúra, amely ugyan sok esetben hasonlóságokat mutat az alapszolgáltatások szintjén, de az egyediségre törekvés is jellemzi. Minden kávéháznak megvan a maga története, sajátos törzsvendégek, különlegessége és persze egyedi menülapja.

Egy pesti napló az 1870-es évekből jelzi, hogy mily rutin volt már akkor kávéházat látogatni akár az átlagpolgár számára is. A naplóbejegyzések szerzői,

Csorba Géza és Táncsics Eszter 470 napról szóló feljegyzéseikben azt mutatják, hogy közel egyötöd időben, 83 alkalommal kávéházi látogatást tettek. Ugyanitt fény derül arra is, hogy a kávéházak törzsközönségét többségében férfiak alkották, akiket nem pusztán az italok, kávék fogyasztása, hanem leginkább a szabad újságolvasás vonzott. A kávéház népszerűségének titka nemcsak a kávé-, hanem egyenlő vagy nagyobb mértékben a hírfogyasztás is. „A hangsúly a fogyasztás mikéntjén, a kávéivást övező viselkedés rituáléjára esik. Kávéivás és újságolvasás – a kettő együtt jelentette a polgárok egyik fő szórakozási tevékenységét.”³

A kolozsváriak számára is elsődleges élvezeti cikként szolgált a kávé. A serkentő ital kedvelői a kávéház igénybe vétele mellett más üzlethelyiségekben is kávéhoz juthattak. A kor egyik kiemelkedő kereskedője Hutter János, aki a főtéren, a Tivoli alatt (a Matrózhoz) nyitott kereskedésében kubai kávé, finom Moccát, arany Jávát, Ceylon kávé, Santost, valamint friss és pörkölt kávé is eladott.⁴ A Csiki testvérek fűszer- és csemegekereskedése rendelkezett az újdonságnak számító Bourbon kávéval, „amely nemcsak különösen finom zamatosága által múlja felül az eddig ismert kávéfajokat, hanem főleg kiváló olcsósága miatt is figyelmet érdemel”.⁵

A kolozsvári kávéházakat illetően két típust különböztethetünk meg az 1870–1880-as időszakban: egyrészt azok a kávéházak, amelyek önálló vendéglátó helyiségekként működtek, másrészt a cukrászdával egybekötött kávéházak. Az előbbi kategóriába tartozott az 1872-ben alapított Mátyás király kávéház, majd az egyre nagyobb teret hódító és közismertségben felülmúlhatatlan Helffy-féle kioszk, a Grand-Caffé/Grand kávéház, ugyancsak 1872-től.

A Helffy-féle kioszkot, majd az itt megnyitott kávéházat egy nagyváradi származású kávé, Kornheiser vette bérbe 1872 szeptemberében. A Grand-Caffé megnyitására 1872. november 17-én került sor, délután 6 órakor. A kávéház Kolozsvár egyik „újabb dísze”,⁶ jövőjét a tisztasággal, jó szolgálattal, mérsékelt árakkal teljesen fenntarthatja – jósolta a *Magyar Polgár*.⁷ „A termék az estéli világításnál pompás látványt nyújtottak. Minden ragyogott, minden apróság a bérlő, Kornheiser szakavatottságáról tanúskodott. A szolgálat pontos, szóval minden jó benyomást tesz a vendégre. Van tehát három nagy és jó kávéházunk, melyekben már kényelmesen elfér közösségünk.”⁸

A kávéházi kultúra egyik alapvető jellemzője volt a korban, hogy egyes kávéházakban a cukrászat édes termékei is jelen voltak. A Grand kávéház bérlője 1872 decemberében megnyitotta cukrászati részét is a kávézóban, így asztali süteményekkel is bővítette kínálatát, különösen mákos-diós süteményekkel, melyeknek elkészítését szakavatott cukrászokra bízta és kedvező áron megrendeléseket is vállalt. A kávéház bérlője, hogy még inkább elnyerje a kolozsvári polgárság szimpátiáját, 1873. január 2-án szerzett összes bevételét a helybeli tűzoltó egylet részére ajánlotta fel, egészen rendhagyó módon.⁹

„Egy csók ára 10 forint” – hirdették aznap kora reggel a városszerte megjelent vörös plakátok, így csalogatva vendégeket a Grand kávéház aznapra tervezett mulatságára. Kornheiser jóteknonykodása kicsit sem volt megszokott, „a tűzoltó sereg egész nap hadi lábon állt a közönség számára, hiszen a nemes cél érdekében elvállalták azt, hogy ők szolgáljanak fel és álljanak a közönség rendelkezésére. A jóteknonykodó szolgálatot mindenki szívesen fizette, eltérő árakban”.¹⁰

A jóteknonyághoz különleges körülményt szolgáltatott a kávéház két csinos pénztárosnője, egyik szőke, másik barna, hogy a vendégek ízlése ne jöhessen zavarba. Az egyik pénztárosnőtől megkérdezték, hogy jóteknony célra mi lenne egy

csóknak ára. A válasz rövidesen meg is érkezett: 10 forint. Így tehát délelőttre már elcuppant az első csók, délutánra tüzezebben a második. A kávéház jótékonyági napja nagy mulatsággal ért véget, „Salamon pompás vonója” biztosította a jó hangulatot. Összesen 240 forint gyűlt össze, melyet a tűzoltó egyesület „jövendőjező jó tréfának tartott”.¹¹

1873 áprilisában a Grand-Caffét átvette Benkő Ferenc pesti kávé, aki minden igyekezetét és a nagyvárosban szerzett tapasztalatait „arra fordítja, hogy a közönség számára minden kávéházi kényelmet megadhasson”.¹²

A kávézó ajánlatai: finom bivalytejjel készült reggeli kávé, melynek nagy adagja előfizetéssel 5 forint 20 krajcár, kis adagja 3 forint 20 krajcár. A cukrászatra is különös figyelmet fordítva alacsony áron továbbra is megrendeléseket vállalt, továbbá a nyár folyamán különböző ízű fagyaltokat is felszolgáltak a kávézóban, hideg kávé mellett.¹³

„Érdekes harc a tekeasztalon” – az egyes kávéházak berendezését képező tekeasztal (biliárd) lehetőséget nyújtott egyéb kávéházi szórakozásra is. 1875 szeptemberében a Klagenfurtból érkezett Meerlach György 50 érdekes tekemutatóványból álló bemutatót tartott a Grand-Cafféban. „Este 6 órakor Kolozsvár legjobb tekejátékosai s számos érdeklődő jelent meg.”¹⁴ Miután Meerlach György megkezdte mutatóványait, Főző József hívta ki harcra, amelyet el is fogadott. A küzdelmet a közönség figyelemmel kísérte végig, éljenezve és tapsolva.¹⁵

A tekézés szokása nagy népszerűségnek örvendett a kávéházban, ezért az új kávéház-tulajdonos ezt kihasználva egy tekézős jótékonyági napot rendezett, mely keretében igyekezett eleget tenni a már az előző tulajdonos által meghonosított hagyománynak, és pedig, hogy a tűzoltó egyesületnek ajánlja fel napi bevételeit.¹⁶

1879 májusától 1880 júliusáig a nyári szezon megnyitására Feierman Gyula kávé és vendéglős bérelte ki a kávézó helyiségét és alakította át annak nyári kertjét, valamint a kávéházi italok kínálata mellett éttermet is nyitott, melyben mindenféle hideg és meleg étkek, palackozott sörök, borok, fagyaltok, sütemények felszolgáltatását ajánlotta jutányos áron helyben vagy akár társas lakomák esetén megrendelések útján is.¹⁷

A Grand-Caffé bérlője az új nyári kertet és az étterem helyiségét célszerűen rendezte be, lombos fákkal körülvéve mindkettőt. Az új pompát kapott étterem a Redout táncsterme után az egyik legnagyobb, bálozásra is alkalmas terem volt akkoriban Kolozsváron. A kert egyik felbecsülhetetlen előnyét az képezte, hogy közel volt a főtér és a színház is, amely lehetővé tette a széles körű látogatást és törzsvendég-társaságok kialakulását.

1880 júliusától az új tulajdonos Helfy Adolf lett (a New York szálloda későbbi bérlője). Helfy Adolf a kávéház berendezését és személyzetét teljesen megújította, kínálatát frissítette, és a szokásos kávéházi italok, likőrök, fagyaltok, sütemények mellett 40 bel- és külföldi hírlapot járatott.¹⁸

A kávéház és cukrászat együttes működésére példa Orbán József, valamint Hochstein Tivadar cukrászda-kávéháza. Hochstein Tivadar cukrászatában és kávéházában, gazdag választékban, ízletes cukrokkal, süteményekkel, kitűnő italokkal várta vendégeit.¹⁹

A híres cukrász, Tauffer János cukrászatáról 1870 áprilisában tudósít a *Magyar Polgár*, amikor Tauffer a húsvéti ünnepek alkalmával rendhagyó kínálatában a piros tojások elkészítéséről és megrendelési lehetőségéről tájékoztatta a kedves közönséget.²⁰ Tauffer János cukrászatában és kávéházában a sütemények, édességek, italok, kávék fogyasztása mellett lehetőség volt tekézésre, és több

mint 40 magyar, német, francia, román politikai, szépirodalmi lap és képes folyóirat olvasására. A cukrászat minden nap a legfrissebb süteményekkel, kalácsokkal, hideg és meleg kávékkal rendelkezett. Tauffer János a süteménykészítést, tortarendelést lakodalmakra, de társas ebédekre is szívesen vállalta.

Tauffer cukrászata 1873-tól kávéházzá alakult, és híresen olcsó reggeliket szolgáltat fel, mellé „olcsó, finom kávé – tiszta és jó bivaltejjel”,²¹ egy kis vagy nagy adag kiflivel, akár havi előfizetéssel 3 és 4 forintért. Kedvezményes volt a tiszta kávé és a bivalytejjel készült, esetleg a nagy és kis kávé kiflivel vagy anélkül, a nagy és kis pohár meleg tej vagy a sima kávé. Kedvezményesebb áron havi előfizetéses jeggyel is hozzájuthatott mindehhez a vendég.²² Kezdetben a kávé törökösen főzték, porceláncsészékben és kávé ibrikben felszolgálva tejsűrűvel (tejszínnel) és sok cukorral. A régi korok szokását őrizte és elegánsnak számított a fagylalt mellé kávé inni, potom 25 krajcárért.²³

Ételkínálatát illetően is változatos volt Tauffer cukrászata. Minden nap tizenegy órától kezdve farsangi és bécsi fánkot szolgáltak fel helyben vagy megrendelés útján. Reggel tíz órától délután egy óráig friss hacheé pástétomok és íróstésztaiban sült füstötlen virslik ízletes választéka várta a vendégeket, továbbá sült „vestfáli” sonka, mellé valódi sashegyi és budai bor.²⁴ A nyári hónapok közeledtével a cukrászdák bővítették a kínálatot, Tauffer János már közvetlenül június előtt igyekezett valami újat nyújtani vendégeinek, májusban bevezette nagy mennyiségben és széles választékban a legújabb divatú fagylalt-formákat, új ízvilágú édesítésben és friss aromákkal.²⁵

A kolozsvári vendéglátás élén álló Tauffer János cukrászata folyamatosan bővítette választékát. Újításként bevezette a pozsonyi mákos és diós kiflit, a cukrozott olasz gesztenyét, az indiai fánkot, de csokoládéfigurákat, likórt, marcipánt, hab „confectet”, szalon-krémet is kínált, továbbá csokoládés bonbonok, gyümölcskenyér és friss gyümölcsök is kaphatóak voltak nála.²⁶

Tauffer János árucikkei finomságukról tanúskodtak az évek folyamán, felhozatalát mindig bővítette, nagyszámú közönség fordult meg kávéházában, amely népszerűséget bizonyára a nagy választék és jó minőség mellett az olcsó áraknak is köszönhetette. Szezonnyitáskor, de a fontosabb ünnepek alkalmával is a cukrászda kínálata, enteriőrje teljesen megváltozott és igazodott az adott ünnephez. Húsvétkor piros cukortojásokkal szolgált kitűnő választékban, akár megrendelésre is, karácsonykor karácsonyi ajándékokkal s feldíszített karácsonyfaival készült az ünnepi vendégsereg látogatására.²⁷

Cukrászatának egy fióküzletét a sétatéri kioszkban is berendezte, a Korcsolya Egylet örömeire. A berendezett cukrászda télen jól fűtött volt, itt is naponta friss süteményeket, meleg kávé, teát és vegyes likőröket fogyaszthatott a korcsolyázó közönség. A sétatéri kioszkban, Tauffer János ajánlata szerint, a „savó kúra és a reggeli kávé együtt járt”.²⁸ Cukrászdájában a „tisza” édes, meleg savót havi 4 forintért árulta. Szolgáltatásainak bővítéseképpen zenekart is kívánt szerződtetni.²⁹

A kisebb népszerűségnek örvendő Szabó Ferenc cukrászatának működése az 1870-es évekre tehető. Cukrászatát együttesen vezette Ajtai László vendéglőssel az Újvilág mulatóhely vendéglőjében.³⁰ Hűsítő csemegéket, jó ízű ételeket minden időtáiban reggelivel és uzsonnával, „tisza” italokkal szolgált fel.³¹ Az 1870-es években működött még Orbán József cukrászata és kávéháza a Bel-monostor utcában, kettős funkciója mellett különböző városi események alkalmával bálokat is szervezett.

Özvegy Ulrich Józsefné és fiainak cukrászata a finom sütemények mellett igyekezett pluszszolgáltatásokat is nyújtani, ilyenek voltak például minden év-

ben a húsvéti piros tojások, valamint a tűzijátékhoz szükséges mindenféle eszközök árusítása, mindezeket tetézve a cukrászda gyors vidéki megrendeléseket is vállalt.³² Tauffer Adolf Bel-monostor utcai cukrászatáról 1873-ban számol be a sajtó. Vállalkozása bátyja, Tauffer János cukrászatához hasonlóan működött. Tauffer Adolfnál is elsősorban édességek, francia bonbonok, diós, mákos kiflik, befőttek szerepeltek a kínálatban, de olcsón megrendelhetőek is voltak. 1875-ben átköltözött egy viszonylag belvárosiasabb környékre, a Streicher-féle házba, az Európa szálloda mellé. (Belső-híd utca, utóbb Wesselényi Miklós, ma Regele Ferdinand utca).³³

Kolozsvár vendéglátásának egy másik fontos alappillért képezték már az 1870-es évektől a szállodák.

A Biasini szálloda, Kolozsvár egyik legelőkelőbb és leglátogatottabb szállodájának számított és évtizedekig első rangú szállodaként tartották számon, mottója: „Nagy forgalom kevés haszonnal.”³⁴ Egyedisége abban rejlett, hogy multifunkcionálisan működve próbált helyt állni a vendéglátás minden terén az utaztatás, szállítás, étkeztetés, szállás, szórakozás területeire egyaránt kiterjesztve ajánlatát.³⁵ A Külső-Torda utcában álló épületet az olasz származású vívó mester, Gaetano Biasini vásárolta meg 1837-ben.³⁶ Kezdetben egy fogadót létesített (Szacs vay-fogadó), majd ezt átalakította szállodává és kávéházzá.³⁷ Gaetano Biasini kávéháza egyedi volt már akkor is, eléje padokat, asztalokat rendezett be, megteremtve a kávéház kényelmességét,³⁸ ráadásul a gyorsutazási szolgáltatás kínálatában is remekelt.³⁹

1871-ben Biasini vállalatát Ajtai László vendéglős igazgatta, aki igen elismert vendéglősként működött Kolozsváron, egyszerre több vendéglőben és sörcsarnokban. Ajtai szorgalma az általa vezetett vendéglők sikeres működésén és a sajtóban közzétett számos reklám alapján kiválóan értékelhető, vendégeit egyszerű, de egyszerű mottóival próbálta becsalogatni az általa működtetett vendéglátó helyiségekbe: „Ebédeljünk tehát a Biasini szállodában Ajtainál, ozsonnáljunk nála az Arénában Ajtainál, vacsoráljunk az Újvilágban Ajtainál.”⁴⁰

A kávézási szokásokat tiszteletben tartó Biasini szállodában a kávé szobára rendelhető volt, ahol egy adag fehér kávé két kiflivel 24 krajcárba került. 1873.szeptember 15-től a Biasini szálloda szolgáltatásai közt megjelent a szobában felszolgált egy adag fehér kávé két kiflivel 24 krajcárért, és négy féle ebéd szintén a szobában felszolgálva 80 kr. és 1 frt. között.⁴¹

Az 1880-as évekre a Biasini szálloda éttermének vendégei különös meglepéssel vélekedtek az étterem kitűnő ételeiről és italairól. Megelégedésükről tanúskodnak az alábbi dicsérő szavak is, amelyeket egy ott megszállt vendég osztott meg, ám egyúttal azt is jelzik, hogy népszerűsége hanyatlóban volt ekkor: „A Biasini Szálloda konyhája az utóbbi időkben oly jó, hogy a mostaninál bizonyosan nagyon frequentiát érdemelne.”⁴²

A Kolozsvár központjában lévő Nemzeti szálloda igazi rejtélyt jelentett a Kolozsvárra utazó vendégeknek. Egy messzi földről vándorolt idegen a „nemzeti” szó hallatán „hárompróbás táblabírakat és reggelire töltött káposztát” képzelt el. Egy kolozsvári polgár így próbálta a megijedt vendéget lenyugtatni: „Sose féljen, monsieur, olyan előkelő internacionális vendéglő az, hogy az ausztráliai és amerikai egyaránt otthon találhatja magát benne.”⁴³

A Nemzeti szállodát a város legrangosabb szállodájaként tartja számon a korabeli sajtó, külön étteremmel, étlapokkal, portással és szobalányokkal. A szállodát „városunk legszerencsésebb helyén fekvő vendéglőjeként” említik. Bérllője

Orbán József, pincérei közt említhető Nagy Gábor (a később nagyon gazdag étterem-tulajdonos), Nagy Ferenc és Szileveczky Florián.⁴⁴ A szálloda étterme nemcsak a finom ételek és italok fogyasztására kínált alkalmat, hanem étteremében különböző zenés estélyeket, előadásokat is szerveztek, berendezése kényelmes volt, ráadásaként udvari berendezéssel, külön kávéházzal is rendelkezett.⁴⁵

Az Európa szálloda bérlője igyekezett berendezésénél olyan kényelmet nyújtani, amilyent csak a nagyvárosi szállodák nyújthattak abban a korban. Az első rangú szálloda külön étteremmel, étkezési étlappal rendelkezett és szerkezetileg sem a kolozsvári hagyományos szállodák sorában említendő, ugyanis csinosan bebútorozott vendégszobái mellett olyan külön termeket is fenntartott, amelyek társas ebédek számára is megfelelő szolgáltatást nyújtottak névnap, keresztelő, esküvő valamint más események megünnepléséhez. Ezek mellett a szállodának kiemelkedő részét képezte az ún. „Csemege-csarnok, ahol a vendégek a legkitűnőbb delicatesseseket és minden seizon újdonságait kaphatták”.⁴⁶

1873 júliusában a szállodát új bérlő vette át, kinek kilétét nem árulják el. Éttermében számos külföldi bor és finom likőr kóstolására nyílt lehetőség. A csemegetár sörrel, borral, hideg és meleg étkekkel, hideg húsfélékkel egyaránt fel volt szerelve. A szálloda udvarán mulatókert, csinosan berendezett nyári ebédlő kapott helyet, ahol heti kétszeri zeneestély szórakoztatta a vendégeket.⁴⁷

1879 októberében a volt Grand-Caffé bérlője, Benkő Ferenc vette át és rendezte be új, elegáns, kényelmes bútorzattal éttermét és szállodáját, a melyet Hungária szálloda néven újraneyített.⁴⁸

A kolozsvári vendéglők száma mára dualizmus elején is nagynak tekinthető, s a vendéglők többségéről elmondható, hogy pontos kiszolgálással, helyben vagy megrendelés útján kitűnő ételekkel, borokkal csalogatták vendégeiket. A vendéglőhöz rendszerint néhány vendégszoba is tartozott, és gyakori volt az estétől reggelig tartó zenés mulatozás.

A Kék Szőlő vendéglő 4 szobával, nyári mulatókerttel, téli és nyári konyhával, pincével, jégveremmel rendelkezett. 1874 augusztusában Schwiger Zsigmond a vendéglőse, aki olcsó árban ebédet, vacsorát szolgáltatott a vendéglőben és a hozzá tartozó kerti helyiségben is. Az ebéd, bor és feketekávé 80 krajcárért volt elérhető, a dinnye kedvelőinek finom ananászdinnyét ajánlott.⁴⁹

1875 májusában a Kék Szőlő vendéglőt, valamint a nyári és téli mulatóhelyiséget átvette Ajtai László, a sokrétű vendéglős. A helyiségben naponta lehetett étkezni, jó ízű ételek és italok társaságában alacsony áron és pontos kiszolgálással. Elvállalt még társas étkeztetéseket a helyszínen és helyszínen kívül egyaránt. A vendéglő mulatóhelyiségét nagyszámú mulatni vágyó közönség is igénybe vehette mind a nyári, mind az őszi szezonban, de akár még a hidegebb, októberi, novemberi hónapokban is. Erről tanúskodnak a sajtóban megjelent, s a rendőrséghez címzett panaszok a reggelig tartó mulatozás, a hangos zene és a zavaró jókedv kapcsán.⁵⁰

A Kis pipa vendéglőse rövid ideig vezette vállalkozását. 1876 októberében az Európa Szálloda éttermeibe költözött át, ahol konyháját a jóság és olcsóság ígéretével szándékozott megtartani, kitűnő és „tiszta” borokkal, valamint pontos szolgálattal. A vendéglős vélekedése a helyiségről: „Ragyogó tisztasága semmit sem hasonlít egy közönséges cseréppipához, minél fogva hölgyeink is, kik netalántán irtóznak e füstös szerszámtól, megnyugodva jöhetnek e csinos helyiségbe, olykor-olykor jó zenét hallgatni.”⁵¹

Az Európa szálloda udvarán a Kis pipa vendéglőse különálló nyári helyiséget is létrehozott a vendégeknek a nyári szezon közeledtével, és esténként a he-

lyi katonai zenekart hívta meg a vendégek szórakoztatására, s a belépési díjat a vendéglő állta.⁵²

Nagy Ferdinánd Söracsarnokának vendéglője a kolozsvári vendéglősök, kávé-sok, és pincérek egyletének közgyűlési színtereként is működött.⁵³

A kávéházi élet mellett a kolozsvári polgárok kedvelt időtöltése volt a bálozás, fürdőzés, majálisozás, amelyek a társas élet megnyilvánulásait képezték. A rutinszerű mindennapokat a dualizmus korában fellazította a kikapcsolódás iránti érdeklődés és a minőségi időtöltés. A Kolozsváron rendezett bálokat ebben az időszakban teljes mértékben a fényűzés, a szórakozás iránti vágy és nagy népszerűség jellemezte. Elsősorban azért, mert a bálok megfelelő alkalmat jelentettek a találkozáshoz, a társasági érintkezésre, és ezeken az eseményeken több társadalmi réteg keveredhetett és megmutatkozhatott. A bálok helyszínét javarészt a Redoute (ma a Népművészeti Múzeum épülete, a Memorandumului utcában) földszinti nagyterme képezte.⁵⁴ Szervezés és lebonyolítás tekintetében sorshúzásos nyereményjátékokra került sor, tombolákat osztottak ki, amelyek biztosították a bál nyereményi izgalmát is.⁵⁵

A farsangi időny közeledtével a kolozsvári polgárok számára első osztályú szórakozást nyújtottak a különböző bálok. A Kolozsvári Kör (társalkodó egylet) által szervezett bál volt 1871-ben azon bálok egyike, amely „fényesen sikerült” és „sokáig emléket fog hagyni”.⁵⁶

Kolozsvár – a különféle testedzési és szabadidős tevékenységek terén is igen széles kínálatot nyújtott, számos sporttevékenységnek engedve teret – egyike volt azon dualizmuskori városoknak, ahol a mindennapokat aktívan élték meg a mozogni vágyó polgárok. Azonban a legnemesebb szellemi szórakozást és szellemi tornát, a sakkozást – ahol az ész diadalma a cél, mint az „ülő” sportok egyik fajtája – viszont kevésbé gyakorolták az 1870-es évek végéig. Sakkozásra ugyan nyílt lehetőség a kávézóknál és a fürdőhelyeken, de sakkozó egyletet létrehozni nehezen sikerült. A sakkozás megannyi jó hatását a hírlapok rendszerint tárgyalták és úgy vélekedtek róla, hogy a sakkjáték által még nagyobb hírnévre tehetne szert a város. A sakkozást vitató hírlapi rovatok sajtólavínát indítottak el 1875-ben, amelynek nyomán a polgárok részéről intézkedés történt ez ügyben, és még az azt követő napokon megtárgyalták egy sakk-kör alapításának fontosabb lépéseit Helfy Adolf (vendéglős) és Szabó Sámuel (református kollégiumi tanár, törvényhatósági bizottsági tag) irányítása alatt és végérvényesen kimondták annak szükségességét.⁵⁷

A sakk-kör megnyitója nagy esemény volt a kolozsvári polgárok életében. A sakkozó-kör helyisége (Tivoli-épület, Főtér 30. szám) csinosan volt felszerelve, melynek falain a kör címere és néhány játékszabály állt, továbbá a terem másik része kis asztalokkal volt ellátva játszmakönyvekkel és más típusú kézikönyvekkel. A megnyitó ünnepség fő beszédében elhangzott, hogy a munkában kifáradt embernek egyéni hajlama és műveltsége szerint különböző multságokban és játékokban kell lelnie örömét. Ilyen multságként szerepelt Kolozsvár újabb társadalmi pontjának érintkezési pontjául a sakk is, amelyhez nem kell szerencse, mindössze ész szükségeltetik. Az akkor megnyíló sakkozó kör 60 tagú közönséget toborzott.⁵⁸ 1880-ban a sakk-kör helyiségét a Helfy Adolf Bel-közép utcai vállalkozás helyszínére, a Grand kávéházba helyezték át.⁵⁹

A nyári szezon melegének kezdete jelentette a kolozsvári polgárok számára a gyógyfürdőben való hűsölést, mint a szabadidő eltöltésének egyik egészségesebb válfaját. A medencékkel, zuhanyzókkal berendezett Diána-fürdő, a fürdő-

zés elsődleges színtereként szolgált Kolozsváron. Kertjében nyári mulatóhelyiséget rendeztek be, ahol esténként jó hangulatot teremtett a Hilária dalegylet.⁶⁰

A Diána-fürdő tulajdonosa, dr. Szombathelyi Gusztáv (tisztiorvos) széles kínálatot nyújtott minden pihenni és szórakozni vágyónak: „Dr. Szombathelyi Gusztáv úrnak a sétatér szegletén fennálló szép fürdőintézetében minden időben lehet kapni meleg és hideg fürdőket. Szobái kényelmesek, rendezettek, s a vendég készszolgálatot talál. Gőzfürdője egyetlen levén városunkban, számtalan vendég járja 17 évtől fogva. Ez intézetet tulajdonosa csaknem áldozattal tartja fenn, miután kiadása aránytalanul nagy a vendégek számához”⁶¹ viszonyítva. A tiszta szamosi forrásvíz ásványaiból készített fürdőit nemcsak helyben lehetett igénybe venni, hanem kádas fürdői szállíttatásra is alkalmasak voltak.⁶²

Megvolt tehát mindennek a helye és funkciója a városban. Ha tekeparti kellett, annak lehetőségét is megtalálták a város polgárai, ha sakkozni vágytak, ezt az igényüket is ellátta a sakk-kör. Volt jó kávé és kitűnő kávéház, előkelő étterem és remek ételek, finom sütemények és cukrászdák, reggelig tartó mulatságok helyszíne, s ha a meleget kevésbé bírták, csobbanhattak a nyári napsütésben a Diána-fürdőben. A kolozsvári polgárság igenis szeretett enni, inni, szórakozni.⁶³

Kolozsvár egy évtizednyi vendéglátásának történeteit és lehetőségeinek bemutatását illetően teljes mértékben beigazolódik Kelemen Lajos azon megjegyzése, miszerint: „Kolozsvár városának történetéről beszélni egy óra alatt nehezebb feladat, mint ugyanerről három órát beszélni egyfolytában.”⁶⁴

■ JEGYZETEK

1. Buzinkay Géza – Erényi Tibor – Gergely András – Németh G. Béla – Veliky János: *A magyar sajtó története*. II/2. A Közép-Kelet-Magyarországi Hírlapok. 50–51. <http://mek.oszk.hu> (letöltés: 2018. 05. 15.)
2. Glózik Klára: *A turizmus és szabadidő eltöltésének lehetőségei Magyarországon a dualizmus korában, különös tekintettel Békés megyére (1867–1914)*. PhD-értekezés, Szeged, 2011. 30. (letöltés:<http://docplayer.hu>2018.03.16)
3. Gyáni Gábor: *A kávéházba járó polgár*. Budapesti Negyed 4. évf. 2–3. (12–13.) sz. (1996.) <http://epa.oszk.hu> (letöltés:2018. 04. 10.)
4. Magyar Polgár 1872. márc. 13. VI. évf. 59. sz.
5. Magyar Polgár 1878. márc. 18. XII. évf. 64. sz.
6. Magyar Polgár 1872. nov. 19. VI. évf. 265. sz.
7. Magyar Polgár 1872. szept. 22. VI. évf. 217. sz.
8. Magyar Polgár 1872. nov. 19. VI. évf. 265. sz.
9. Magyar Polgár 1872. dec. 28. VI. évf. 298. sz.
10. Magyar Polgár 1873. jan. VII. évf. 3. sz.
11. Magyar Polgár 1873. jan. 4. VII. évf. 3. sz.
12. Magyar Polgár 1873. ápr. 26. VII. évf. 95. sz.
13. Magyar Polgár 1873. ápr. 26. VII. évf. 95. sz.
14. Magyar Polgár 1875. szept.21. IX. évf. 215. sz.
15. Magyar Polgár 1875. szept.21. IX. évf. 215. sz.
16. Magyar Polgár 1876. ápr. 26. X. évf. 94. sz.
17. Magyar Polgár 1879. május 1. XIII. évf. 99. sz.
18. Magyar Polgár 1880. júl.1. XIV. évf. 151. sz.
19. Magyar Polgár 1878. jún. 24. XII. évf. 142. sz.
20. Magyar Polgár 1870.ápr. 8. IV. évf. 43. sz.
21. Magyar Polgár 1872. dec. 17. VI. évf. 289. sz.
22. Magyar Polgár 1871. jún. 21. V. évf. 138. sz.
23. Magyar Polgár 1873. okt. 1. VII. évf. 224. sz.
24. Magyar Polgár,1871. jan. 15. V. évf. 12. sz.
25. Magyar Polgár 1872. ápr. 21. VI. évf. 91. sz.
26. Magyar Polgár 1871. nov. 22. V. évf. 266. sz.
27. Magyar Polgár 1874. dec. 23. VIII. évf. 292. sz.
28. Magyar Polgár 1876. május 2. X. évf. 99. sz.
29. Magyar Polgár 1875. jan. 10. IX. évf. 7. sz.
30. Magyar Polgár 1870. jún.1. IV. évf. 64. sz.
31. Magyar Polgár 1870. jún. 1. IV. évf. 64. sz.
32. Magyar Polgár 1871. márc. 29. V. évf. 72. sz.
33. Magyar Polgár 1875. május 5. IX. évf.102. sz.

34. Magyar Polgár 1872. szept. 18 VII. évf. 213. sz.
35. Magyar Polgár 1872. jún. 26. VI. évf.144. sz.
36. Gyarmati Zsolt: *Kávéházak a dualizmus kori Kolozsváron. Nyilvánosság és magánélet a békeidők Kolozsváron*. Kvár, 2005. 126–127.
37. Gaal György: *Kolozsvár kétezer esztendeje dátumokban*. In: *Kolozsvár 1000 éve*. Szerk.: Dáné Tibor Kálmán – Egyed Ákos – Sipos Gábor – Wolf Rudolf. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, Kvár, 2001. 329.
38. Szabó T. Attila: *Kolozsvár települése a XIX. század végéig*. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R. T, Kvár, 1946. 36.
39. Magyar Polgár 1870. júl. 1. IV. évf. 76. sz.
40. Magyar Polgár 1871. okt. 5. évf. 227. sz.
41. Magyar Polgár 1873. szept. 18. VII. évf. 213. sz.
42. Magyar Polgár 1880. jan. 13. XIV. évf. 9. sz.
43. Magyar Polgár 1879. ápr. 8. XIII. évf. 81. sz.
44. Magyar Polgár 1872. aug. 9. VI. évf. 181. sz.
45. Magyar Polgár 1873. ápr. 17. VII. évf. 87. sz.
46. Magyar Polgár 1870. szept. 15. V. évf. 209. sz.
47. Magyar Polgár 1873. júl. 27. VII. évf. 171. sz.
48. Magyar Polgár 1872. dec. 11. VI. évf. 284. sz.
49. Magyar Polgár 1874. aug. 28. VIII. évf. 194. sz.
50. Magyar Polgár 1875. okt. 27. IX. évf. 246. sz.
51. Magyar Polgár 1876. okt. 9. X. évf. 231. sz.
52. Magyar Polgár 1877. máj. 11. XI. évf. 107. sz.
53. Magyar Polgár 1878. május 9. XII. évf. 106. sz.
54. Magyar Polgár 1872. jan.9. VI. évf. 5. sz.
55. Magyar Polgár 1876. jan. 25. X. évf. 19. sz.
56. Magyar Polgár 1871. jan. 31. V. évf. 25. sz.
57. Magyar Polgár 1875. júl. 15. IX. évf. 159. sz.
58. Magyar Polgár 1879. márc. 28. XIII. évf.72. sz.
59. Magyar Polgár 1880. ápr. 26. XIV. évf. 96. sz.
60. Magyar Polgár 1870. május 13. IV. évf. 55. sz.
61. K. Papp Miklós: *A „Magyar Polgár” Nagy Naptára az 1870. közönséges évre*. Második évfolyam, Kolozsvártt, 1870. 215.
62. Magyar Polgár 1873. jan. 8. VII. évf. 5. sz.
63. Sas Péter: *Mesélő képeslapok, Kolozsvár 1867–1919*. Noran Kiadó, Bp., 2003. 18–19.
64. Uo. 8.

FAZAKAS LÁSZLÓ

KOLOZSVÁRI KASZINÓK: EGYENLŐSÉG, POLITIKAI SEMLEGESSÉG?

Bevezető

■ Kolozsvár elsősorban társadalmi összetételének köszönhetően ideális táptalaja volt a reformkorban kibontakozó egyesületi mozgalomnak. A városban kialakuló egyesületi élet egészen az 1848-as forradalomig folyamatos fejlődésen ment keresztül, ezt követően a neoabszolutizmus korában egy hanyatlási periódus vette kezdetét, majd az 1867-es kiegyezés után újabb virágzó korszak következett.¹ Az egyesületek az első világháború kirobbanásáig Kolozsvár társadalmi és kulturális életének meghatározó tényezői voltak. Társadalmi hasznosságuk és a közművelődés terén kifejtett jótékony hatásuk vitathatatlan: támogatták az irodalmat, a művészetet, az oktatást, emellett jótékonyági, társasági estélyeket rendeztek, más szóval szorgalmazták a város kulturális-szellemi felemelkedést.² Alapszabályaikkal, közgyűléseikkel, választásaikkal a demokratikus élet előfutárának is tekinthetők. Azonban az egyesületi mozgalom kezdeti periódusában érzékelhető euforikus hangulat, melynek ideáljai az egyenlőségen, a szabadságon és a tolerancián alapultak, idővel kezdtek kikopni.³ A Széchenyi István által megálmodott több társadalmi réteget egységesítő egyesületek/kaszinók az évtizedek során egyre inkább az elkülönülés útját választották – legalábbis Kolozsvár esetében ez tapasztalható.

A kutatás célja

■ Jelen dolgozat célja megvizsgálni, hogy az általam kiválasztott négy azonos kategóriába (ka-

A társadalmi szeparáció a neoabszolutizmus a dualizmus korában is fennmaradt, azonban ekkoriban már foglalkozási (és etnikai) alapon történő elkülönülések is megfigyelhetők.

szinók) sorolható egyesületben – Kolozsvári Casino, Polgári Társalkodó, Kolozsvári Kör, Kolozsvári Nemzeti Kaszinó – voltak-e társadalmi alapú ellentétek, súrlódások, politikai színezetű konfliktusok? Mennyire követték az aktuális politikai irányvonalakat, trendeket? A rendelkezésre álló szegényes forrásanyag miatt nem vállalkozhatom ezen intézmények teljes áttekintésére, és ebből kifolyólag a dolgozat helyenként vázlatos és kevésbé részletező. Ugyanakkor a felkutatott dokumentumok alapján valamennyire rekonstruálható a kolozsvári kaszinók története.

Kérdésként merülhet fel, hogy a kolozsvári egyesületek közül miért ezt a négyet választottam. Ennek magyarázata a következő: a vizsgált időszakban, tehát a reformkortól egészen 1914-ig, többféle típusú egyesület működött a városban, melyeket az alapszabályzatukban rögzített céljaik alapján különböző kategóriákba sorolhatunk. Ha a Reisz László-féle felosztást vesszük figyelembe, akkor az egyleteket öt kategória szerint rendezhetjük: 1. kaszinók (társasegyletek), 2. az érdekképviseleti és önszervezési egyletek, 3. kultúra, önképzés, 4. szórakozás, sport, 5. jótékonykodás. Itt fontos kihangsúlyozni, hogy bizonyos egyesületek több kategóriába is besorolhatók.⁴ A dolgozat fókuszában álló négy egyesület a Kolozsvári Casino (1833), a Polgári Társalkodó (1837), a Kolozsvári Kör (1868) és a Nemzeti Kaszinó (1896) az alapszabályaikban rögzített céljaikat⁵ tekintve az első kategóriába sorolhatók. Emellett lényeges kiemelni, hogy az utolsó háromnak közös kapcsolódási pontjaik is voltak. Az egyik ilyen lényegesebb kapocs a szoros tagsági hálózat, az összefonódás volt. Ha tüzetesebben megvizsgáljuk ezeknek a viszonyrendszerét, akkor észrevehető, hogy az 1837-ben alapított Polgári Társalkodóból 1868-ban többen kiléptek, és létrehozták a Kolozsvári Kört, mely 1896-ig működött, majd átszerveződött, és felvette a Nemzeti Kaszinó nevét. Gyakorlatilag azt lehet mondani, hogy ezek a reformkortól a második világháború utániig közvetlen hatással voltak egymásra.

A kolozsvári kaszinókra vonatkozó források és szakirodalom

■ Mielőtt rátérnék ezen egyesületek vizsgálatára, mindenképp meg kell említeni a kolozsvári kaszinókra vonatkozó forrásokat és szakirodalmat. Az elsődleges forrásokat illetően csupán az alapszabályok és névjegyzékek maradtak fenn,⁶ valamint a Nemzeti Kaszinó két világháború közötti iratai. A hiányt többnyire a helyi sajtóban közölt cikkek révén egészíthetjük ki. A sajtó mellett a korabeli visszaemlékezések, emlékiratok, naplók, úti beszámolók forráscsoportja enged némi bepillantást a kaszinói élet kulisszái mögé. Itt elsősorban Bölöni Farkas Sándor és Gyulay Lajos naplójában, illetve John Paget útleírásában találunk a Kolozsvári Casinóra utaló információkat.

A történeti munkák közül Jakab Elek *Kolozsvár története* című könyvében kapunk aprólékosabb leírásokat a Kolozsvári Casinóról és a Polgári Társalkodóról. Merza Gyula 1940-ben kiadott, *A Kolozsvári „Nemzeti (Magyar) Kaszinó” és elődintézményeinek százéves története* címet viselő kötete ugyan nem tér ki részletesen a kaszinók történetére,⁷ ennek ellenére mégis nagy segítséget jelent, hiszen olyan adatok, információk alapján írta könyvét, melyek jelentős része ma már sehol sem található meg. Egy másik lényeges mű a *100 év. A kolozsvári kaszinó évkönyve, 1933*, melyet a Minerva Egyesület adott ki. Figyelembe véve az oldalak számát és a méreteket, a kiadvány inkább tekinthető füzetnek, semmint „valódi” évkönyvnek, ám ettől függetlenül erről is elmondható az, ami Merza Gyula könyvéről. Vagyis annak ellenére, hogy az évkönyv meglepően csekély terjedelemben mutatja be a kaszinó elmúlt 100 évét, forrásként – főleg az igazgatókról készített lista – nagyon jól használható.

A fentiek mellett még Dankanits Ádám 1968-ban publikált *Olvasó társulatok, polgári társalkodók és kaszinók*⁸ című tanulmányát érdemes kiemelni, amely leginkább az erdélyi kaszinók, köztük a Kolozsvári Casino és a Polgári Társalkodó könyvvallományát tekinti át és elemzi. Fülöp Géza *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és reformkorban*⁹ című, 1978-ban kiadott könyve szintén tartalmaz a kolozsvári kaszinókra vonatkozó információkat. A régebbi munkák közül még Benkő Samu 1992-ben megjelent *Széchenyi eszméinek és cselekedeteinek korabeli erdélyi fogadtatása*¹⁰ című tanulmányát kell megemlíteni. A tanulmányában kitér a reformkori erdélyi kaszinóalapításokra, de szó esik a Széchenyi és az erdélyi kaszinók levelezéseiről is. A legújabbak köréből lényeges Kárpáti Attila István nemrég publikált dolgozata,¹¹ amelyben a Kolozsvári Casino történetét ismerteti az alapítástól egészen 1848-ig. A városi kaszinók történetével foglalkozó munkák közül utolsóként említem a saját idevonatkozó írásaimat. A *Társasági élet a kolozsvári Nemzeti Kaszinóban*¹² című munka elsősorban levéltári források alapján próbálja rekonstruálni és bemutatni a két világháború közötti Nemzeti Kaszinó társasági életét, a *Könyvkultúra a kolozsvári kaszinókban*¹³ pedig a városi kaszinók könyvkultúrájára, olvasási szokásaira, illetve a kaszinó falain belül kialakult napilap-botrányokra fókuszál.

Az egyenlőség ideáljának kudarca (1833–1848)

■ A város első kaszinóját, a Kolozsvári Casinót 1833-ban alapították. Alapszabályának első paragrafusa kimondta, hogy: „A Casino művelt férfiak egyesülete, hová minden érdemes gondolkos és magaviseletű férfi befogadtatik.”¹⁴ Tehát a kaszinó legfontosabb szabálya elvileg bárki számára engedélyezte a tagságot, amennyiben az illető tiszteletreméltó (férfi)személy volt. De kik is voltak az „érdemesek”? Ha áttekintjük a kaszinó névjegyzékét, akkor világosan kirajzolódik, hogy leginkább a főnemesek. Igaz, találni köztük polgári származásúakat is, de számuk a főnemesekéhez képest alacsonyabb, és ekkoriban a kaszinó legfelsőbb irányításában semmilyen jelentősebb befolyásuk nem volt. Ezt támasztja alá az 1833-ban megválasztott választmányi igazgatóság összetétele is, amelyben a legfontosabb vezetői (igazgatói) pozíciókban kivétel nélkül főnemesek voltak. Azt viszont hozzá kell tenni, hogy a választmányon belül ennél valamivel kiegyensúlyozottabb volt az arány¹⁵ és a későbbiekben az igazgatói pozícióba polgári származású tagot is találhatunk.¹⁷ Tóth Árpád kutatásai szerint ennek magyarázata valószínűleg a „társadalmi koalíció” fokozott szemléltetése volt.¹⁸ Vagyis a kaszinóalapítások korai szakaszában figyeltek arra, hogy a vezetőségnek polgári származású tagjai is legyenek. Ebből a szempontból a Kolozsvári Casino tökéletesen illeszkedik abba a teóriába, melynek értelmében az újkori egyesületek egyik leglényegesebb sajátossága, hogy a rendi határokon kívüli egyesülés számára is utat engedett.¹⁹ A Casino egyik alapítója, Bölöni Farkas Sándor naplóbejegyzésében a következőket írta: „Utáltam minden privilégiumot, monopóliumot és megkülönböztetést...”²⁰ Itt is jól megfigyelhető, hogy a Kolozsvári Casino ötletével előálló Bölöni Farkas értékrendjében a társadalmi egyenlőség elve valóban fontos volt. Ebből arra következtethetünk, hogy amikor társaival²¹ együtt megalapította a kaszinót, azt nyilvánvalóan egy „sokrétű és sokszínű” társaságot egybefogó egyesületként képzelte el – ez viszont egyáltalán nem jelentette azt, hogy a kaszinó többi tagja szintén Bölöni Farkas elképzeléseit osztotta volna. Egy valami biztos, az 1833-as névjegyzék alapján megállapítható, hogy a kaszinó az egység jegyében kezdte működését. Az alapítás évében főnemesek, birtokos nemesek, polgárok egyaránt szerepeltek a tagok között. Az előbbi két kategó-

ria egyazon társaságba tömörülése azért érdekes, mert Wesselényi Miklós szerint ekkoriban: „...sok mágnás teli van előítélettel a nemesi rend ellen, s hogy arra megvetéssel tekint, azt, fájdalom!”²² Azonban jelen esetben a főnemesek és birtokos nemesek kaszinón belüli jelenlétének ténye alátámasztja azt a koncepciót, miszerint Erdélyben az arisztokrácia nem zárkózott el annyira a birtokos nemességtől, mint ahogy az Magyarországot illetően volt tapasztalható.²³

1835-ben az alapszabályokat tekintve egy kisebb módosítás fedezhető fel. Az első paragrafus kiegészítése szerint: „magánosok és önkéntesek egyenlő mértékű részvényeiből állva fenn, az egész egyetemnek sajátja; minél fogva benne senki sem követelhet külön magának valami kiváltságot vagy több jogot, mint más.”²⁴ A módosítás háttere nem ismert, de láthatóan szükségét érezték, hogy a kaszinó első paragrafusán pontosítsanak, és a részvényesek közti egyenlőséget még jobban kihangsúlyozzák. Tóth Árpád szerint az ilyenfajta módosítások valószínűleg arra utalhatnak, hogy az évek során a nyitottság és jogszerűség [vagy csupán ezeknek látszata – F. L.] egyre nagyobb hangsúlyt kapott.²⁵

Az 1833-as alapítást követően a kaszinó körül több kellemetlen incidens adódott, ami azt sejteti, hogy az elviekben elfogadott egyenlőség a gyakorlatba már jóval nehezebben volt átültethető. Gyulay Lajos gróf egyik naplóbejegyzése az egyenlőség megsértéséről tanúskodik, amikor arról számol be, hogy a kaszinó választmányának gyűlésén nem engedélyezték a tagok (részvényesek) részvételét. „Délután a választottságnak gyűlése volt, melybe az actionariusok nem bocsáttattak be, melyért szívemből is haragudtam. Nem szeretem még egy rongyos kaszinó választottságának tirannizmusa alatt nyögni.”²⁶ Látható, hogy a kaszinó vezetősége bizonyos esetekben önkényes módon lépett fel és nem biztosította a gyűlések átláthatóságát. Ugyancsak Gyulay naplójából tudhatjuk meg, hogy Wesselényi Miklós 1835-ben kezdeményezte az országgyűlés tagjainak titkos szavazás nélküli beválasztását, ezzel kiemelve és megkülönböztetve őket a többiektől. „Wesselényi egy indítványt tett, mely szerint javallja, hogy az országgyűlési tagok szívesen látott vendégei legyenek a kaszinónak, mégpedig megkülönböztetve, reájuk ne ballotiroztassék. Indítványa első ága elfogadtatott, de az ellen, hogy ballotirozás nélkül bevetessenek, első én keltem fel, és azt mondtam, hogy a kaszinóban mind egyformák vagyunk...”²⁷ Ez esetben az a probléma, hogy a Kolozsvári Casino szabályzata szerint tagokat csak a választmány titkos szavazása által vagy a közgyűlés általános titkos szavazása révén választhatnak be.²⁸ Ennek értelmében Wesselényi indítványa – hogy titkos szavazás nélkül válasszák be őket – a kaszinó alapszabályzatával ellentétes volt. John Paget beszámolója további kisebb konfliktusokra világít rá. Úti beszámolója szerint a kolozsvári hölgyek rossz szemmel nézték, hogy a kaszinó részvényesei közt csak férfiak lehetnek.²⁹

Az egyenlőség elvét csorbította a Kolozsvári Casino alapszabályában rögzített 20 forintos tagdíj,³⁰ mely akkoriban meglehetősen magas összegnek számított. A magas tagdíj jelentős mértékben korlátozta a jelentkezők társadalmi „sokrétűségét”, sőt ezzel lényegében kijelölték, hogy milyen társadalmi és vagyoni háttérű személyek kérvényezhetik a felvételt. Más szóval, gondosan megszűrték a jelentkezőket: a szegényebb egzisztenciával rendelkező társadalmi rétegeknek esélyük sem volt a belépésre. Ennek tükrében nem meglepő, hogy a kaszinó részvényesei többnyire az előkelőbb, vagyonosabb társadalmi osztályok köreiből származtak, ez pedig jelentősen meghatározta a Kolozsvári Casino városon belüli megítélését. A kaszinót a társadalmi egységesítés céljából hozták létre,³¹ ennek ellenére a városban csak „úri casinóként” emlegették, ezzel utalva arra, hogy a Kolozsvári Casinót el-

sősorban a főnemesek dominálták. Jakab Elek *Kolozsvár története* című munkájában szintén „úri casinónak” nevezte, sőt külön kiemelte, hogy ez volt akkoriban a főnemesség egyik „legnagyobb alkotása”.³²

A városban uralkodó társadalmi ellentétekre mutat rá az 1837-ben megalakult Polgári Társalkodó. Már a kaszinó elnevezése sokat elárul az akkori társadalmi viszonyokról. A „polgári” jelző nem véletlenül került a Társalkodó elé. Az elnevezésről született döntés hátterének konkrét okai lehettek, melyek közül a legfontosabb a társadalmi elkülönülés hangsúlyozása volt. De miért volt ez fontos? Feltételezhetően azért, mert a reformkorban egyre erősebb öntudatra ébredő polgárság nem kívánt a nemesség árnyékában maradni, hanem politikai és társadalmi megbecsülésre vágyott. Pajkossy Gábor szerint a városokban a társadalmi feszültség következtében tömörült külön kaszinókba a helyi elit és a középréteg.³³ Vagy ahogy Novák Béla fogalmaz: „Mindazonáltal az is lehetséges, hogy maguk a polgárok sem kértek a fentről jövő »kiegyenlítésből« és jobban érezték magukat saját rendjük tagjai között.”³⁴ Azonban az sem kizárt, hogy pusztán a rivalizálás volt a fő ok. Reisz László tanulmányából tudjuk, hogy némelykor ez volt az egyik legfontosabb egyetalkotó erő.³⁵

Mindezek ellenére Kolozsváron a városi polgárság egy része a nemesek által meghirdetett egyenlőséget kezdetben nem tekintette megalapozatatlannak. Ez a névjegyzékekből is jól kivehető, hiszen az alapításkor a Kolozsvári Casinónak voltak polgári származású tagjai. De természetesen e személyek nem képviselték a város összes polgárának véleményét. Márpedig a polgárság „másik” részének nem volt éppen felhőtlen kapcsolata a főnemességgel. 1816-ban gróf Bethlen Pál és gróf Kendeffy Ádám a városi főbíróval keveredett csúnya konfliktusba, „mely sérelmet az egész polgárság magáévá tett s érette elégtételt kívánt”.³⁶ 1817-ben Fejér Jakab kormánybiztos feljelentést tett gróf Kendeffy Ádám ellen, mert állítólag az nyilvános helyen felpofozta őt.³⁷ Érdekes, hogy az a Kendeffy, aki a későbbi Kolozsvári Casino egyik alapítója lesz, két éven belül kétszer konfrontálódik a város egy-egy polgárával. További ellentétek születtek abból, hogy némely Kolozsváron élő főnemes nem fogadta el a városi tanács fennhatóságát. Ennek egyik következménye, hogy 1820-ban a városi tanács feliratban kérvényezte a királyi kormányzatszéknél, hogy rendeletben mondja ki: „Kolozsvárt nincs nemesi telek, hanem mindenik polgári.” De a kormánybiztos úgy döntött, hogy ez ügyben nem rendelkezik.³⁸ A fenti esetek kapcsán jól látható, hogy – más városokhoz hasonlóan – Kolozsváron jóval a kaszinóalapítások időszaka előtt már létezett egy főnemes/polgár ellentét, ami a következő évtizedek alatt sem oldódott fel teljesen.³⁹

A Polgári Társalkodó alapszabályzata a Kolozsvári Casinóéhoz hasonlóan szintén kitért az egyenlőség elvére, de csak a második paragrafusban, ahol a következő olvasható: „hogy egyik tagnak sem lehet elsősege a másikkal szemben”.⁴⁰ A tagfelvétel kapcsán elmondható, hogy ez nem igényelt akkora anyagi terhelést, mint a Kolozsvári Casino esetében, mivel itt mindössze csak 6 forint volt az éves tagdíj. Ennek ellenére a Polgári Társalkodóba sem volt egyszerű a felvétel, ugyanis ők a meghívásos módszert alkalmazták, tehát a már beválasztott tagok új személyeket javasolhattak felvételre, amennyiben ezt az erre a célra kihelyezett papíron jelezték. Egy másik tagsági lehetőség volt, ha a felvételt igénylő ezt indikálta egy őt ismerő választmányosnak vagy részvényesnek, aki kérvényét felterjesztette a választmányoknak, mely titkos szavazás révén döntött a kérvényező kérelméről.⁴¹ Tehát a Polgári Társalkodóba való felvételnél, jóllehet az alacsonyabb tagdíj kifizetése könnyebben volt teljesíthető, többnyire valamilyen kapcsolati hálóra volt szükség ahhoz, hogy a jelentkező felvételt nyerjen.

Következésképpen mindkét kaszinó esetében megfigyelhető, hogy a tagfelvételnek számos kritériuma volt. Hiába hangsúlyozták az akadálytalan csatlakozás lehetőségét, ha közelebbről megvizsgáljuk a követelményeket, akkor inkább ennek ellenkezője tapasztalható. A magas tagdíj (a Kolozsvári Casino esetében), illetve az alapszabályzat lehetőséget adott a két társaság vezetőisége számára a tagfelvétel szabályozására és ellenőrzésére, más szóval a felvételt kérvényező tagokat megszürhették. Tóth Árpád a reformkori pesti Nemzeti Casino alapszabályzatát vizsgálva szintén erre a megállapításra jutott. Szerinte a Nemzeti Casino vezetőisége fontosnak tartotta, hogy a kaszinóba belépni kívánókat megválogathassák: „Ez részben abból olvasható ki, hogy alkalmazták azokat a technikákat, amelyeket az önkéntes csatlakozáson alapuló kezdeményezések Nyugat-Európában már több mint egy évszázada »feltaláltak« a befogadásra érdemesek és a nem kívánatosak közti határ megállapítására. Ez a két alapvető eszköz a részvételi költség magas szintre helyezése és a ballotage módszere, vagyis, hogy a felvétel elfogadásáról a vezetőség diszkrét titkos szavazása dönt.”⁷⁴² Ezen módszereket, technikákat a Kolozsvári Casino és a Polgári Társalkodó egyaránt előszeretettel használta, ugyanakkor ebből a szempontból az is megfigyelhető, hogy két társaság tagfelvételét meghatározó paragrafusai más reformkori egyesületek tagfelvételi szabályaival összevetve nem mutatnak lényeges különbséget.

A politizálások korszaka (1868–1913)

■ A neoabszolutizmus korszakából szinte semmilyen forrás nem áll rendelkezésre, így a legközelebbi adatok már a kiegyezést követő évből, 1868-ból származnak. Ekkor a Polgári Társalkodó részvényesei közt konfliktusok alakultak. Sajnos nincsenek konkrét információk ennek háttéréről, azonban nagy valószínűséggel a kaszinó új alapszabályzatának kidolgozása válthatott ki heves vitákat. Lényegében a kereskedők és értelmiségiek csoportjai közt formálódott konfliktus, és ez vezetett oda, hogy a nagyrészt értelmiségiekből álló tábor kivált, majd megalapította a Kolozsvári Kört. A Polgári Társalkodó nevének megváltoztatása Kolozsvári Kereskedői Társalgó Körre szintén azt jelzi, hogy ekkortól kezdődően a kaszinót domináló tagok főleg kereskedők voltak.⁴³ Jól látható, hogy ekkoriban már nemcsak a különböző társadalmi rétegek, hanem a különböző foglalkozású csoportok közt is kisebb-nagyobb ellentétek alakultak.⁴⁴ Erről Merza Gyula így ír: „Jellemzésül szolgáljon, hogy míg a Társalkodóban a bennszülött törzsökös polgárság uralta a helyzetet, addig a Körben az egyetemi tanári kar...”⁴⁵ A városon belüli társadalmi és foglalkozási alapú elhatárolódás jelenségére már a korabeliek is felfigyeltek. A *Vasárnapi Újság* a következőket írta: „Kolozsvári kör név alatt szándékoznak Kolozsvártt egy ötödik kaszinót létesíteni, politikai irányzatok kizárásával, csupán társadalmi alapon: hogy legyen egy hely, a hol a műveltség által egyenlők találkozhassanak össze, nem gátoltatván a kasztszellem által. Az csakugyan nem válik dicséretére Kolozsvár értelmiségének, hogy minden eddigi kaszinója özönvíz előtti kasztkok szerint van alakulva.”⁴⁶

A kiválás ellenére Merza könyvében azt állítja, hogy a Kolozsvári Kör tagjainak egy része a Polgári Társalkodónak is tagja maradt.⁴⁷ Ez a kettős tagság elsősorban valószínűleg csak a bizonytalanok egy kisebb csoportjára volt jellemző, vagy azokra, akik mindkét társasággal akarták a kapcsolatokat ápolni. Az a rész, amely a kiválás mellett tette le a voksát, gyaníthatóan nem maradt tagja a Polgári Társalkodónak, hiszen éppen azért váltak ki, mert nem értettek egyet a Társalkodó irányvonalával.

Az 1868-ban alapított Kolozsvári Kör alapszabályzata ugyan nem tartalmaz politikai semlegességre vonatkozó szabályt, azonban a Kör egyik 1883-as közgyűlésén többször elhangzik, hogy a kaszinó „mint olyan, nem politizálhat”.⁴⁸ Ennek ellenére a Kör részvényesei, amennyire lelkesen törekedtek a kulturális élet kiszélesítésére, legalább annyira kivették a részüket a politikai és felekezeti vitákból is. Az 1870-es évekből nincsenek konfliktusra utaló források, de viszont az 1880-as éveket követően már több is akad.

Az 1883-ban kirobbant Verhovay-botrány a kaszinót is jelentős mértékben érintette. Az előzményekről annyit kell tudni, hogy Verhovay Gyula 1879-ben megalapította a *Függetlenség* című lapot, melyet a kezdetekben erőteljesen támogatott a Függetlenségi Párt is, azonban 1883-ban megváltozott a helyzet. Verhovay lapja sosem volt egy kifejezetten „zsidóbarát” napilap, de a tiszaszlári per során olyan kemény antiszemita irányvonalat vett fel, amellyel a Függetlenségi Párt nem tudott azonosulni, ezért Verhovayt kizárták a pártból, a lapjától pedig elhatárolódtak.⁴⁹ Mivel akkoriban a napilapok figyelemmel kísérése alapvető olvasói szokás volt – ami nemcsak a tájékozottságot biztosította, hanem jelentős kulturális és gazdasági tartalmat is hordozott –, a legtöbb kaszinó, köztük a Kolozsvári Kör is fontosnak tartotta a napilapok, hetilapok, folyóiratok rendszeres járatását. A vezetőség a politikai semlegesség jegyében arra törekedett, hogy minden politikai irányzatú újságból legyen egy-egy, ennek értelmében a *Függetlenség* című napilap is jelen volt a Kör olvasótermeiben. Verhovay kizárását követően azonban a kaszinó Függetlenség Párt-i tagjai úgy érezték, hogy cselekedniük kell, és a lap kitiltását javasolták. Ezt az indítványt néhányan, köztük a Kör elnöke, Szász Béla is úgy ítélte meg, hogy nem fér össze a politikai semlegesség elvével, és az indítványról való döntést elhalasztották. A döntés elhalasztásának egyik feltételezett okát jól vázolja egy a *Kolozsvári Közlöny* 1883. április 24-i számában publikált cikk, mely szerint az indítvány azért volt fölöttébb kínos, mert ha a Kör közgyűlése kitiltja a lapot, akkor az egyértelműen a Függetlenségi Párt iránti szolidaritást jelentett volna, ez pedig „politizálás”. Ha azonban nem tiltja ki, akkor Verhovay azt úgy is értelmezheti, hogy a Kör helyesli, amit tesz. Több – valószínűleg kormánypárti – tag az indítvány időzítését kifogásolta. Szerintük a lap korábban is antiszemita jellegű volt, ennek ellenére nem történt javaslat a kitiltására.⁵⁰ Mindezen viták és dilemmák ellenére akkora lehetett a lap elleni tiltakozás, hogy végül a vezetőség kénytelen volt engedni, és a *Fővárosi Lapok* tudósítása szerint 1883 novemberében a lapot kitiltották.⁵¹

1894-ben újabb politikai (de akár egyházpolitikai is nevezhető) incidens rázta meg a kaszinót. Ezúttal a *Magyar Állam* egyházpolitikai napilap körül csaptak fel az indulatok, amely egy felségsértő cikket közölt Ferenc Józsefről, aki buzgó katolikusága ellenére aláírta az egyházpolitikai reformokat, ami lényegesen növelte a kormány erejét a katolikus klérus befolyásával szemben.⁵² Kolozsváron a város törvényhatósága teljes mértékben támogatta a kormány egyházpolitikai törvénytervezetét, annak ellenére, hogy Bíró Béla római katolikus plébános – egy kis antiszemizmust⁵³ is bevetve – mindent megtett annak érdekében, hogy a közgyűlés ellenezze az egyházpolitikai reformokat. Azonban a városi képviselők 72 igen és 7 nem szavazat ellenében helyeselték a kormány reformjait.⁵⁴

A *Magyar Állam* által közzétett cikk akkora felháborodást váltott ki, hogy a Kolozsvári Kör vezetősége indítványozta a napilap azonnali kitiltását.⁵⁵ A kaszinó közleményt is kiadott, mely szerint: „Társas körünknek lehet nem egy tagja, ki nem ért egyet az egyházpolitikai reformokkal, de egyetlen oly tagja nincs, kiben a legmagasabb megbotránkozást ne keltették volna a »Magyar Állam« dec. 12. számában

Consummatum cím alatt megjelent cikknek kifejezései, melyeket koronás apostoli királyunk személye ellen közreadni merészelt. Ezt a lapot társas körünkből kizárjuk...⁵⁶ Nyilvánvalóan a cikk hangneme volt az, ami elsősorban felháborította a Kör tagjait. Még ugyanebben a hónapban a *Bolond Istók* élclapot is kitiltották, mert az szintén egy, a királyt sértő tartalmat jelentetett meg. „Az a durvaság melyet a Bolond Istók 1894 dec. 18-ai számában Consummatum című képpel – ama tisztelettel és szeretettel szemben mellyel a magyar nemzet a legalkotmányosabb király iránt viseltetik – elkövetett, annyira megbotránkoztató, hogy ennek a lapnak a Kolozsvári Kör olvasó asztalán továbbra helyet nem adhat” – hangzott el a Kolozsvári Kör igazgató válaszmányának 1894. december 22-én tartott ülésén.⁵⁷ Látható, hogy a Kolozsvári Kör vezetősége képtelen volt a kaszinó falain kívül tartani a politikai, valamintvallási háttérű vitákat, és bizonyos esetekben különböző színezetű konfliktusok törtek felszínre, melyek gyakorlatilag mind a hétköznapi politikai életet meghatározó eseményekből származtathatók.

Az 1896-ban alakult Nemzeti Kaszinó impériumváltás előtti időszakáról nem sokat tudunk. A felkutatott forrásanyagból csupán egy olyan vitás esetet találni, amelyből következtetéseket vonhatunk le arra nézve, hogy a kaszinó falain belül mennyire érvényesülhetett a politikai semlegesség. A vita ismét egy sajtókiadvány miatt alakult ki, ám ezúttal nem napilapról, hanem folyóiratról volt szó. Mivel a Nemzeti Kaszinó a Kolozsvári Kör átalakulása révén jött létre, talán nem meglepő, hogy a különféle lapok kizárásának „hagyománya” fennmaradt. Jelen esetben a tagok egy része a Tisza István által szerkesztett, konzervatív irányvonalú *Magyar Figyelő* kitiltását kérvényezték. Az ekkoriban polgári-liberális *Pesti Hírlap* és a szociáldemokrata *Népszava* híradása alapján a kitiltás indoklása a következő volt: „mert a magyarnak soha senki annyit nem ártott, mint Tisza”. Továbbá a cikkből az is kiderül, hogy a politizálás ellen felszólaló elnök szavai hatástalanok voltak, és a közgyűlés szavazás útján kizárta a *Magyar Figyelőt*, valamint arról is döntöttek, hogy ezentúl a *Magyar Köztársaság*ot rendelik meg.⁵⁸ Az eset érdekessége, hogy a konzervatív *Budapesti Hírlap* az 1913. március 11-i számában egészen mást állított. A lap szerint a március 2-án tartott közgyűlésen felmerült ugyan a *Magyar Figyelő* kitiltása és a *Magyar Köztársaság* megrendelése, azonban az indítvány elegendő számú szavazat hiányában érvényét veszítette.⁵⁹

Az eset pontos ismertetését nehezíti, hogy a kolozsvári sajtót nem érdekelte annyira az ügy, mint a budapestit, így nem is foglalkoztak ezzel. A kitiltás konkrét okai közt szerepelhet a városban tapasztalható Tisza-ellenes hangulat (mely kétségtelen a kaszinó falain belül is erősen érzékelhető volt).

A folyóiratok körüli vitának láthatóan teljes mértékben politikai színezete volt. A kitiltást kérvényező tagok Tisza-ellenesek voltak, de a kaszinó tagjai közt olyanok is akadtak, akik Tisza mellett álltak. Valószínűleg ez utóbbiak képezhették a kisebbséget, hiszen a következőkben a Tisza-ellenes hangulat a városban csak tovább fokozódott. Ez jól kivehető egy 1913. júniusában lezajlott törvényhatósági közgyűlési vitán, amikor is a városi képviselők egy része az új Tisza-kormány megalkulása ellen bizalmatlansági indítványt fogalmazott meg. Az indítvány felterjesztését 42 képviselő támogatta és csupán 12 nem.⁶⁰

A kaszinóban a túlságosan nyílt politizálást valószínűleg kerülték, de az ilyen „lap körüli viták” jó alkalmat szolgáltatottak arra, hogy hangot adjanak politikai nézeteiknek. Az ehhez hasonló viták felszínre törésének egyik magyarázata, hogy amint kirobbant egy országos jelentőségű politikai viszály, annak hatásai nyomban érzékelhetővé váltak a kaszinóban is. Mindezek tükrében kijelenthető, hogy a ve-

zetőség nem tudta érvényre juttatni a kaszinó első és egyben legfontosabb alapszabályát, mely kimondta, hogy: „Testületi működési köréből (...) ki van zárva minden politikai, felekezeti jellegű tevékenység.”⁶¹

Összegzés

■ A felkutatott adatok alapján arra következtethetünk, hogy a reformkori kaszinókat elsősorban a társadalmi háttérű megosztottság jellemezte. Tény, hogy a Kolozsvári Casino egyes alapítói valóban hittek a társadalmi egyenlőség ideájában, azonban ennek teljes megvalósítása csak abban az esetben sikerült volna, ha a kaszinó többi tagja ugyanezen értékeket vallja, vagy legalább ez irányban egy minimális toleranciát tanúsít.

Megfigyelhető, hogy Kolozsvári Casino egységesítési törekvéseit a városi polgárság valószínűleg másképp értelmezte, mivel a későbbiekben inkább saját társas egyletbe tömörült. A reformkorban mindkét egyesület a szabályzatát haladó eszmék mentén próbálta megalkotni, azonban a tagfelvételt tárgyaló paragrafusok elég merevre sikerültek, ami inkább nehezítette semmint könnyítette volna a belépést – de mint láthattuk, a reformkori társasegyletek körében ezeknek a módszereknek az alkalmazása mondhatni eléggé elterjedt volt.

A társadalmi szeparáció a neoabszolutizmus és a dualizmus korában is fennmaradt, azonban ekkoriban már foglalkozási (és etnikai) alapon történő elkülönülések is megfigyelhetők. A kaszinók a politizálástól sem maradtak távol, fennállásuk alatt több politikai színezetű konfliktusra került sor. Ennek oka, hogy a kaszinók vezetősége képtelen volt a mindennapi politikai élet botránnyait a falakon kívül tartani. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy bizonyos eseteknél a tagok nem tekintették a kaszinót semleges, mindentől független „oázisnak”, hanem lényegében a vitázási platformok egy újabb szintereként fogták fel. A dolgozatban vizsgált négy kaszinó önmagát haladó intézményként definiálta, azonban ez leginkább csak egy „kifelé” mutató látszat volt: hiszen történetüket társadalmi ellentétek és politikai botránnyok egyaránt tarkították.

■ JEGYZETEK

- 1877-ben már 72 egyesület és társulat működött a városban. Lásd: *Évi jelentése Simon Elek kir. tanácsosnak mint Kolozsvár sz. kir. város polgármesternek Kolozsvár sz. kir. város önkormányzati igazgatásáról, anyagi és szellemi állapotáról az 1877 évben*. Kvár, 1878. 97.
- Lásd Fazakas László: *Társasági élet a kolozsvári Nemzeti Kaszinóban*. Erdélyi Múzeum 2016. 1. sz. 97–105; Fazakas László: *Könyvkultúra a kolozsvári kaszinókban*. Korunk 2017. 1. sz. 75–79.
- R. J. Morris az angliai klubokat/egyesületeket vizsgálva állapította meg, hogy ezek elviekben elfogadott egyenlősége a gyakorlatban jelentős mértékben csorbul. In: Eöry Gabriella: *Pesti Casino, Nemzeti Casino és a kaszinómozgalom*. Arkádia. (http://arkadia.pte.hu/tortenelem/cikkek/eory_casino – letöltés ideje: 2018. 04. 28).
- Tóth Árpád: *Önszervező polgárok*. Bp., 2005. 141; Reisz László: *Egyletek a dualizmuskori Magyarországon*. Statisztikai Szemle 1988. 10. sz. 933–934.
- A közös célok közt szerepelt: egy a társalgásra, eszmeeserére alkalmas találkozóhely kialakítása; kártyajátékok, billiárdozás; egy könyvtár felállítás, a sajtókiadványok rendszeres járátása stb.
- Ezekből is csak egy néhány.
- Merza Gyula is megemlíti a forráshiányból fakadó nehézségeket.
- Dankánits Ádám: *Olvasó társulatok, polgári társalkodók és kaszinók*. Nyelv- és irodalomtudományi közlemények (NyIrk) 1968. 1. sz. 99–104.
- Fülöp Géza: *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és reformkorban*. Bp., 1978.
- Erdélyi Múzeum 1992. 1–4. sz. 24–36.
- Kárpáti Attila István: *A Kolozsvári Casino története az alapítástól 1848-ig*. Korunk 2016. 11. sz. 76–82.
- Erdélyi Múzeum 2016. 1. sz. 97–105.
- Korunk 2017. 1. sz. 75–79.
- A Kolozsvári Casino részvényesei névsora betűi renddel és annak szabályai*. Kvár, 1833. 29. (a továbbiakban: *A Kolozsvári Casino szabályai*. 1833.)
- A Kolozsvári Casino szabályai*. 1833. 24–25.

16. Merza Gyula: *A Kolozsvári „Nemzeti (Magyar) Kaszinó” és elődintézményeinek százéves története*. Kvár, 1940. 6.
17. Ennek ellenére a kaszinó története során megválasztott igazgatók származási hátterét illetően messze a főnemesek képezték a nagyobb arányt.
18. Tóth Á. 2005: i. m. 151.
19. Eőry Gabriella: *Pesti Casino, Nemzeti Casino és a kaszinómozgalom*. Árkádia. (http://arkadia.pte.hu/tortenelem/cikkek/eory_casino – letöltés ideje: 2018. 04. 28).
20. Bölöni Farkas Sándor: *Naplótöredék (1835–1836)*. (Szerk. Szigethy Gábor). Bp. 2003. (<http://mek.oszk.hu/05800/05801/html/> – letöltés ideje: 2018. 05. 18); *Bölöni Farkas Sándor naplója*. (Szerk. Jancsó Elemér) Buk., 1971. 49.
21. Béldi Ferenc, Kendeffy Ádám.
22. Wesselényi Miklós: *Balítéletekről*. Buk., 1833. 69.
23. Pál Judit: *Unió vagy „unificálás”?* Erdélyi Tudományos Füzetek 267. Kvár, 2010. 17.
24. *A Kolozsvári Casino részvényesei névsora betűi renddel és annak szabályai*. Kvár. 1835. 33. (a továbbiakban: *A Kolozsvári Casino szabályai*. 1835.)
25. Tóth Árpád: *A pesti Nemzeti Casino reformkori társadalmi összetételének tanulságai*. In: Deák Ágnes – Völgyesi Orsolya (szerk.): *História mezején*. A 19. század emlékezete. Tanulmányok Pajkossy Gábor tiszteletére. Szeged, 2011. 49.
26. Kárpáti Attila István: i. m. 78.
27. Uo. – végül az országyűlés tagjait a kaszinó közgyűlése csak vendégként vette be, és nem részesítette őket semmilyen előnyben.
28. *A Kolozsvári Casino szabályai*. 1835. 34.
29. Kárpáti Attila István: i. m. 78.
30. *A Kolozsvári Casino szabályai*. 1833. 29.
31. Merza Gyula: i. m. 6.
32. Jakab Elek: *Kolozsvár története*. III. Bp., 1888. 772.
33. Pajkossy Gábor: *Egyesületek Magyarországon és Erdélyben 1848 előtt*. Korunk 1993. 4 sz. 106.
34. Novák Béla: *Fővárosi kaszinók a 19. században*. Budapesti Negyed 2004. 4. sz. (<http://epa.oszk.hu/00000/00003/00033/novak.html> – letöltés ideje: 2018. 05. 12.)
35. Reisz László: *Olvasóegyletek a dualizmusban*. Könyvtári Figyelő 2007. 2. sz. 255.
36. Jakab Elek: i. m. 915.
37. Uo.
38. Jakab Elek: i. m. 915–917.
39. Az 1850-es, '60-as években a Társalkodó névjegyzékében feltűnik egy-két főnemes is, ami a feszültségek enyhülésére utalhat. Azonban itt azt is hozzá kell tenni, hogy lehet ez csupán egy szimbolikus gesztus volt, mely kifelé az egyenlőség elvét próbálta hirdetni. Ugyanis a főnemesek tömeges csatlakozásának semmi jele nem mutatható ki.
40. *A kolozsvári Polgári Társalkodó alapszabályai*. Kvár, 1840. 21.
41. *A kolozsvári Polgári Társalkodó alapszabályai*. Kvár, 1840. 22–23.
42. Tóth Á. 2011: i. m. 48.
43. Merza Gyula: i. m. 15.
44. Etnikai alapon is volt elkülönülés. A kolozsvári románok 1861-ben saját kaszinót alapítottak. Lásd: Traian Brad: *Lectura și biblioteca publică la Cluj*. Kvár, 2001. (http://www.bjc.ro/new/fisierehtml/lectura_si_biblioteca_publica_la_cluj/cap2.htm – letöltés ideje: 2018. 05. 18.)
45. Merza Gyula: i. m. 25.
46. *Kolozsvári Kör*. Vasárnapi Újság 1868. ápr. 26.
47. Merza Gyula: i. m. 18.
48. *A kolozsvári kör*. Kolozsvári Közlöny 1883. ápr. 24.
49. *Újság az újságíróért: Verhovay és a Függetlenség*. In: Kosáry Domokos – Németh G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története III/2*. (<http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/518.html> – letöltés ideje: 2018. márc. 29.)
50. *A kolozsvári kör*. Kolozsvári Közlöny 1883. ápr. 24.; *A Kolozsvári Kör-ben*. Fővárosi Lapok 1883. ápr. 25.
51. *A kolozsvári kör*. Fővárosi Lapok 1883. nov. 3.
52. Lásd Pók Attila: *Egyházpolitikai törvények*. In: *Az egyházak útkeresése Magyarországon 1850 után*. História 1983. 5–6. sz. 26.
53. Azzal érvelt, hogy mi lesz akkor, ha a keresztény hitről zsidóra is át lehet térni.
54. *Törvényhatósági közgyűlési jegyzőkönyvek* (a továbbiakban TKJ). Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Főosztálya (a továbbiakban RNL KMF), – Fond. 1. (mikrofilm). 14-1-85-173: 1893. március 29./49; *Városi közgyűlés. Az egyházpolitikai kérdések*. Kolozsvár 1893. márc. 30.
55. *A felségértő Magyar Állam*. Kolozsvár 1894. dec. 13.
56. *A kolozsváriak és a Magyar Állam*. Budapesti Hírlap 1894. dec. 14; Fővárosi Lapok 1894. dec. 14.
57. *Kitiltott felségértő lapok*. Kolozsvár 1894. dec. 24.; *Consummatum est*. Fővárosi Lapok 1894. dec. 23.
58. *A kolozsvári nemzeti kaszinó tüntetése Tisza István ellen*. Pesti Hírlap 1913. márc. 6.; *A kolozsvári kaszinó Tisza István ellen*. Népszava 1913. márc. 6.
59. *Politika a kaszinóban*. Budapesti Hírlap 1913. márc. 11.
60. TKJ RNL KMF – F1., 14-1-85-185: 1913. június 28./187.
61. *A kolozsvári Nemzeti Kaszinó alapszabályai, házszabályai és ügyrendje*. Kvár, 1897. 3.

CSAPODY MIKLÓS

A DUMAPOSTA ASZTALTÁRSASÁG

■ Az akkor már majdnem százezres, kétharmados magyar többségű Kolozsvár a húszas évek végén is „Erdély irodalmi, zszurnalisztikai, kulturális értelemben vett centruma”.¹ Több mint félszáz nyomdájából a második világháború utáni időkhöz nagyjából négyszáz időszakos sajtótermék került ki, köztük olyan napilapok, mint a polgári liberális *Ellenzék* (1880–1944), a *Független Újság* (1934–40), az Országos Magyar Párt irányvonalát követő *Keleti Újság* (1918–44) és a cionista *Új Kelet* (1918–40). Kolozsváron jelent meg a *Keresztény Magvető* (1861), a *Napkelet* (1920–22), a *Magyar Nép* és a *Pásztortűz* (1921–44), az *Erdélyi Irodalmi Szemle* (1924–29), a *Korunk* (1926–40), az *Erdélyi Helikon* és az *Erdélyi Szemle* (1928–44), itt jött létre a Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt. (1920–48) és az Erdélyi Szépmíves Céh (1924–44). „Erdély fővárosa” lett a fő színhelye a kisebbségellenes sajtótörvények és a kiszámíthatatlan (megvesztegethető) cenzúra elleni fellépéseknek, az újságíró-szakszervezet heves küzdelmeinek is. Abban az időben újságíróknak lenni társadalmi rangot, kaszthoz tartozást jelentett akkor is, ha Fehér Dezső, Ady barátja, a *Nagyváradi Napló* szerkesztője szerint minden erdélyi újságíróra legalább hat álhírlapíró jutott.² Kolozsváron akkoriban pezsgő magyar sajtóélet zajlott, mert nemcsak a hírlapíró, hanem az író is „kávéházi ember. Legalábbis az volt hajdanán, amikor vitában, füstben irodalom és időszerűség, irodalom és társadalom,

A Dumaposta, a *Korunk* „társalgási szeglete” már a maga idejében fogalommá vált, mert „ott itta feketéjét a Mord Major, Gaál Gábor”.

irodalom és újság tündéri szerelemben vagy éppen szerelmes perpatvarban éltek együtt, de mindenképpen termékenyítő izgalomban. Modern és európai irodalommal a kávéházban is lettünk, a zsongásban, nyüzsgésben, ami városiasodásunkkal járt, társadalmiságunk európai korszerűsödésével. Még a harmincas évek »népi« irodalma is, legalábbis koncepciójának kiforrása, jórészt kávéházakban alakult, a budapesti Centralban. Hát még a magyar avantgardizmus!”³

A kapkodva, felszínesen modernizálódó, annál erőteljesebben romanizálódó történelmi városban régi magyar intézmények sora működött: az „EMKE, EME, itt van az erdélyrészi református és unitárius püspökség székhelye, itt székel a római katolikus státus, Kolozsvár nagy múltú magyar város, szinte automatikusan vették hát tudomásul, hogy Kolozsváron székeljen a Magyar Párt is és innen irányíttassék a tagozatok élete. Ebbe a megoldásba a tudat küszöbe alatt belejárt az a körülmény is, hogy a románság az összes erdélyi magyar városok között éppen Kolozsvárt akarta leginkább elrománosítani, és hogy Gyulafehérvárról az erdélyi románság Kolozsvárra tette át a főhadiszállását. Immár két erdélyi nemzet is centrumává avatja Kolozsvárt, mi sem természetesebb, hogy a magát külön nemzetiséggé deklaráló zsidóság – amely elhatározás természetesen Erdély zsidóságának csak törpe hányadát öleli fel – hasonlóképpen itt vélte helyesnek felállítani a Zsidó Nemzeti Szövetség centrumát. Kolozsvárra települt át a szociáldemokrata munkásság vezetősége is, és minden ilyen politikai és parlamenti párt képletét magára öltő megmozdulás önmaga körül kitermelte a központi sejtet, az Erdélyre szóló intézmények egész sorát. E pillanatban Kolozsvár palettájának minden más erdélyi várostól megkülönböztethető színkeveréke, hogy itt az új nyugati országrész politikai tűzhelye.” Ligeti Ernő mégis úgy látta, minden erdélyi városban „nagyobb az összeműködés, a társadalmi élet hajszálcsöves áramlása, mint éppen minálunk. Itt Kolozsváron, ha akarom, három, ha akarom, négy világ is él egymás mellett: magyarok, románok, szászok, zsidók, és ezek nem igyekeznek tudomást venni egymásról, kitépik magukat minden közös társadalmi érintkezésből. Érdekes, hogy míg a Kolozsváron székelő angol, francia, osztrák, csehszlovák, magyar, német, olasz külügyi képviseltek a diplomáciai testület doyenjének vezetése alatt időnként megtalálják nemcsak az érintkezés, de a barátságos társadalmi kapcsolatok szálait is, addig Kolozsvár autokton nemzetiségeinek nincs egyetlen közös foyerje sem, ahol hébe-korba összejöhetnének.”⁴

A kolozsvári magyar elitek (arisztokrácia, egyetemi tanárok, orvosok, jogászok, tisztviselők, iparosok-kereskedők, írók, újságírók, művészek) társadalmi életének számos közkedvelt intézményes, avagy magán fenntartású „közös foyer”-ja kínált alkalmas színhelyet a háború végét követő évekig, amikor megszűnt minden magyar közösségi élet. Ilyen intézmény volt a Deák Ferenc utcában az 1896-ban alapított Nemzeti Kaszinó, a húszas évektől a Monostori úton a hírneves Óvári-szalón és a Dumaposta a Fő téri New York kávéházban; a városban 7 nagyobb kávéház, 12 szálloda, 14 cukrászda és 29 étterem működött a harmincas években. Bár valamennyi emlékező kortárs teljes joggal köti a New Yorkhoz, a Dumaposta történetének egyik színtere is egy étterem (kisvendéglő) volt. A Kossuth Lajos utcai „Nagy Jóska kocsmában”, Sütő Nagy László lapszerkesztő szüleinek vendéglőjében muzsikált Müller Poldi és cigányzenekara, akit Nagy Iduka társtulajdonos után nagyidai cigányoknak nevezett a kolozsvári köznyelv. „A zenekarral szemben állt a híres Dumaposta asztala, amely délutánonként az Újságíró Klubban működött, az esti szeánszot viszont itt tartották.”⁵

(A harmincas években Kolozsváron újságíróskodó Thury Zsuzsa valamennyi kisvendéglő közül a Nagy Jóskát találta a legotthonosabbnak.) Kiváló konyhája után híres volt a Fő téri Czell-féle söröző is (Czell Frigyes és Fiai); a színész- és újságíró társadalom, valamint a „bohémekhez” csatlakozó civilek eme találkozóhelyén gyakran megfordult Balázs Samu, Janovics Jenő és Poór Lili, Karádi Nagy Lajos, Kőmíves Nagy Lajos, Szentgyörgyi István, Tompa Sándor és Váradi Miklós.⁶ Akkoriban azonban már nem a kisvendéglő, hanem a kávéház volt az igazi, „a sörcsarnokkal és kiskocsmával össze nem téveszthető, példásan demokratikus intézmény”.⁷ A kolozsvári kávéház „most már valóban az a hely, aminek szánták: friss értesülések forrása, vélemények cserehelye, eszmék pezsdítője, vitaforum, fáradt idegek pihentetője, távirati iroda, apró kölcsönök kamat nélküli hitelbankja, szabadegyetem, facéroknak és vékonypénzüeknek második otthon, hiú embereknek színpad, amelyen tetszés szerint bármikor fölléphetnek, hogy magukra tereljék a figyelmet.”⁸ A *Pásztortűz*, s részben a *Helikon* írói köre az Unió Nagykávéházban, Sütő Nagy László, az *Erdélyi Szemle* főszerkesztője a Mátyás király téri Európában, az egyetemi tanárok, jogászok, orvosok és a „városháziak” a Központi Kávéházban, a Fő téren ülték körül az asztalt (utóbbiak már a New York befejezése előtt is). Kuncz Aladár a Szentegyház utcai Palace-ba hívta a *Helikon* törzsasztalához a fiatalokat, köztük Méliusz Józsefet; nemsokára „A Palace-t felváltotta a New York kávéház ebéd utáni liberális, baloldali, már akkor »népfronti« író-újságíró törzsasztala. – Nem a moszkvai internacionálé (a K[ommunista]. P[árt].-ok egyesülése) »Népfrontjára« gondolok. Amely elárulta a spanyol szabadságharcot. És a Hitler–Sztálin-megegyezéssel végződött. A Ribbentrop–Molotov-kézfogással. Az utasítással a második világháború kitéréssek: a francia kommunisták segítsék a hazájukat elfoglaló hitleristákat. – A New York kávéházban az a törzsasztal volt a legendás (»meseszerű«) emlékü »Duma-posta«. Elnevezése a budapesti *Dunaposta* sajtó- és hírügynökség persziflázsa (kicsúfolása). Asztalfője úgy volt Gaál Gábor, mint a Palace-beli törzsasztalé Kuncz Aladár. [...] Akkor mi már egy harmadik kávéházban, a Centralban hordtuk össze az *Új Arcvonal* című, azóta elfelejtett nemzedéki antológiánkat...”⁹ Évtizedek múlva a párizsi Flore asztalánál ülő Méliusznak, az erdélyi magyar irodalom „kávéházi matadorának” emlékeiben támadt fel ifjúságának „kolozsvári New Yorkja és Centralja, a brassói Corona, a temesvári Palace, a váradi Jappot, Bukarest Corsója és a Capşa a Calea Victoriei-en, meg történelmi rokonaik Európáiban: az Andrassy úton, Pesten a Japán, a berlini Gedächtnis Kirche melletti Romanisches Café, Pozsony, Prága, Zürich, Bécs kávéházai, és hogy füstjük emlékével együtt feltámadok én magam is, a hajdani fiatal rajongó, ki úgy vélte magáról, hogy költő, író ő, a kávéháziak pedig a törzsasztalnál, öreg rókák, kegyesen táplálták benne e tévhitet [...] mindama régi kávéházakban benne rejtett épp ez, a Flore, a Napnyugati kávéház, amiként most, itt, ebben a Napnyugati kávéházban benne rejlenek mindazok a régiek: Gaál asztala, Nagy Lajos asztala, Kassák, a Nyugat, József Attila asztalai, és az a kezdőké is a kolozsvári Centralban [...] Európa Európában, írók és irodalmuk, dumások, színészek, festők és művészetük, újságok mindenféle nyelveken, folyóiratok, »információk« és könyvek, könyvek, könyvek, ceruza és kéziratpapír, viták, Kuncz Aladár toleráns fejedelmisége, Gaál Gábor ironikusan villogó szemüvege és gyilkos morgása, csípős és öldöklő tréfák, és a kritika kritikája.”¹⁰ A sokat szenvedett kávéházi író „leromlott élete végnapjaiban” is egy könyvcímre ébredt: *Kávéház helyett börtön*; „Újra s újra olvastam Máraínál a hajdani kávéhá-

zakat. Krúdy Gyula kávéházait, amiket jórészt már ő, Márai sem ért meg. Amiknek a második világháború vetett véget. Arad, Nagyvárad, Kolozsvár, Brassó, Bukarest, Budapest, Berlin, Pozsony, Prága, Kassa. Akikkel ott együtt éltünk, mi voltunk az irodalom. A börtönök az ellenirodalom.”¹¹

A kolozsvári magyar (és igen kis számban román) írók, újságírók, művészek tekintélyes része a New York pompás épületében találkozott egymással. Az eklektikus szálloda-kávéház a Fő tér Jókai és Egyetem utcai sarkán, a Nemzeti Szálló helyén épült 1893–94-ben Pákei Lajos kolozsvári főépítész tervei szerint, három szinten, 7200 négyzetméteren. 1912-től a kiváló francia konyhát meghonosító Fészl József bérelte, aki bevezette a telefont és a külön generátorról működő központi légfűtést, továbbá fürdőket, fedett-fűtött tekepályát, a nagy belső udvar fölé szétrnyitható üvegfedelelet épített. A húszas évektől a szálloda reprezentatív földszinti, nyugat-európai mértékkel mérve is nagyvonalú kávéházi tere lett a magyar szellemi elit találkozóhelye, társadalmi életének központja (1944. március végétől az épület a Gestapo főhadiszállása, később diákotthon, városi szálloda, végül máig omladozó kísértetkastély). Az elegáns kávéházi részben a Dumaposta mellett más társaságok asztalai is otthonra találtak, köztük a mereven elkülönülő egyetemi professzoroké, a „New York-i magyaroké”, akik „a délutáni feketekávé is majdnem éppoly komoly ridegséggel szürcsölték, mint mikor szegény drukkos jelöltjeiket vizsgáztatták”.¹² Az üzletelők „kistőzsdéje” és a kártyakaszinó között a New York bal felőli belső termébe a színészek (Fekete Mihály, Kiss Manyi, Nagy István, Neményi Lili, Tompa Sándor), művészemberek tértek be saját asztalukhoz, amely az Újságíróklubban, a *Helikon*-asztal szomszédságában állt. Másik szomszédjuk a Dumaposta törzsasztala volt, délutánonként itt foglalt helyet Gaál Gábor a kávéház Egyetem utcára néző ablakainál, „a rózsaszín márványasztalnál”; Gaállal estefelé „a szerkesztőségtől pár lépésre a Nagy Jóska nevű kiskocsmában” találkoztak a *Korunk* munkatársai, a külföldről érkezett és vidékről betért hír- és kézírathozók.¹³ A „meseszerű” asztaltársaság ironikus, Neumann Jenő alapítótól származó elnevezése a budapesti *Dunaposta* hírügynökség nevéből eredt. A Dunapostát Kozma Miklós „médiamogul” formailag önálló, az utódállamoktól diplomáciailag nem kifogásolható fedővállalatként hozta létre azzal a céllal, hogy figyelemmel kísérje az elszakított országrészekben zajló eseményeket, megtörje Bécs hírmonopóliumát. Az ügynökség valójában Kozma irányításával, az MTI Rt. szerves részeként működött.¹⁴ (Azokkal a tudósítókkal, akik az erdélyi, felvidéki, délvidéki lapokat olvasták, Kozma később tervbe vett egy másik hasonló szervezetet is. 1924-ben, amikor az általa a Dunaposta élére kinevezett Lándor Tivadar román újságírók előtt kifecsegte az ügynökség hovatartozását, Kozma valamennyi régi munkatársnak felmondott.)¹⁵

A Dumaposta, a *Korunk* „társalgási szeglete” már a maga idejében fogalommá vált, mert „ott itta feketéjét a Mord Major, Gaál Gábor”.¹⁶ A Dumaposta asztala azonos volt Gaál törzsasztalával. Gaál többnyire „hallgatott. Éveken át. Az előkelő hely a város szívében fedezéke volt. S akárcsak ő, hallgatott itt mindig a két művész is: a román Emil Cornea és a pipás Szolnay Sándor is.”¹⁷ Gaálnak „a délutáni Duma-posta asztala éppen úgy szellemi serkentő volt, mint Kuncz Aladár számára a *Helikon*-asztal estefelé. De a Duma-posta asztalánál összegyűlő baloldali írók, művészek, újságírók társalgása élénkebb és színesebb volt. A *Helikon* asztalánál a társalgást merev hierarchia szabályozta, s csak Kuncz [Aladár] vagy Hunyadi Sándor engedhettek meg maguknak tekintélyes uraságokat is kipécéző

szellemességeket.”¹⁸ A *Korunk* kommunista szerkesztőjének, miután a Sziguranca a húszas évek elejétől 1939-ig figyelte, ez a „láthatóság” konspirációs szempontból is előnyösnek bizonyult, éppúgy, mint ahogy a kör politikai heterogenitása a „balra tartóknak” is hasznos volt. „Politikailag fedezte őket, s az írásaik által keltett gyanúval ellentétben azt emelte ki, hogy a társadalom és az államrend elismert és befolyásos brancsához, az újságírókhoz tartoznak.”¹⁹ Annak ellenére, hogy a két irodalmi szomszédvár, a marxista *Korunk* és a transzilvanizmust hirdető *Helikon* élesen szemben állt, munkatársaik nemcsak a New York boltozatos, fényűző termében értek meg egymással. A *Korunk* olykor könyörtelen „kemény magja” és a *Helikon* demokratikus irodalmi koalíciója ellentétének politikai-ideológiai gyökerei voltak, mégis hatvan jelentékeny író, költő, műfordító, esszéíró, nagy hatású publicista „járt át” az ellenfél szomszédvárába (a *Helikon* 56 tagú „marosvécsi íróparlamentjéből” 14-en voltak *Korunk*-munkatársak).²⁰ Ezt az átjárást elősegítő közeg volt a Dumaposta is. „Ülök szemben Neumann Jenővel – mondta Gáll Ernő majdnem ötven évvel ezelőtt megjelent interjújában, melyben ő volt a kérdező –, iszogatjuk az erős szilvóriumot, és arról faggatom a legendás »Duma Posta« hajdani elnökét, hogyan és miért keresztelte el asztaltársasága spiritus rectorát, Gaál Gábort »mord majornak«.” Az alapító emlékei szerint a harmincas évek elején „többek között azzal szórakoztunk, hogy az akkor divatos társasjáték szabályai szerint neveket adtunk egymásnak. A névadó feladata az volt, hogy keresztfia valamelyik testi vagy lelki szellemi sajátosságát úgy ragadja meg, hogy valóban jellemző képet nyújtson róla. Először, G. G. ateizmusára utalva, »Papa-morgónak« neveztem őt el. Ez azonban nem ragadt rá. Szilágyi Andrást viszont ő keresztelte el »Handa-Bandinak«. Ebben az évődő-veséző agytornában sok közszájon forgó ragadványnév született Kolozsvár szellemi élete ismertebb alakjainak jellemzésére. A Duma-posta anyakönyvébe például »Címbaromként« jegyeztetett be Olajos Domokos, a közderültséget kiváltó, ostoba újságcímek szerzője. Mátyás Mátyást, a kistermetű, kiváló nőgyógyászt ugyancsak a mi társaságunk illette a »Hüvely Matyi« névvel. (Most tudtam meg Jenő bácsitól, hogy Kovács Katona Jenő ugyanitt nevezett el engem »Szaladgállnak«.) Amikor pedig a második keresztelő után, G. G.-on ragadt a »mord major«, sokan úgy éreztük, hogy az új név nem csupán és nem is elsősorban szigorát, hanem főként nagyságát, főnöki, mesteri mívoltát fejezi ki. A keresztelők a »majort« tisztelték benne.”²¹ Gáll Ernő emlékei szerint a rigorózus Gaál akkurátus komorsága „ösztönző igényesség és szigor volt, amivel kéziratáinkat elbírálta, javította, és igen gyakran visszadobta. Félelmetes volt ebben a legendás zordságában. El is nevezték a Dumapostánál »mord majornak«. A Dumaposta volt a kolozsvári értelmiség törzsasztala az akkori újságíró klubban, ahol elég vegyes összetételű dialógus folyt a különféle irányzatú magyar és nem magyar értelmiségiek között. Ott trónolt Gaál, minden délután, itta a kávéját és abból a legendakörből, amely a Dumaposta körül kialakult, származik ez a tréfás elnevezése is.”²²

Mi zajlott a Dumapostában? Mindennapos, heves, olykor vitriolos viták irodalomról és politikáról, művekről és emberekről, eseményekről, az erdélyi magyarság sorsáról, hír- és eszmecsere, játék, barátságos társadalmi élet. A New York-beli Újságíróklubnak ez a közéleti találkozóhelye volt a legkülönbözőbb politikai irányzatokhoz tartozó szerkesztők, írók, művészek, ügyvédek és más értelmiségiek reprezentatív vitafóruma. A vitákban „A baloldaliaknál főleg a politikum számított; Dsida [Jenő]nél ellenkezőleg: őt csak a művészi érdekelte. De

ő nagyon türelmes volt. Szerette s becsülte Gaál Gábort is. És Gaál is őt. Hiába volt katolikus, valahogy mégis a szegények költőjének tartották [!].”²³ A Dumapostát eleinte kizárólag kommunista (erdélyi és emigráns) újságírók alkották, mint Gaál, Neumann, Korvin Sándor, később sokféle világnézetű közéleti-szellemi emberrel bővült. Bár nagyrészüik zsidó származású volt, az asztaltársaság nem volt jellegzetesen zsidó „intézmény”; „A magyarországi zsidó újságírók egy része, akik inkább ártatlan megszeppenésből tették át székhelyüket Erdélybe, mint a csínytevés büntudatából, a napilappá alakult cionista Új Kelet szerkesztőségében helyezkedtek el. Újvári Péter, Giszkalai János, Kacér Illés, Sas László, Szabó Imre, Faragó Miklós stb. voltak a kimagaslóbbak, valamennyi: fővárosi színvonal.”²⁴ Az asztaltársaság tagjai az ateistáktól az istenhívőkig, a polgári radikálisoktól a konzervatívokig, a szociáldemokratáktól és a kommunistáktól a cionistákig és a szabadkőművesekig a korszak valamennyi irányzatának hívei közül verbuválódtak, a „csúcsértelmiségiectől” Péter Lajos cipésmesterig.

A Dumaposta egyetlen ma ismert fényképén Gaál Gábor, Guzner Miklós, Kováts József, Köves József, Neumann Jenő, Rössler-Bocskói Viktor, Ruffy Péter, Szabó Béla, Szász Béla és Szász Endre látható.²⁵ A nagyszámú törzstagok és alkalmi látogatók (vidékről betérők, külföldi vendégek) közül mindeddig 78 író, publicistát, művészt, köztük a magyar irodalom számos nagy alakját, az irodalom- és sajtótörténet jelesét, ma már ismeretlen munkását és néhány román törzstagot sikerült azonosítani. Az asztaltársaság viszonylag állandó, ma 64 főben meghatározható tagságához tartozott *Barzilay István* sz. Eliezer Kugel (1906–1981) újságíró, prózaíró, költő, műfordító, aki kolozsvári tanulmányai után 1924-ben kapcsolódott be az *Új Kelet* szerkesztésébe. 1938–40-ben lapja palesztinai, majd az *Est*-lapok erdélyi tudósítója (1948-tól a Tel-Avivban újraindult *Új Kelet* szerkesztője). *Bányai* sz. Baumgarten László (1907–1981) jogász, politikus, közíró, szerkesztő, történész, nyugat-európai tanulmányai után az illegális KRP tagja. 1933-ban kommunista tevékenység miatt letartóztatták, 1934–40 között a MADOSZ kolozsvári központjának titkára. *Bárd Oszkár* sz. Wettenstein (1893–1942) orvos, költő, drámaíró, szerkesztő, 1911-től a kolozsvári *Haladás*, 1914-től az *Erdélyi Figyelő* szerkesztője, 1922-től a *Napkelet* főmunkatársa. A marosvécsi *Helikon* alapító tagja, 1929-től a *Korunk* főmunkatársa, az Erdélyi Irodalmi Társaság és a Kemény Zsigmond Társaság tagja. *Becsky Andor* (1898–1978) költő, író, újságíró, színháztörténész, a KRP tagja. Nyugati emigrációja idején a *Jövő Társadalma*, a *Független Újság*, a *Keleti Újság*, a *Korunk*, a *Napkelet*, a *Periszkóp* és az *Új Genius* munkatársa, hazatérése után a *Korunk* budapesti szerkesztője. *Tudor Bugnariu* (1909–1988) román kommunista publicista, politikus, filozófus, szociológus, Lucian Blaga tanítványa és veje. Az illegális KRP, 1932-től a kolozsvári Antifasiszta Bizottság tagja, 1932–33-ban a kolozsvári egyetemen a régi román nyelv és irodalom előadója. *Emil Cornea* (1898–1969), a nagybányai iskolához csatlakozott kolozsvári festő. *Dávid Antal Iván* (1913–1988) prózaíró, újságíró, erdélyi tárgyú elbeszélések, történelmi regények szerzője, 1935-ben a *Brassói Lapok*, 1936–41 között a *Keleti Újság* szerkesztője. *Demeter Béla* (1910–1952) közgazdász, újságíró, szerkesztő, szociográfus, politikus. Az *Erdélyi Fiatalok* (1930) alapító tagja, a *Keleti Újság* belső munkatársa. 1936–44-ben az *Erdélyi Gazda* szerkesztője, a Romániai Magyar Népközösség és az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület vezetőségi tagja. *Demeter János* (1908–1988) kommunista jogász, publicista, politikus, Demeter Béla bátyja. Az *Erdélyi Fiatalok* alapító tagja, az illegális KRP *Falvak Népe* c. parasztlapjának

(1932–33) alapító főszerkesztője. 1944 végén a Magyar Népi Szövetség egyik vezetője, Kolozsvár alpolgármestere, nemzetgyűlési képviselője. *Dobó Ferenc* (1886–1965) jogász, jogi szakíró, szerkesztő, műfordító, kiadó. 1919–21-ben az *Ellenzék* főszerkesztője, a *Korunk* egyik alapítója. A kolozsvári Fő téri Lepage könyvkereskedés tulajdonosa, könyvsorozatok és az *Ex-Libris* c. többnyelvű bibliográfiai folyóirat kiadója, a város szellemi életének jelentős alakja. *Dsida Jenő* (1907–1938) költő, műfordító, szerkesztő. 1923-tól a *Cimbora* munkatársa, 1926-tól a marosvécsi Helikon tagja, 1927-től a *Pásztortűz* szerkesztője. Az *Erdélyi Helikon* munkatársa, 1929-től az Erdélyi Katolikus Akadémia titkára, az *Erdélyi Fiatalok* alapító tagja. 1934-től a *Keleti Újság* szerkesztője, az Erdélyi Szépművészeti Céh lektora, az erdélyi magyar Pen Club tagja, *Faragó Miklós* sz. Schnitzer (1884–1972) újságíró, könyvkiadó, *Az Est* munkatársa. A tanácsköztársaság bukása után Ausztriába, majd Romániába emigrált, a kolozsvári Pallasz Könyv- és Lapterjesztő Vállalat alapítója, 1926-ig igazgatója.

Gaál Gábor sz. Gál (1891–1954) szerkesztő, tanár, irodalomtörténész, író, kritikus. Az illegális KMP tagja, a tanácsköztársaság idején Lukács György közművelődési népbiztos munkatársa. 1926 őszén telepedett le Kolozsváron, 1928-ban kapcsolódott be a *Korunk* szerkesztésébe. *Gara Ernő* (1894–?) író, újságíró, szerkesztő. 1912-től a *Nagyvárad*, 1921-től a *Keleti Újság* belső munkatársa, bukaresti tudósítója. A *Szatmári Friss Újság* és a kolozsvári *Riport* alapítója, „az *Ellenzék* bátor riportere”. *Gáll Ernő* (1917–2000) publicista, szerkesztő, filozófus, 1937-től a *Korunk* munkatársa, 1942-től munkaszolgálatos. Jól jellemzi a Dumapostahagyomány eleven, sok évtizedes utóéletét, hogy Gáll egykor ott kapott, fűrgé mozgására utaló gúnynevét Huszár Sándor is megörökítette.²⁶ Gáll feljegyzése szerint 1979 „szeptemberi nyomott hangulatomat tovább mélyítette Huszár kulcsregényében való szerepeltetésem, amely aljasul úgy állított be, mint aki őt az ötvenes évek elején a felsőbb hatóságok előtt befektítette.”²⁷ Huszár szerint ugyanis „a rangos *Világosságot az Igazságért* című napilapban” egy bizonyos cikket a „Szaladgál nevezetű medikus” közölte, aki „később a vakbél helyett a filozófiában nyert akadémikusi rangot”.²⁸ „Az inkriminált korszakban – írta Gáll 1980. február 26-án Huszárnak – Te is tudod – senkit sem »lepleztem le«, és senkit sem dobattam ki állásából. Ez nem érdem, hanem tény. Én is tudom, hogy az író szuverén és úgy alakítja a rendelkezésére álló életanyagot, ahogyan írása logikájából vagy az ábrázolt erkölcsi helyzetből kifolyólag szüksége van rá. Éppen ezért a Te szuverenitásod is megengedte volna (ha gondoltál volna erre, márpedig ennyire körültekintőnek kellett volna lenned), hogy a regényedben »szaladgál« figura rám hasonlító vonásait megváltoztasd, illetve elretusáld. Lehet, hogy számodra ez gyerekségnek tűnik, de – hidd el – sok keserves vívódástól mentesített volna. Keserveimet még az is fokozta, hogy [...] éppen azt fejtegetted nagy együttérzéssel, hogy én vagyok ebben a művelődésben a legtöbbször elárult pasas.”²⁹ Gáll később is visszatért „velem kapcsolatos »odafigyelésed« egy számomra annak idején sok keserűséget okozó rövidzárlatára. »Szaladgál« figurájára gondolok egyik regényedben, akit országszerte ismert »ragadványnevemet« viselve, sok – közös életrajzunkból ugyancsak ismert – tény és körülmény közepette, silány, karrierista, társait a hatalomnak kiszolgáló alakként mutatsz be. Amikor ezt az eljárást mélyen megbántottan sérelmeztem, Ti kioktattatok, írói szuverenitásra és a műfaj sajátosságaira hivatkoztatok.”³⁰ Gáll ragadványneve Hegedűs B. András 1987. március 30-án kelt születésnapjára köszöntőjében is fennmaradt: „maradj meg nekünk, mindnyájunknak, kis és nagy kö-

zösségeinknek olyanak, amilyen vagy, minden iránt érdeklődő értelmiséginek, nyughatatlan embernek, interkontinentálisan szalad-Gállnak [...]”.³¹ Szász János Gállhoz 1998. május 11-én írott levelében is felhozta: „Kántor-Lángék szemében temesvári (rosszul magyarul beszélő) zsidó gyerek voltam, [Balogh] Edgár szemében kozmopolita, Méliusz [József] kedvelt, és a Mordmajor, meg Szaladgáll.”³² A Dumaposta-vulgó legutóbb 1998 februárjában került elő, amikor a Gállt ért politikai támadások során Nagy László, a „megszállott kolozsvári vegyész, akit sohasem láttam”,³³ Gaál Gábort besúgónak, Gállt pedig az ötvenes évek kommunista főideológusának, sztálinistának és kaméleonnak minősítette. *Giszkalay János* sz. Widder Dávid (1886–1951) író, költő, drámaíró, műfordító, szerkesztő, könyvkiadó. Az Új Kelet szerkesztője, a cionizmus egyik legjelentősebb irodalmi képviselője. *Grois László* (?–?) a kolozsvári törvényszék egykori tanácselnöke, „hűvös és szenttelen, ravasz és befolyásos francia ivadék, Bánffy leghűbb embere”.³⁴ Az *Ellenzék* főszerkesztője, lapigazgatója, később az OMP bukaresti irodavezetője. *Guzner Miklós* (1905–1972) fogorvos, orvosi szakíró, fordító. Mecénás, Gaál Gábor barátja, a *Korunk* angol fordítója. *Jancsó Elemér* (1905–1971) irodalomtörténész, kritikus, tanár, szerkesztő. Az *Erdélyi Fiatalok*, majd a *Korunk* főmunkatársa, a *Helikon* szemleírója. *Hexner Béla* (1885–?) vegyész, bányamérnök, politikus, az Országos Magyar Párt Intézőbizottságának tagja. *Jámbor Ferenc* (1899–1964) gyógyszerész, újságíró, szerkesztő, 1927–40-ben az *Új Kelet* kiadója és szerkesztője (1927–40), az Erdélyi Zsidó Szövetség politikai főtítkára, az Erdélyi Magyar Újságírók Szövetségének vezetőségi tagja, az erdélyi Ha-Shomer ha-Za’ir vezetője (1941-ben vándorolt ki Palesztinába). *Járosi Andor* (1897–1944) evangélikus lelkész, teológiai tanár, író, szerkesztő, 1941-től az Erdélyi Egyházmege esperese. 1944 őszén elhurcolta a szovjet állambiztonság, Magnitogorszkban halt meg. A *Világ Igaza* (1999). *Jordáky Lajos* (1913–1974) szociológus, közíró, történész, politikus. 1931-től a Szocialista Ifjúsági Szövetség, 1933-tól a Szociáldemokrata Párt tagja. A Dumapostában Neumann Jenő a Galád Csecsemő névvel illette. *Kaczér Illés* (1887–1980) író, újságíró, színpadi szerző, 1923-ig az *Új Kelet* munkatársa 1926-ban Csehszlovákiába, 1938-ban Londonba emigrált. *Karácsony Benő* sz. Klärmann Bernát (1888–1944) ügyvéd, prózaíró, kritikus, színpadi szerző. 1934-től a marosvécsi *Helikon* tagja, a *Korunk* és az *Erdélyi Helikon* munkatársa. *Karádi Nagy Lajos* (1886–1965) jogász, sportújságíró, közgazdász. A *Magyar Újság*, az *Ellenzék* munkatársa, a két világháború között a FIFA nemzetközi labdarúgó bírása. *Kádár Imre* (1894–1972) költő, író, műfordító, szerkesztő, rendező, színigazgató, a Szépművészeti Céh egyik alapítója. A *Keleti Újság*, a *Napkelet* (1920–22), a *Kulissza* (1922–23) szerkesztője, a *Mai Világ* (1927) és az *Erdélyi Hétfői Hírlap* (1928) főszerkesztője. A kolozsvári magyar színház igazgató-rendezője (1933–40), a helikoni íróközösség és a Kemeny Zsigmond Társaság tagja, az erdélyi magyar Pen Club főtítkára. *Kibédi Sándor* sz. Hrapka (1897–1941) költő, prózai és színpadi szerző, műfordító, szerkesztő. Volt fodrász, építőmunkás, vándorszínész, akrobata, céllövő. 1924-ben került Kolozsvárra, az Újságíróklub borbélyja, az emigráns Gaál Gábor magyar állampolgársága miatt 1931-től névlegesen a *Korunk* felelős szerkesztője. *Kertész Jenő* (1886?–1944) ügyvéd, kritikus, a marosvécsi Helikon tagja, a *Korunk* munkatársa. *Korvin Sándor* sz. Kálmán Imre (1912–1944) költő, műfordító, kritikus, közíró, irodalomtörténész. A *Nagyváradi Napló*, *Brassói Lapok*, *Független Újság* cikkírója, a *Korunk* belső munkatársa. 1938-ban tért haza Párizsból, a kolozsvári Munkás Athenaeum tagja, a második bécsi döntés után a *Népszava*, a *Magyar*

Nemzet munkatársa. *Kovács Katona Jenő* (1910–1944) kommunista költő, prózaíró, publicista, szociográfus. A Munkás Athenaeum előadója, Méliusz Józseffel és Korvin Sándorral a *Korunk* segédszerkesztője, felelős kiadója. 1944 végén elhurcolta a Gestapo. *Kovács József* (1906–1937) író, műfordító, kritikus, szerkesztő. Az Erdélyi Fiatalok tagja, a *Helikon*, a *Pásztortűz*, az *Ellenzék*, a *Keleti Újság* és a *Korunk* munkatársa, 1933-ban az Ady Endre Társaság alapítója Jancsó Elemérel. *Kós Károly* (1883–1977) építész, író, grafikus, politikus. A Szépmíves Céh egyik alapítója, a helikoni íróközösség tagja, 1931-től az *Erdélyi Helikon* szerkesztője. *Köves József* (?–?) kolozsvári újságíró, a *Korunk* köréhez tartozott. *Kőmíves Nagy Lajos* (1886–1977) színikritikus, újságíró, dramaturg. 1919-től a *Keleti Újság* munkatársa, 1941-től a kolozsvári magyar színház rendezője. *Krenner Miklós* (Spectator) (1875–1968) tanár, közíró, a két világháború között Erdély egyik legnagyobb hatású magyar publicistája. Az Erdélyi Irodalmi Társaság és a Kemény Zsigmond Társaság tagja, az Erdélyi és Bánsági Népkisebbségi Újságíró Szervezet elnöke. Az *Ellenzék* főmunkatársának 1930-ban gróf Bánffy Miklós hívta Kolozsvárra. *Lakatos Imre* sz. Lefkovic (1882–1944) orvos, publicista, szerkesztő, a helikoni közösség egyik legműveltebb tagja. 1907-től párizsi lapok munkatársa, 1914–18 között Kuncz Aladár rabtársa Noirmutier-ban. A *Zord Idő* munkatársa, 1925-től az *Ellenzék* külpolitikai rovatvezetője, az *Erdélyi Helikon* szerkesztője. Auschwitzban halt meg. *Ligeti Ernő* sz. Lichtenstein (1891–1945) író, költő, publicista, szerkesztő, a *Nagyváradi Napló*, majd a *Keleti Újság* munkatársa. A Szépmíves Céh egyik alapítója, 1934-ben a kolozsvári *Független Újság* alapító tulajdonosa, Lakatos Imrével az erdélyi magyar Pen Club kezdeményezője. *Marton Ernő* (1896–1960) újságíró, szerkesztő, az *Új Kelet* alapító főszerkesztője. A Cionista Világszövetség Végrehajtó Bizottságának tagja, a Zsidó Párt bukaresti parlamenti képviselője, Kolozsvár alpolgármestere. *Mátyás Mátyás* (1888–1956) sebész, szülész-nőgyógyász, orvosi szakíró. 1919-ben a kolozsvári egyetem sebészeti klinikáját vezette, 1929-től saját híres Park Szanatóriumának igazgatója.

Nagy István (1904–1977) bútorasztalos, író, kommunista szakszervezeti vezető, politikus. 1933–34-ben az *Írjatok!* szerkesztője, Józsa Bélával; a Dumapostát ritkán látogatta. *Neumann Jenő* (1893–1978) kolozsvári kommunista ügyvéd. „A Duma-postánál nem is annyira Gaál Gábor volt a központ. Jobban szerette másodhegedűsként élnékíteni bemondásaival a társalgást. Aki a helyi, országos és nemzetközi érdekességeket összefogta, az rendszerint dr. Neumann Jenő volt [...], Gaál Gábor hű tisztelője. Akinek széles körű tudása, szellemes fejtegetései akaratlanul is azt a kérdést vetették fel hallgatójában: miért nem ír ez az ember?”³⁵ Az 1944. májusi kolozsvári deportálás idején Demeter János és Péter Lajos cipész bűjtatta.³⁶ 1945 után a Demokrata Zsidó Komité elnöke, a kolozsvári Fellebbviteli Tisztogató Bizottság tagja, a Bolyai Tudományegyetem tanára, káderosztályának vezetője. *Nyíró József* (1889–1953) író, közíró. A húszas években a *Keleti Újság* és a *Pásztortűz* munkatársa, a marosvécsi *Helikon* és az erdélyi magyar Pen Club alapító tagja, az *Erdélyi Helikon* és a *Korunk* szerzője. *Olajos Domokos* (1885–?) jobboldali újságíró, szerkesztő, politikus. A húszas években a *Magyarság* szerkesztője, 1924-től a Magyar Párt kolozsvári alelnöke, 1925 után az *Ellenzék*, 1929-től a *Keleti Újság* belső munkatársa. Közel félszáz sajtópere volt. Néhány emlékezetes címadása: *Mozdulatlan hulla a kút fenekén*, *Úgy nőtt fel, mint erdőn a fa – nem volt katona*, *Öngyilkos lett a vonaton Brassótól Kolozsvárig*, *Pohárköszöntővel a kezében halt meg*, *Megisméltódott a dél-amerikai föld-*

rengés Indiában.³⁷ Óvári Elemér (1876–1944) kolozsvári tisztii főügyész és felesége, Purjesz Olga (1881–1944) értelmiségi szalonja a kolozsvári magyar szellemi élet egyik központjának számított, ahol Ady, Bartók, Pablo Casals, Dohnányi Ernő, Fejér Lipót, Kodály Zoltán, Kuncz Aladár, Móricz Zsigmond, Bornemiszáné Szilvássy Karola is megfordult. (A bohém Óvári a New York-beli Dumaposta mellett rendszeres vendége volt a „Nagy Jóskának” is.) 1944. október 11-én az egész családot, Óváriék csecsemő unokájával és a vendégekkel együtt máig ismeretlen személyek megölték.³⁸ A tömeggyilkosságot egy a Maniu-gárdában megbújt vasgárdista csoport követhette el, melynek egyik tagja szovjet katonai egyenruhát viselt. A merénylet mások szerint az egyik vendég, vagy éppen Óvári ellen irányuló román-magyar személyes bosszú volt (a támadókat Óvári egyik régi ügyének vesztes alperese vezette).³⁹ Rössler-Bocskói Viktor (1902–?) jogász, közgazdász, publicista, szerkesztő, színműíró, műfordító. 1925-től kolozsvári napilapok közgazdasági rovatvezetője. Ruffy Péter (1914–1993) újságíró, a *Brassói Lapok* kolozsvári szerkesztője. Salamon László (1891–1983) költő, kritikus, szerkesztő. 1919 után *A Jövő Társadalma*, az *Új Kelet*, az *Auróra*, majd a *Korunk* és az *Erdélyi Helikon* munkatársa. Sas László (1893–1974) író, költő, közíró, szerkesztő, műfordító. A *Nagyváradai Napló* munkatársa, a *Keleti Újság* riportere, 1938-ig magyar és külföldi lapok gazdasági és politikai cikkírója. 1941-ben munkaszolgálatos, 1944-ben megszökött Auschwitzból. George Sbârcea (1914–2005) kolozsvári román zongorista, zenetörténész, író, újságíró, diplomata, a harmincas években a konzervatórium és a jogi kar hallgatója, az *Ellenzék* könyvtárosa. Raoul Șorban (1912–2006) román műkritikus, festő, politikus. A húszas évektől a kolozsvári királyi helytartó titkára, Iuliu Maniu támogatója. A negyvenes években a kolozsvári egyetemen tanult, Felvinczi Takáts Zoltán művészettörténész professzor munkatársa, 1945-től Benedek Marcell tanársegédje, később magyar-ellenes pamfletek szerzője. Sütő Nagy László (1894–1978) író, újságíró, kritikus. A *Kolozsvári Szemle* (1915; 1944-ig *Erdélyi Szemle*) alapítója, a *Kolozsvári Hírlap*, a *Cimbora* és a *Keresztény Magvető* munkatársa. Szabó Béla (?–?) író, a *Korunk* körének tagja. Szabó Imre (1884–1943) író, újságíró, műfordító. Az *Új Kelet*, 1930–31-ben a *Kelet Népe* szerkesztője, a *Zsidó Jövő* munkatársa. Szántó György (1893–1961) festő, író, szerkesztő, prózaíró, publicista. 1920-tól a kolozsvári román opera díszlet- és jelmeztervezője, 1925–26-ban a *Periszkóp* szerkesztője, a *Korunk* szerzője. Szász Béla (1910–?) jogász, újságíró, műfordító, szerkesztő. 1930–43 között a *Keleti Újság*, majd az *Ellenzék* és a *Magyar Újság* belső munkatársa. Szász Endre (1887–1944) a *Keleti Újság* főszerkesztője, „kölcsonös megbecsülésen alapuló, őszinte barátság fűzte Gaálhoz”, éppúgy, mint Tamásit, Ligetit és Szentimrei Jenőt.⁴⁰ Szenczei László (1909–1980) prózaíró, szerkesztő, műfordító, kritikus, író, esszéista, filozófus, kritikus. 1937-től a *Korunk* főmunkatársa, a marosvécsi *Helikon* tagja. Szentimrei Jenő sz. Kovács (1891–1959) költő, író, drámaíró, kritikus, szerkesztő, műfordító. Az *Új Erdély* (1920) alapítója, a húszas évektől a *Vasárnapi Újság*, a *Keleti Újság*, az *Ellenzék*, a *Brassói Lapok* munkatársa. 1932–35-ben az *Ellenzék* főszerkesztője, a *Korunk* főmunkatársa, az *Erdélyi Helikon* szerzője. Székely Béla (1891–1955) költő, publicista, pszichológiai szakíró. Az *Új Kelet* alapító szerkesztője, lapigazgatója, 1921–22-ben az *5 Órai Újság* felelős szerkesztője, az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség egyik vezetője. Szilágyi András (1904–1984) kommunista orvos, író, újságíró, a harmincas években Korvin Sándorral és Méliusz Józseffel a *Korunk* legszűkebb körében tagja. 1944-ben Dachauba deportálták. Szolnay Sándor (1893–1950) festő, 1921-től

Nagybányán dolgozott, Kolozsváron 1929-ben Kós Károllyal megalapította a Barabás Miklós Céhet. *Tamás Gáspár* (1914–1978) író, publicista, szerkesztő. 1935–36-ban az *Új Szó*, 1939-ig a *Brassói Lapok* munkatársa, a MADOSZ tagja. 1938-ban, majd 1942-ben illegális kommunista tevékenység miatt letartóztatták. *Tamási Áron* (1897–1966) író, publicista. Amerikából hazatérve 1926-tól az *Újság* és az *Ellenzék* munkatársa, az *Erdélyi Helikon* egyik alapító tagja, 1933-tól a *Brassói Lapok* és a *Korunk* főmunkatársa. *Újvári Péter* (1869–1931) regényíró, novellista, közíró. A századfordulón a *Szeged és Vidéke* felelős szerkesztője, 1907-től a *Budapest* és a *Magyar Hírlap* publicistája, a *Szombat* (1919) alapítója. 1920–23-ban az *Új Kelet* vezércikkírója. 1923-ban Csehszlovákiába emigrált. *Végh József* (1903–1945) író, újságíró, szerkesztő, riporter, színikritikus. 1930-tól a *Színház és Film*, 1933–41 között a *Kolozsvári Estilap* szerkesztője, 1938–40-ben az *Ellenzék* törvényszéki és városházi tudósítója, felelős szerkesztője.

A Dumapostának rendszeres vagy alkalmi látogatói voltak a környékről és Erdély más városaiból Kolozsvárra látogató írók, újságírók is, köztük a Csehszlovákiából kitiltott, akkor már Brassóból „betérő” *Balogh Edgár* (1906–1996) közíró, 1935-től a *Korunk* szerzője. Marosvásárhelyről érkezett a New York kávéházba *Benczel Béla* (1907–1991) újságíró, műfordító, a húszas években a *Brassói Lapok* vásárhelyi tudósítója, majd az *Új Kelet* munkatársa, és az ugyancsak Marosvásárhelyen élő *Bözödi György sz. Jakab* (1913–1989) író, költő, publicista, szociográfus, történész, *Korunk*-munkatárs. *Csehi Gyula sz. Klein* (1910–1976) irodalomtörténész, esztéta, kritikus, közíró, a harmincas évektől a *Korunk* munkatársa, az illegális KRP tagja 1943-as munkaszolgálatáig Nagyváradról érkezett a Dumapostába. *Franyó Zoltán* (1887–1978) újságíró, szerkesztő, író, költő, műfordító 1906-tól budapesti és vidéki lapok munkatársa, szerkesztője, a tanácsköztársaság és bécsi emigrációja után 1923-ban az aradi *Genius*, *Új Genius*, *Délután*, *A Hét*, *Szezon* és más lapok főmunkatársa, 1931–40-ben az 5 (később 6 Órai) *Újság* felelős szerkesztője Aradról és Temesvárról hozta a híreket. *Horváth Imre* (1906–1993) költő, a *Korunk* és az *Erdélyi Helikon* szerzője Nagyváradról, *Méliusz József sz. Nelovánkovics* (1909–1995) költő, író, publicista, 1932-ben az Erdélyi Fialatok tagja, 1934-től a *Korunk* főmunkatársa, 1935-től a *Brassói Lapok* bántási tudósítója Temesvárról, *Molter Károly* (1890–1981) író, kritikus, szerkesztő, a Szépmíves Céh lektora Marosvásárhelyről tért be a Dumapostához. *Salamon Ernő* (1912–1943) költő, szerkesztő, kommunista aktivista, a *Brassói Lapok* riportere, 1936-tól a *Korunk* és a *Reggeli Újság* szerkesztője 1937 után Marosvásárhelyről érkezett (addig Kolozsváron élt). 1941-ben internálták, 1942-ben munkaszolgálatra hívták be, egy év múlva Ukrajnában halt meg. Az asztaltársaság nagybecsű ritka magyarországi vendégei közé tartozott *Déry Tibor* (1894–1977) *Korunk*-főmunkatárs, aki Gaál Gáborral többször találkozott a New York teraszán,⁴¹ 1937-ben a Dumaposta belső asztalánál.⁴² Bizonyosan megfordult a körben *Karinthy Frigyes*, *Móricz Zsigmond*, *Szabó Dezső*, valószínűleg *Illyés Gyula* is. „És még sokan mások”: nagy magyar írók, akik klasszikus műveket alkottak, sokan, akik hasznosan formálták közönségük ízlését múlandó írásaikkal, és akik az egyre komorabb időkben nemzedékek mindennapi tájékozódását szolgálták. Akik élvezték eszmecseréik termékenyítő feszültségeit, a csípős és öldöklő tréfát, egymás társaságát a kollegiális együttlét barátságos menedékében.

■ JEGYZETEK

1. Ligeti Ernő: *A paradox Kolozsvár*. *Korunk* 1929. 5. 475.

2. Berez Géza: *Magyar újságírás Erdélyben 1919–1939*. Ablaka György Könyvnyomdája, Szeged, 1940. 40.

3. Méliusz József: *Az illúziók kávéháza*. Vallomások 1966–1971. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1971. 70.
4. Ligeti Ernő: i. m. EME: Erdélyi Múzeum-Egyesület (1859–1949; 1990–), EMKE: Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (1885–1946; 1991–).
5. Bogdán Kálmán: *Óvály Elemér*. <http://www.nezon11.blogspot.hu/2007/07/bogdan-kalman-ovary-elemer.html?m=0>
6. Thury Zsuzsa: *Barátok és ellenfelek*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1979. 42.
7. Méliusz József: i. m. 71.
8. Bálint Tibor: *A Fejér Lótól a Zokogó Majomig 2*. <http://www.irodalmijelen.hu/05242013-0968>
9. Méliusz József: *Zárszámadás előtt?...* (Egy lehorgadt kedélyállapot röntgenfelvétele 1991-ben). Látó 1991.12. 1489. *Új Arcvonal*. Tizenkilenc fiatal erdélyi író antológiája. Minerva, Cluj-Kvár, 1931.
10. Méliusz József: *Napnyugati kávéház*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1985. 68–68.
11. Méliusz József: *Cédulák*. Egyszemélyes kávéház. Pont Kiadó, Bp., 2002. 162–163.
12. S. Nagy László: *Harc a végeken*. Az erdélyi irodalmi küzdelmek hőskorából. Erdélyi Szemle, Cluj-Kvár, 1930. 9.
13. Méliusz József: *Az új hagyományért*. Irodalmi Könyvkiadó, Buk., 1969. 99.
14. A médiaholding vállalatai: Magyar Filmiroda Rt., Magyar Országos Tudósító Rt., Magyar Rádió és Telefonhírműadó Rt., Magyar Nemzeti Gazdasági Bank Rt., Szatmár Bereg Nyomda és Lapkiadó Rt., Dunaposta Hírlaptudósító Rt., Magyar Nemzeti Apolló Mozgófénykép Rt., Star Filmgyár és Filmkereskedelmi Rt., MONE Orvosi Műszerüzem és Kórházberendező Rt., Magyar Hirdető Iroda Rt.
15. Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós – Pokoljárás a médiában és a politikában (1919–1941)*. I. PolgART Könyvkiadó Kft., Bp., 2000. 99–100.
16. Bálint Tibor: i. m.
17. Balogh Edgár: *Szolgalatban*. Emlékirat 1935–1944. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1978. 7.
18. Bányai László: *Gaál Gábor arcképehez*. Korunk 1974. 3. 408.
19. Demeter János: *Századunk sodrában*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1975. 157.
20. Csapody Miklós: *Vendégek a szomszédvárból*. Filosz esszé a Korunkról és a Helikonról. In: *Félmúlt – jelen: Erdélyben – Európában (1926–2016)*. Szerk. Kovács Kiss Gyöngy. Komp-Press Kiadó –Korunk, Kvár, 2017. 119–136.
21. A „mord major” 80 éve született Gaál Gábor (1891–1954). Brassói Lapok 1971. márc. 6. 8.
22. *Beszélgetés a Korunk szerkesztőségében*. Kérdező: Pomogáts Béla. Tiszatáj 1976. 5. 22.
23. Salamon László: *Kávéházról kávéháza*. In: Huszár Sándor: *Az író asztalánál*. Beszélgetések kortárs írókkal. Irodalmi Könyvkiadó, Buk., 1969. 233.
24. Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma*. Egy nemzedék szellemi élete. 22 esztendő kisebbségi sorsban. Fraternitas Rt., Kvár, é. n. [1941] 53.
25. Ligeti József: *Kortársi jegyzetek Gaál Gáborról*. Korunk 1971. 3. 388.
26. *Így láttam a trapézról*. Regényes botladozások több nemzedéken keresztül. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1979. 176.
27. Gáll Ernő: *Napló*. I. 1977–1990. Sajtó alá r. Gáll Éva és Dávid Gyula. Előszó Gálfalvi Zsolt. Polis Könyvkiadó, Kvár, 2003. 53. (1979. aug. végén–szept. elején-közepén)
28. Huszár Sándor: i. m. uo.
29. Gáll Ernő: *Levelek 1949–2000*. Sajtó alá r. Gáll Éva és Dávid Gyula, vál. Horváth Andor, bev. Salat Levente. Napvilág Kiadó – Komp-Press Kiadó, Bp.–Kvár, 2009. 319. (314)
30. Uo. 405. (418)
31. Uo. 527. (537)
32. Uo. 761. (788) „Kántor–Lángék”: Kántor Lajos – Láng Gusztáv: *Romániai magyar irodalom 1945–1970*. A könyvészeti adalékokat összeáll. Réthy Andor. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1971.
33. Gáll Ernő: *Napló*. II. 1990–2000. Sajtó alá r. Gáll Éva és Dávid Gyula. Polis Könyvkiadó, Kvár, 2003. 213. (1993. máj. 11.), a Szabadság c. kolozsvári napilapban megjelent cikksorozatában (uo. 197, 199, 203, 213, 221, 281, 337, 340, 345, 372, 387, 399–400, 402, 449, 464, 476–480.)
34. Mikó Imre: *Bánffy Miklós emberközélen*. In: Bánffy Miklós: *Emlékeimből – Huszonöt év*. Polis Könyvkiadó, Kvár, 2000. 348.
35. Bányai László: i. m. 408.
36. Löwy Dániel: *A Kálváriától a tragédiáig*. Kolozsvár zsidó lakosságának története. Koinónia Kiadó. Kvár, 2005. 240–243, 488.
37. Demeter János: i. m. 158.
38. Katona Szabó István: *A nagy remények kora*. Erdélyi demokrácia 1944–1948. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1990. I. 58–60. és Carbonaro [Szócs Géza]: *Ha polip szuszog Kolozsvárott*. Szócs Géza Sziveri [János]-beszélgetőkönyvének II. kötete, vagyis a Függelék. Méry Ratio, Somorja, 2013. 32–37.
39. Dávid Gyula szóbeli közlése. Kolozsvár, 2015. máj. 27.
40. Méliusz József: *Kávéház nélkül*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1977. 520.
41. Déry Tibor: *Kedves Korunk!* In: *Korunk évkönyv 1976*. Egy alkotó műhely félvszázados történetéhez (1926–1976). Kolozsvár–Napoca, 1976. 12.
42. Déry Tibor: *Kítörési kísérletek a magányból*. Erdélyi úti jegyzetek, 1937. In: *Uó: A halál takarítónője a színpadon*. Cikkek, nyilatkozatok, jegyzetek, 1921–1939. Die glückliche Familie. Sajtó alá r. Botka Ferenc. Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 2004. 327–328.

BALÁZS IMRE JÓZSEF

A Bánatos Főemlősökhöz címezett fogadó

Jól dekorált hely a Zokogó Majom,
Könnyező pálmák függnek a falon.
Fürge a pincér, gazdag az étlap,
Ki szalvétát kérne, papírzsepit kap.

Ismered netán a Morózus Makit?
Cégére sötétben majdhogynem vakít.
Hatalmas tükrei messziről látszanak,
Ha magányos lennél, bennük találsz társakat.

Gyere el velem a Csalódott Csimpánzba,
Kókuszos kockáját mindenki imádja.
Esténként szaxofon bús hangja bűg ott,
Féláron hívhatsz meg nővért és húgot.

Kopár tetőn vár a Hüppögő Gorilla,
Telente ablakát vastag hó borítja.
Odabent fönt rekedt turisták bús hada –
Tavasszal mindegyik szaporán húz haza.

Kiváló lokál a Gondterhelt Gibbon,
Mondják, hogy csak kicsit rosszabb, mint itthon.
Perselyben gyűjtik a túlhordott gondokat,
Ha jó régít hozol, kapsz érte plusz pontokat.

A Céltalan Cerkófot nehéz megtalálni,
Küszöbén ezért sem léphet át akárki.
De ha már bent vagy, egy dzsungel vár rögtön,
Fényűző útvesztő, eszményi börtön.

SZELLEMI CSEMEGE, IRODALOM ÉS MECENATÚRA – MÚLT ÉS JELEN A KÁVÉHÁZBAN

Nagy Elek üzletemberrel, a Bulgakov Kávéház
és Irodalmi Kultúrbisztró, valamint a Rhédey Café
tulajdonosával Ferencz Zsolt beszélget

A huszadik századi amerikai próza egyik legjelentősebb személyisége, Ernest Hemingway mondta egykor: „Kellemes kávézó volt, meleg, tiszta, és barátságos, és én felakasztottam az öreg esőkabátomat a fogasra, hogy megszáradjon, feltettem a kopott és viharvert kalapomat a padra, majd rendeltem egy csésze café au lait-t. A felszolgáló kihozta, én pedig kivettem a jegyzetfüzetemet és a ceruzámat a kabátom zsebéből, és írni kezdtem.” Megsaccolni is nehéz lenne, hogy az elmúlt 17 évben, amióta Faludy György költő, műfordító felszentelte a kolozsvári Bulgakov kávéházat, hány alkalommal és milyen körülmények között születtek itt szövegek az erdélyi magyar íróknak, költőknek. Talán kinek-kinek a személyes emlékei segíthetnének abban, hogy minél több történetet összegyűjtsünk, amelyek egyúttal a kortárs (erdélyi) magyar irodalom alakulásának, fejlődésének történetéhez is izgalmas adalékokkal szolgálhatnak. Kétségtelen viszont, hogy már a kezdetek óta olyan helyszín kívánt lenni a Búza/Virág (Inocențiu Micu Klein) utca 17. szám alatti kávézó, ahol az irodalom művelői kellemes környezetben alkothatnak, egymással találkozhatnak, nem utolsósorban pedig a nagyközönségnek is bemutatgatják műveiket. A kávézó elsődleges célközönsége a kolozsvári magyar egyetemista diákság, de a 2014-es felújítás óta igyekeznek bővíteni a kört. Mi mindenre van szükség annak érdekében, hogy mostanság, amikor Kolozsváron jóformán egymást érik a kávézók, sikerüljön fennmaradni, s lehetőleg minél több embert meg tudjanak szólítani? Az irodalom népszerűsítése és a vállalkozói szféra tevékenységei közötti együttműködésről is beszélgettünk Nagy Elek üzletemberrel, a Bulgakov Kávéház és Irodalmi Kultúrbisztró, valamint a Rhédey Café tulajdonosával.

■ – *A honlapon olvasom, hogy „a Café Bulgakov mára Erdély egyik legismertebb irodalmi kávéházává nőtte ki magát”. Hogyan látja, melyek azok az alappillérek, amelyek ebben a valóságos kávézó-dömpingben ikonikus helyszínné avatják a Bulgakovot?*

– A kávéházaknak már több száz éves hagyományuk van, nem is kell messzire mennünk, hogy a legjobb elődökre rátaláljunk. Kolozsvár ikonikus kávéháza, a napjainkban Continental szállóként emlegetett egykori New York szálló irodalmi kávéházként is működött; Jókaitól kezdve Ady Endrén keresztül egészen a két világháború közötti időszak fontos írói, költői közül – mások mellett Reményik Sándor és Dsida Jenő – sokan megfordultak itt. Egy klasszikus kávéháztól többnyire az ott lévő személyek kisugárzása és az irodalmi programok különböztetik meg az irodalmi kávéházakat, ezáltal a vendégek olyan csemegében részesülhetnek, amiben máshol nincs részük: magyarán, a kávé mellé szellemi táplálékot is kapnak.

Jó tizenöt évvel ezelőtt ebben a szellemiségben indult a Bulgakov, fontosnak tartottuk, hogy ezt a hagyományt folytassuk. Akkoriban még nem volt magyar irodalmi kávézó Kolozsváron, és a Funar-idők közepette korántsem bizonyult

egyszerűnek egy ilyen „vállalkozásba” belefogni: itt nem is annyira az üzleti vállalkozás részére gondolok, hanem a kihívásra, hogy egyáltalán vállalkozni merjünk egy ilyen kávézó megnyitására. Azonnali sikere azonban mindennél beszédesebb volt: futótűzként terjedt a hír, hogy „gyerekek, van egy hely, ahova be tudunk ülni, mi vagyunk ott, jól érezzük magunkat”. Ahogy teltek az évek, egyre inkább bővítettük: előbb kialakítottuk a tetőteret, majd beépítettük a teraszt, és az egyház jóvoltából megvásároltuk a szomszédos épületet. A kávéház fejlesztésével egy időben a programkínálat is gazdagodott. Mindent egybevetve, olyan helyet tudunk biztosítani a kolozsvári egyetemista ifjúságnak, ahol rátalálhatnak a már említett szellemi csemegére, a hétvégi bulik pedig szórakozási lehetőséget teremtenek. Ezek mind-mind hozzájárultak ahhoz, hogy a Bulgakov ikonikus kávézóvá vált.

– *Ugyanakkor ma is ott vannak az írók, költők, mint ahogyan egy évszázaddal ezelőtt a New York szállóban, eszmét cserélhetnek, találkozhatnak egymással... Mi a helyzet azokkal a vendégekkel, akik először térnek be a kávézóba, őket hogyan lehet gyorsan és hatékonyan megszólítani?*

– Ebben a tekintetben is nagyon fontosnak érzem a látványt. Az illetőt, aki belép a Bulgakovba, már a fedett teraszon körbelengi a régi Kolozsvár hangulata, majd az épületben ott találja az erdélyi írók pantheonját. A falakon a két világháború közötti és a második világháború utáni generációk tagjainak arcképei láthatók – Kós Károly, Kuncz Aladár, Bánffy Miklós, Tamási Áron, Makkai Sándor, hogy csak néhány írótl említsek. A képek előtt időzve bárki rádöbbenhet arra, hogy milyen fantasztikus kisugárzásuk van ezeknek az íróknak, költőknek, hogy micsoda nagyszerű személyiségek lehetnek. Azt gondolom, szinte kívánja az ember, hogy hazatérve kézbe vegye a könyveiket.

– *Már a kezdetektől fogva része volt a koncepciónak az irodalmi értékek átadása, továbbörökítése. Pontosan tudjuk: a kultúrára, bár támogatásra szorul, felhívóan keveset fordítanak az illetékesek. Ön még 2015 júniusában az Erdélyi Naplónak nyilatkozta, hogy a kávéházat remek lehetőségnek tartotta, hogy üzletemberi mivoltát az irodalomhoz kösse. Mint mondta, ez még jó tíz évvel korábban kezdődött, amikor Szócs Géza önre bízta a házat és vele együtt az Erdélyi Híradó Kiadót – hiszen úgy gondolta, hogy stabil anyagi háttérrel ön hosszú távon tudja működtetni. Mennyire sikerült beváltani az ehhez fűzött reményeket?*

– Számomra ez egyszerre üzleti vállalkozás és mecenatúra, hiszen ennek a kávéháznak – amit aztán pár évvel később a Rhédey megnyitásával folytattunk – az volt a célja, hogy nyereséget termeljünk, és minden nyereséget az erdélyi magyar irodalomra fordítsunk. Ez talán meg is látszik, hiszen szinte minden nap zajlik valamilyen kulturális esemény a Bulgakovban: itt tartják a Bretter-köröket, az Erdélyi Magyar Írók Ligájának estjeit, az *Álljunk meg egy szóra!* sorozat találkozóit, de szervezünk különböző filmvetítéseket is, zenei esteket és még a kvízzjátékok sem maradnak ki a szellemi csatározásokból. A kultúrának egy olyan bölcsője ez, ami nélkül a mai ifjúság fejlődési lehetőségeinek skálája nem lenne teljes.

Az Erdélyi Híradó és a Bulgakov közötti szimbiotikus kapcsolatot illetően arra törekedtünk, hogy az Erdélyi Híradónál minden évben legalább tíz tehetséges erdélyi költőnek, írónak jelentessük meg a művét. A fiataloknak nem lett volna lehetőségük ilyesmire. Ez már 2002–2003 óta, vagyis gyakorlatilag 15 éve tart, és voltak olyan esztendőik, amikor tíznél is több kötetet tudunk kiadni. Máskor kevesebb jelent meg, de összességében véve mindenképp tartani tudjuk ezt a számot. Jó érzés, hogy olyanok nőttek ki ebből a generációból, akik már József Attila-díjat

is kaptak, illetve nem utolsósorban Méhes-György díjat. Ez is mutatja, hogy ismeretek, fontos személyiségek az erdélyi magyar irodalomban. Örömmel vállalom be ezt a mecénási tevékenységet és ezt egyértelműen a szüleimnek köszönhetem. Édesapámnak, aki szintén Nagy Elek volt, csak az ötvenes évek tiltásai miatt Méhes György néven írt, és édesanyámnak, aki irodalomtanárnő volt. Mindketten valóságga oltották belém az irodalom szeretetét. Ebből fakad, hogy jó magyar emberként próbálok ezt a hagyományt ápolni és az örökségüket tovább vinni.

– *2014-ben, egy teljes körű felújítás után teljes egészében ön lett a kávézó tulajdonosa. Emlékszem, ezt egy sajtóreggelivel egybekötött könyvbemutatón jelentették be, és akkor mutatták be a Cerkabella Kiadónál megjelent Méhes György-sorozat első két kötetét, a Tatárok a tengeren és a Micsoda társaság! című könyveket. Milyen módon minősül választóvonalnak ez a 2014-es év a kávézó történetében?*

– Ez egy olyan pillanat volt, amikor látszott, hogy a Bulgakovnak komoly anyagi támogatásra, beruházásra van szüksége annak érdekében, hogy ebben az elég kemény konkurenciával bíró világban helyt tudjon állni. Nyilván, nekem is el kellett döntenem, hogy rá szánok-e egy nagyon komoly összeget arra, hogy új-já tudjuk varázsolni. Amúgy természetesen ez nem volt kérdés számomra, a családi hagyományok okán is kötelességemnek éreztem megtenni. Ekkor született meg az irodalmi pantheon és az a nagyon hangulatos fedett udvar, amely a régi Kolozsvárt idézi; ott vannak a régi Kolozsvár-térképek a régi utcanevekkel, de mellettük a kétnyelvű utcanevek is megtalálhatók. Jó érzéssel töltött el, hogy a felújítást mindenki nagy örömmel és szeretettel fogadta, s ami a leglényegesebb: látszott az, hogy a Bulgakov közönsége nem hogy elmaradozott volna, hanem inkább duzzadt.

– *Kik alkották a törzsközönséget azelőtt, és hogyan változott ez azóta? Kérdezem ezt azért is, mert ugye, célként tűzték ki, hogy Kolozsvár polgárságát is behozzák...*

– Korábban kizárólag a diákság volt a Bulgakov törzsközönsége, és megpróbáltuk afelé terelni a kávézó kínálatát, hogy megtalálják a helyüket azok is, akik már évekkel, évtizedekkel ezelőtt elvégezték az egyetemet. Az irodalmi pantheon mellett a fedett udvar – ahol a fényképeken a mostani írógeneráció bolondozásai is megelevenednek – azt szolgálja, hogy jól érezzék magukat. De ezt szolgálja az emelet is, ahol például Stróba Józsefnének „állítottunk emléket”. A Búza utca hátsó szakaszán, ahol a kávézónk működik, annak idején kizárólag bordélyházak voltak, a második világháború végéig itt volt a kuplerájsor. Az utolsó előtti ház volt a híres vöröslámpás ház, a Gerendás, ahol Hunyady Sándor regény- és drámaíró leírása szerint a legtúzesebb menyecskéket lehetett találni. Egyik színfoltja volt a városnak, úgyhogy az emeleten finom jelzésekkel érzékeltetjük, hogy ennek a háznak története van. Ahogy jópofán mondogatják is időnként: hová szeretnek járni a költők, írók? A kocsmába és a kuplerájba... Itt mindkettőt megtalálják, utóbbinak persze csak az emléke fedezhető fel.

Mindig is fontosnak tartottuk, hogy a Bulgakovban hagyományos ételeket fogyaszthassanak a vendégeink, szemben a modern gasztronómiával. Ezen a téren tehát elsősorban azokat igyekszünk megszólítani, akik a hagyományos ételekre vágyanak. Az irodalmi estek révén sikerült megmozgatni mindenféle korosztályt: aki ellátogat ezekre a rendezvényekre, megtapasztalhatja, hogy fiataloktól az idősebbekig sokan részt vesznek rajtuk. Úgy gondolom, ez a mi sikerünk.

– *Az irodalmi programok résztvevői többnyire tudják, hogy például az Álljunk meg egy szóra! elnevezésű beszélgetéssorozat házigazdája László Noémi, emellett Méhes György, Dsida Jenő és Arany János műveiből is voltak előadástek –*

ezeket Marosán Csaba színművész állította össze –, és hogy minden évben itt tartják az Erdélyi Magyar Írók Ligájának gáláját is. Ami a szervezést illeti, hogyan osztják le a feladatokat, kit mivel bíz meg annak érdekében, hogy úgyszólván a háttérben minden zökkenőmentesen haladjon?

– A kávéház működtetése Kovács Ferenc kezében van, akinek egyébként a Bulgakov név is köszönhető. Az ő odaadó, mindennapos irányító munkája nélkül biztosan nem tartanánk itt. Az irodalmi, kulturális felelős Boros Lóránd, ő az, aki összefogja a programokat; azért felel, hogy minden héten meglegyen az az irodalmi, zenei, filmművészeti csemege vagy akár tudományos beszélgetés, amely nagyobb közönséget érdekelhet. Nagyon kemény munkát igényel, hogy sikerüljön hetente bevonni az érdeklődőket, gyakorlatilag hétfőtől csütörtökig. A péntek és a szombat a bulik napja, csütörtök estéenként pedig gyakran a Tokos zenekar szokott fellépni. Telt ház előtt mindig nagy sikerük van.

Marosán Csaba egy Méhes-összeállítással mutatkozott be a Bulgakovban 2015 májusában, édesapám születésének 99. évfordulója tiszteletére. Aztán több olyan előadóesttel folytatódott ez a kezdeményezés, amelyeken jelentős erdélyi magyar íróink művészete került a figyelem középpontjába, ez a sorozat is különösen nagy sikernek örvend. Persze mint mindenhol, itt is szükséges volt az indító pénzügyi és szellemi támogatás, amivel el tudott indulni ez a sorozat és mind a mai napig működni tud.

– Feltételezem, hogy időnként azon is el kell gondolkodni, hogy a jelenlegi kávézós dömpingben mivel lehet a vendégeket „megtartani”, újakat „bevonni”. Amint már említettük, négy évvel ezelőtt esett át egy nagyobb felújításon a Bulgakov, mostanában készülnek-e újdonságokkal?

– Valóban gondolkodunk ilyesmin, például ősztől legalább egy olyan jeles zenei, irodalmi műsort tervezünk havonta, ahova kiemelkedő írókat, költőket, zeneszereket szeretnénk meghívni. Olyanokat, akik nagyon komoly vonzerővel bírnak. Nyilván nem kerül kevésbe, de ez jelenleg hiányzik a Bulgakov kínálatából. Ezáltal új szint tudnánk vinni a kávéház életébe.

– A Rhédey Café hosszas előkészítés után 2017 elején nyitotta meg kapuit Kolozsvár központjában, és az egyik falfelirat egyfajta bemutatkozásként is szolgál: „A Rhédey-ház egy történet. Kolozsvár Fő terének története. A Rhédey falai magukban őrzik a város múltját, Kolozsvár minden korszakának egyedi zamatát. Ha mesélni tudnának, Bethlen Gáborról regélnének, és Rákóczi szabadságharcának titkait suttognák. Ezek a falak adtak otthont Székely Lászlónak, Kolozs megye főispánjának, és ezeket építette újra Bulcsesdi Sára, Erdélybe nősült havasalföldi bojár lány a 17. század végén. Az 1700-as évek elején a város legelesebb vendégei lakták a házat. Azt beszélük, maga II. Rákóczi Ferenc is lakott itt. Majd gróf Rhédey Mihály és felesége, Bánffy Terézia vették birtokukba és adták át a Rhédey-házat a barokk csodájának. A polgárház palotává nőtte ki magát, Bánffy Terézia báltermet varázsolt belé. A falak az első magyar színjátszó társulat darabjainak emlékeit is őrzik. A Rhédey-palota napjainkban a debreceni református kollégium tulajdona. A Rhédey falai élnek. És ameddig élnek, addig ez a történet folytatódik. A hajdanán itt élők szellemei suttogják fülről-fültre Kolozsvár történetét. A történetet, melyet közösen írunk. A Rhédey-ház a mi közös titkunk.” Hogyan „szivárog” be ide az irodalom?

– Elképzelésünk szerint a Rhédey alapvetően a kolozsvári középpolgárságnak az a helye, ahova be tudnak ülni, kávézhatnak és tényleg kitűnő gasztronómiai élményben lehet részük. Ennek érdekében a régi erdélyi magyar, szász, zsi-

dó, örmény, román ételek kavalkádját ötvöztük, tehát mindazt, ami évszázadokon keresztül az erdélyi konyhát jelentette. A nagyon új, divatos ételeknek itt nincs hely az étlapon, picit inkább egy-két dolgot újragondolva megpróbáljuk ezeket a régi, hagyományos ízeket kínálni a vendégeink számára – amire azt mondhatják: édesanyám vagy nagymamám főzött ilyen ízesen. Gasztronómiaiilag ezt az élményt kívánjuk nyújtani, nagyon magas minőségben, és persze Kolozsvár legjobb feketekávéját.

Számunkra a Bulgakovban és a Rhédeyben is nagyon fontos a minőség, ez utóbbiban az előzőhöz képest inkább egy polgárabb miliőt kínálunk. Büszkén vállaljuk, hogy a Rhédey-ház Kolozsvár és a magyar történelem fontos része, és aki betér hozzánk, nemzetiségtől függetlenül, megtalálhatja a régi Kolozsvár hangulatának egy szeletét. Ezt sugallják a falakon látható régi képek, a feliratok, az étlap, minden.

Azt tapasztaltuk, hogy a városban nincs egy olyan hely, ahova a 25-30 év fölötti korosztály el tudna menni táncolni, és jól érezhetné magát. Ezért elkezdtük bevezetni a hétvégi estéken a zenés, táncos összejöveteleket, és akkora sikerük volt, hogy mi is meglepődtünk reményeink milyen gyorsan valóra váltak. Az emberek sorba álltak, hogy bejuthassanak, és lám, ismét sikerült egy találkozóhelyet biztosítanunk, ami azelőtt nem létezett Kolozsváron. Nyilván, a Bulgakovban is voltak és vannak bulik, azok viszont inkább az egyetemistákat, a diákságot igyekeznek megcélozni.

Idővel arra gondoltunk, hogy a kicsit különlegesebb csemegét kínáló irodalmi rendezvényekkel is megpróbálkozunk a Rhédeyben. Ezek egyelőre kísérletek, és az utat keressük; azonban az nem kérdés, hogy a kultúrának, az irodalomnak mindkét kávéházban meghatározó szerepe kell hogy legyen. A református egyházzal, amelytől béreljük a helyet nagyon jó együttműködést sikerült kialakítani, minden támogatást megkaptunk tőlük, hogy ezt a kávéházat ki tudjuk alakítani.

– *Maradnék még egy kicsit a belső dizájnnál és az étlapon szereplő menüknél – hogyan és egyáltalán kívül tanakodik az ember, amikor valami egészen újat szeretne felépíteni, gyakorlatilag a zéróról?*

– Azzal a baráti körrel, amely itt él Kolozsváron, és ez által ismeri az itteni miliőt. Oroszlánrésze volt a kávéház kialakításában Kovács Feri barátomnak, a Bulgakov üzletvezetőjének, aki a bölcsőtől a megnyitásig és utána is végigkísérte a folyamatot és vezeti a kávézót, a szépészetben pedig Fülöp József, Pálmai Balázs és Paulin Renáta segédkezett, hogy csak néhány nevet említsek. Nagyon komoly értékkel járultak hozzá ehhez a kávéházhoz. Beszélgetések során, jó gondolatok közepette alakult ki, hogy milyen is legyen a végső formája. Nyilván, az én fejemben volt egy bizonyos vízió, de ennek a mindennapokhoz való igazításához egy ilyen csapatra is szükség volt.

– *A Bulgakovhoz hasonlóan a Rhédey esetében is érvényes, hogy a nyereségből a kortárs erdélyi magyar irodalom is profitálhat?*

– Egyértelmű, ennek így kell működnie. Ugyanígy a gyalui várkastély esetében is hosszú távra tervezünk. Hatalmas befektetés volt, amikor az örököstől, Barcsay Tamás történésztől megvásároltuk az épületet; a cél egy nagy kultúrközpont létrehozása Kolozsvár vonzáskörzetében, olyan programokkal, tevékenységekkel, amelyeket egy ilyen történelmi környezetben – ahol egykor házasságok kötöttek és embereket fejeztek le – meg lehet valósítani. Az általam létrehozott Traditio Transylvanica Alapítvánnyal, amelynek tulajdonába került a várkastély és a Kincses Kolozsvár Egyesülettel az első ilyen próbálkozásunk

volt a Várkert Fesztivál, amelyet 2016 óta minden évben megszervezünk. Az idén már háromnaposra bővült rendezvénysorozat a családokra fókuszál, emellett pedig még több kisebb eseménynek is helyszínéül szolgál a kastélypark. Idén például, a koncertek mellett – amilyen a Budapest Bár, a 100 Folk Celsius, Hobo, a Bohemian Betyars, a Kaláka és a Tokos fellépése – volt bábszínház, lovasíjász-bemutató, ügyességi játékok, lovagolás, de mozifilm is.

Reményeink szerint a várkastélyt három-négy éven belül sikerül felújítani, és akkor relatív régi pompájában díszelgphet. Hozzásegít ehhez az az 5 millió eurós uniós támogatás, amelyet tavaly novemberben hagyott jóvá az Északnyugati Regionális Fejlesztési Ügynökség. A felújítási munkák pedig terveink szerint idén ősszel indulnak.

– *Gyaluban milyen kávézó dukálna ön szerint, melyek azok az ismérvek, amelyekkel mindenképpen rendelkeznie kellene?*

– Sajnos a pályázat nem teszi lehetővé, hogy az átadást követő öt éven belül bármilyen állandó gasztronómiai létesítmény működjön a várkastély épületében. De ezt középtávon meg fogjuk oldani a kastélypark területén, a koncepcióba illő egyéb épületeken belül, amit szintén tervezünk megvalósítani a közeljövőben. Gyaluban többféle közönségre számítunk: a településen áthaladó turistákra és a különböző állandó és ideiglenes rendezvények látogatóira egyaránt, és persze a gyalui lakosságra is. A faluban az elmúlt száz évben átalakult a lakosság struktúrája. Míg anno a lakosság fele volt magyar, mára ez az arány tíz százalékra csökkent, de nekik is a megmaradásuk egyik eleme lehet ez a hely. Ezeknek a figyelembe vételével kell majd programokat szerveznünk, kultúrát népszerűsíteniük.

– *Gyaluból most térjünk vissza Kolozsvárra: beszéltünk már arról, hogy az irodalom is keresi a helyét a Rhédeyben; vajon kell-e attól tartani, hogy ez által az írók, költők és persze a közönség is szépen lassan „átköltözik” a Bulgakovból?*

– Azt remélem, hogy inkább segíti egyik a másikat, legalábbis a mi szempontunkból arra tevődik a hangsúly, hogy több helyszínen lehet jelen az irodalom. A Rhédeyben majd egyfajta különleges csemegének, a Bulgakovban pedig egy más fajta csemegének lehetünk az élvezői. Az én fejemben inkább erősítik egymást, mint hogy konkurálnának egymással.

– *Utazásai során mit tapasztal, egy kávéházba belépve mire figyel leghamarabb? A dizájn, a kialakítás, az étlap, a testi, szellemi csemege?*

– A hangulat. Bemegyek egy kávézóba, és nagymértékben meghatározó az, hogy milyen érzés tölt el. Mert az embereket alapvetően az érzések vezérlik: érzelmi alapon döntenek, amit aztán racionálisan megmagyaráznak. Magamról biztosan tudom, és akikkel beszélgettem erről, ők is ezt erősítették meg. Jó érzés ott leülni vagy sem? Itt kezdődik minden.

– *Ehhez jön aztán a mindenféle ráadás, a gasztronómiai kínálat, vagy éppen az, hogy sanzonokat énekelnek közben...*

– Így igaz. Amúgy a Rhédeyben egy ideje kezdtük el bevezetni a napi menükülönlegességet, csütörtökönként például töltött paprikát fogyaszthatnak a vendégeink. Nem tudunk akkora mennyiséget készíteni, ami ne fogyna el... Úgy veszem észre, Kolozsváron eltűnt a töltött paprika a háztartásokból és az éttermekből, pedig az egy igazi hagyományos étel, mindannyian emlékszünk, hogy édesanyánk, nagymamánk milyen finom töltött paprikát készített. És nyilvánvaló az is, ahogyan már korábban is beszéltük, ahogy telik az idő, mindig ki kell találni valami újat. Az irodalom és a művészet terén azonban nem szabad egy bizonyos szint alá menni.

SEBESTYÉN MIHÁLY

KÁVÉHÁZAK TÜNDÖKLÉSE ÉS BUKÁSA MAROSVÁSÁRHELYEN

**A kávéházak
az Osztrák–Magyar
Monarchia városaiban
ismerős neveket
aggatták magukra, ezzel
is jelezve az utókor
kutatóinak, honnan
a névadás
inspirációja,
a beilleszkedni vágyás
az általános
városiasodás
és polgárosodás
folyamatába...**

56

*A kávé gőze illan át forogva
a téli reggel füstjén szeretszét,
s ott, hol zabáltunk hajdan éhgyomorra
dicsőséget, dohányt és feketét,*

*nők, villanyok között, tombolva nyersen,
a lehetetlent érzem én magát,
szeszélyt, kalandot, sok-sok régi versem
és ifjúságom vad aether-szagát.*

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ

■ A kávéházak fénykorában, a 19. század végén és a 20. elején, sokan a kortársak közül – de különösen az irigykedő-nosztalgizáló utókor – úgy emlegette ezeket a társasági, társadalmi fórumokat, mint a (nagy)városi és polgári életforma szimbólumait. Szini Gyula író szerint „a kávéházak magukhoz ragadták a római fórum és az athéni agora szerepét”.¹

A kávéházak elszaporodása Erdélyben is a 19. század második felére tehető. Ekkor jelennek meg az első komoly vállalkozók, akik a bécsi, pesti, prágai, berlini példák nyomán az erdélyi nagyobb városokban kávéházakat nyitnak, ott, ahol a polgárság valami mást igényelt, mint fogadókat, sörkerteket, korcsmákat vagy fehér abroszos vendéglőket, éttermeket. Nem is az étkezés/italozás volt a fontos, ugyanis ezek a nyilvános helyek úgy működtek mint nélkülözhetetlen színterei a társadalmi életnek. Különböző, szűkebb és tágabb baráti kompániák és asztaltársaságok, szakmai csoportok találkozóhelyévé váltak, ahol meg lehetett vitatni a politikai, városi, gazdasági és kulturális élet eseményeit, szinte a „népakadémia és könyvtár”

(Szini Gy. 1917) szerepét töltötték be. Pihenés, kávéivás, teázás, szivarozás közben rengeteg folyóirat, újság áttanulmányozásával, pletykák, rémhírek, álhírek, rágalmak és titokfelfejtéssel üthették el az időt.²

Egy 1837-os felmérésben, mely a marosvásárhelyi adóalanyok foglalkozását vette számba, többek között hat vendéglős és hat kávé is szerepel.³ Ezek még nem tekinthetők kávéház-tulajdonosoknak, sokkal inkább olyan vendéglátósoknak, akik alkalmi vagy állandó kávéméréseket, „kifőzdéket” tartottak fenn. Nélkülöztek a klasszikus kávéház lényeges kellékeit (márványsztal, hírlapok, külön helyiség, zene stb.). Persze már ez is óriási lépés volt az 17. századi erdélyi portai követek és ügyvivők borzongva emlegetett feketeleves-fogyasztásához képest. Az 1849-es keleti emigráció állomása nem egy erdélyi ember számára Bukarestben vagy Sumlában, Bulgáriában kezdődött, ahol a balkániak, törökök szokása szerint maguk is beültek egy-egy hamisítatlan keleti kényelemmel berendezett kávéházba, ahol forró kávé vagy teát szürcsölgettek, beszélgettek óraszámra, várva az emigrációs patthelyzetek megoldódását, esélyt a hazatérésre, az osztrák önkényuralom bukását, vagy egy újabb forradalom vagy szabadságharc megindítását tervezték.

Kutatásaink szerint a legkorábbi kávéháznak tekinthető az a vállalkozás, amely már a szálloda, színházterem és étterem mellett kávéházi szolgáltatással is rendelkezett, ezt hirdetéseiiben is feltünteti: a főtéren található Transylvánia. 1865-ben nyitotta meg kapuit a közönség számára. Építtetője és tulajdonosa dr Knöpfler Vilmos (1815–1882) orvosdoktor, természettudós, országgyűlési képviselő, takarékpénztár-alapító. Az évek során a kávéházat bérlők tartották üzemben, alakították, csinosították, hajlították a divathoz, a külföldi példákhoz. Fórumként szolgált mind a társadalmi élet, mind a politika számára. E dolgotat során többször is fogunk rá hivatkozni. Az eredeti épületet az 1950-es évek közepén életveszélyes állapota miatt lebontották, mai formájában már a neve sem emlékeztet a hajdani Transylvániára, amely egykoron annyi nevezetes embert látott vendégül József főhercegtől, Hohenzoller Károly trónörökösigt, Tisza Istvántól és Bethlen István gróf későbbi miniszterelnöktől Teleki Páligt, Pablo Cassalstól Octavian Gogáigt.

A kávéházak neve

■ Nincs jellegzetesen marosvásárhelyi kávéház-név, elnevezés. Egy sem köznevesült, ámbár maga az ingatlan gyakran szolgált – ahogyan ma is – tájékozódási pontnak. A Transylvánia például az omnibusz-közlekedés hajdankorában afféle végállomás volt. Innen indultak járatok az indóházhoz (alsó vasútállomás), és ide érkeztek az ellenkező irányból a (Maros/Cigány-)szentgyörgyi vámtól. A kávéházak az Osztrák–Magyar Monarchia városaiban ismerős neveket aggatták magukra, ezzel is jelezve az utókor kutatóinak, honnan a névadás inspirációja, a beilleszkedni vágyás az általános városiasodás és polgárosodás folyamatába: Adria, Angol (kávéház), Lloyd, Royal, New York, Corso (vagy Korzó), a már sokszor emlegetett Transylvánia, Hungária, Korona, Központi, Kaszinó. A korai korszakban a fogadókat idéző Fehér Galamb név is előfordul, és teljesen magányos és furcsa az Ipar kávéház. Tulajdonosa Better Emil az Otthon nevet cseréli fel így 1907-ben. Az indokai is tetten érhetők: ekkortájt dühöng Vásárhelyen is a magyar ipart védő, az osztrák iparfőlényvel szembeszálló Tulipán mozgalom, a Sorompó névre hallgató ifjúsági bojkott az osztrák áruval szemben. Better úr ettől

a névtől remél több fogyasztót.⁴ A névválasztás nem mindig problémamentes, hiszen a város puristái, a lapok mindent magyarosítani akaró szerkesztői akár meg is róhatták a tulajdonost, aki a székely fővárosban kozmopolita nevet választott vállalkozásához. 1903-ban például a *Székely Lapok* óva inti Rechnitzer Adolf bérlőt, hogy ne valami szégyenteljes külföldi nevet válasszon kávéháza cégéreül. Rechnitzer válasza, az ifjúság kérésére választotta a Corso nevet és minden hivatalos beadványában és engedélyezési okiratában ez szerepel, később lenne megváltoztatni. Különben is a kávéházaknak vonzó nemzetközi névvel kell rendelkezniük, vágja ki végső érvként.⁵ Az átnevezések is gyakoriak. Ha új bérlő vagy tulajdonos veszi át a lokált, más néven kívánja futtatni. Jelzi, itt most új szelek fújdognak. Az Európa kávéház előbb Adria lesz, majd újra Európa, azután az új idők szavát megérezve Borsodi János bérlő 1918-ban New Yorkra cseréli. A László-féle főtéri vendéglő a teljes az átépítés után Royallá nemesedik. (Utóbb Fényes, majd Maros, mára pedig átalakítva, megcsúfítva egy bankfiók hirdeti... mit is?)

A kávéházak helye, épülete. Bérlők és tulajdonosok

■ A tulajdonosok a város központjába igyekeztek helyet találni. Ott, ahol a mindennapi élet összesűrűsödik, ahol sokféle ember fordul meg. Ilyen szempontból Vásárhely hosszú főtere ideálisnak bizonyult. Az is szinte kötelező szabály volt, hogy lehetőleg egy saroképület földszintjén működjön, könnyen megközelíthető legyen, vonzó, barátságos, vendégcsalगतó – ebben nem különböztek az éttermektől –, így aztán a nagy ablakok és odabenn a tükrök és csillárok megsokszorozták a fényt, este pedig sok-sok égővel világították meg az asztalokat, a pultot. Jó helynek az ablak melletti asztalok és székek számítottak, télen pedig a kályhaközéliek. 1898-ban írja az egyik helyi lap, hogy a főtéren több üzlet is vilanyfényvel világított. Azonban a Transylvánia kávéház messze a legszebben ki-világított helyiség, öt ívlámpa szórja fényét a publikumra.⁶

Vannak ugyan próbálkozások a főtéren kívül is, a Nagyszentkirály utcában (utóbb Kossuth Lajos), a Kör utcában (utóbb Béla király és Lajos király) vagy a Sáros utcában is (utóbb Eötvös), de ezek nem bizonyultak annyira népszerűeknek, mint a főtériek. Egyetlen kivétel az Európa kávéház volt, a főtérrel szomszédos Bem téren.

Már az 1878-ban megnyitott nagyobb vállalkozás a Schönstein Zsigmond és fia által alapított kávéház, mely a főtéren frissen épült Patrubány-féle házban kínálta szolgáltatásait, életképesnek bizonyult a jó üzleti érzékkel megvert apa és fiú kezében. Garnizállót nyitottak az épület emeletén, omnibusz-járatot működtettek, zenepavilont rendeztek be, fagyaltot szolgáltak fel, a főtéri kioszk vendégeit is magukhoz csatolták. Kávéházukban muzsikáltak esténként Vásárhely leghíresebb cigányprímásai. A Schönstein unoka pedig már a 20. század első két évtizedében virilista, a városi tanács aktív tagja.⁷

A Rechnitzer A. által megnyitott Corso egy üzlethelyiséget foglalt el a Bissingen-Lázár -, „palotában”, (a boltos tönkrement, csődöt jelentett), a főtér és a Korzó köz (a kávéháztól kapta nevét a frissen nyitott utca) sarkán. A helyiséget az új tulajdonos jelentősen kibővítette, közfalakat tört át, szobákat nyitott egybe. Az átalakítási munkálatok közben 1904 október-novemberében a kőművesek a Mestitz-palotával közös fal egy részét is kibontották. Kisebb pánik és perlekedés kerekedett ebből Rechnitzer Adolf, a kávéház bérlője és a dúsgazdag

bútorgyáros Mestitz család között. A tét nem kevesebb volt, mint vagy abba kel-
lene hagyni omlásveszély miatt az építkezést, és vissza kellene állítani az eredeti
állapotokat, avagy Mestitzék aggodalma túlzott, ha nem éppen a rosszindulat
és irigység játszotta a főszerepet. A bíróság elrendelte a helyszíni szemlét, a vá-
ros Flesch Adolf városi főmérnököt küldte ki. A Lázár Nóra grófnőt képviselő
Láni Oszkár ügyvéd a pesti műegyetem tanárát, Petz Sámuelét kéri fel építési
szakértőként a helyzet értékelésére. A tanár megállapította, hogy a Mestitz-
palotát semmiféle károsodás nem érte, és bátran folytatható az építkezés, szük-
ségtelen a közfal visszaépítése, csupán cementtel kell megerősíteni minden
esetlegesre.⁸ A városi tanács azonban nem tette magáévá Petz tanár szakvéle-
ményét, és kötelezni akarta a Lázár-palota tulajdonosát, hogy állítsa vissza a
közfalat eredeti állapotába.⁹ A Corso kávéház átépítési tervei Berzenczey Domo-
kos, fiatal helyi műépítész elképzeléseit követték.¹⁰ Az ügy Rechnitzer győzelmé-
vel ér véget, amiben nem kis szerepet játszott a helyi sajtó, amely a kávé párt-
ját fogta. Mint a korabeli ámuldozó beszámolókból kiderül, a kávéház padlóját
újszerű anyagból öntötték, valószínűleg szintetikus műgyantával kevert cement
lehetett, amely pormentes, tömör és mégis kellő puhaságú. (Ajánlták az iskola-
építő polgármesternek is.)¹¹

1904. november 17-én nyílt meg. Az eseményről szóló riport, mely a *Szé-
kelység* hasábjain jelent meg, kiemeli világvárosi jellegét: márványasztalok, ele-
gáns tiszta környezet. Az asztalosmunka ifj. Tótfalusi Károly (a várbeli reformá-
tus lelkész fivére, Skóciában és Franciaországban tanult műbútorasztalos) hoz-
záértését dicséri, a falakat cseresznyefa színűre a Nagy József cége festette, tapé-
tázta. A kávéház már az első napokban elszívta a két másik kávéház törzsközön-
ségét, a Lorbeer Sándorét (Transylvánia) és a Farkas Izsákét (Európa).¹²

Átellenben, szinte a Corsóval szemközt, a főtér keleti oldalán helyezkedik el
a patinás Transylvánia. Kétemeletes épülete szállodát, színház- vagy gyűléster-
met, utóbbi télikertet, sörözőt és cukrászdát is magába foglalt. A kávéház eredeti-
leg az emeleten lehetett, de gyakorlati okokból a Lorbeer Sándor bérlő utóbb a
földszintre telepítette 1894-ben. Ekkor az utcára nyíló ablakokat megnagyobbí-
totta. A berendezés teljesen a budapesti minták alapján készült, kényelmes ülé-
sek, asztalok, sok tükör, lambériázott falak várják a szeptember 2-i megnyitón a
polgárokat.¹³ Már a korábbi bérlők is igyekeztek a bútorzatot cserélni, kényelme-
sebbé tenni. A 1865-ös megnyitáskor beállított ormótlan, nem kávéházi bútoro-
kat a bérlő egy helyi asztalosmester, Makkai Domokos készítményeivel cseréli
fel.¹⁴ 1882-ben ismét változtat a kávéház belső berendezésén a következő bérlő,
Wökl György. Átalakítja a kávéházat és a vendéglőt.¹⁵ 1889-től évtizedekre
Lorbeer Sándor veszi ki a Knöpfler családtól a szállodát, színháztermet és kávé-
házat. Az épület Bolyai utcai földszintjén sörcsarnokot és éttermet rendez be.
(Nyitás 1890. február 1.)¹⁶ 1899-ben felavatja a télikertet is.¹⁷ Vállalkozása tehát
több lábon áll. Elsők között van, aki 1893-ban telefont igényel, a virilisták közé
is felvéteti magát. (A távbeszélő előfizetési havi díja vendéglők és kávéházak
számára 7 forint 50 fillér, közhivataloknak 2,50, a magánszemélyeknek 5 ft.)¹⁸

A hetvenes-nyolcvanas években a szállodában üti fel fogászati rendelőjét a
két kolozsvári vándor fogorvos, bikfalvi Máthé Dénes és Perl Félix, aki amerikai
diplomával dicsekedhet.¹⁹ Az őket felkereső betegek szíverősítőként bizonyára
betértek egy pohárka italra a kávéházba megkínztatásuk előtt.

1905 végén gazdát cserél a kávéház. Rezső Mihály és társa bejelentik, hogy
megnyitják az újonnan berendezett füstmentes Transylvánia kávéházat, amelyet

a hölgyvendégek is látogathatnak. Nyitás este nyolckor katonazenével.²⁰ Februárban a Vöröskereszt rendezvénye kapcsán a két egymással vetélkedő napilap kiértékeli a Transylvánia volt és jelenlegi teljesítményét. Az új bérlők alulmúlták Lorbeeréket, akik Nagykanizsára tették át működésük színterét. A kiszolgálás és az ételek csapnivalók voltak a *Székely Lapok* tudósítója szerint.²¹ Ezzel szöges ellenében a *Székelység* azt állítja, hogy Lorbeerék távozása után szemétdomb maradt az étteremben, a kávéházban és a szállodában. Rezső Mihály és társa nem tudtak úrrá lenni a rendetlenségen, hamar továbbadták Breiner Hermann bérlőnek, aki viszont széles választékban kitűnő ételeket kínált, a kiszolgálás is egészen más volt, mint korábban. 400-500 főnyi közönséget kellett kiszolgálnia a *Fekete domino* esten a személyzetnek.²²

Két év sem telik bele és Breinerék megfutamodnak. Megjelenik a színen az élelmes és rokonszenves Schweitzer Adolf 1907 áprilisában,²³ aki rövidesen a város kedvenc helyévé teszi a bérleményt. Bernády György pedig méltónak találja arra nézve, hogy a Domokos hotelből (Gecse utca) ide helyezze át híres polgármesteri vacsoráit. Schweitzer már 1910-ben a legtöbb adót fizető polgárok jegyzékére is felkerül, megengedheti magának, hogy a nyári hónapokra egy-egy híres budapesti cigányzenekart, pl. Rácz Norbert bandáját szerződtesse az étteremhez.²⁴

1905-ben a minorita rend úgy dönt, hogy átépíti a tulajdonában álló László György által bérelt vendéglőt. A vendéglő roppant népszerű, politikai összejövelekek színhelye, itt alakult meg egykor a Székely Társaság, a kollégiumi tanárok, jurátusok kedvelt helye, a lapok azt is hozzáteszik a vendéglő-zárás kapcsán, hogy mindig magyar kézen volt. Búcsúvacsorát rendeznek a törzsvendégekkel, közös fényképet készítenek a pincérek, szakácsok, vendégek és a bérlő.²⁵ Az átépítési munkát Soós Pál építőmester kapja meg, aki azonnal hozzákezd a bontáshoz, illetve az építéshez.²⁶ Az év végén megnyíló kávéház és étterem a Royal nevet kapja. Alig pár lépésnyire van a Transylvániától, ugyancsak főtér keleti, avagy páros oldalán. De nyomába sem léphet a patinás Transylvániának, amíg Stausz József kávé nem veszi ki bérbe a vendéglátóhelyet,

1911 decemberében megnyitja az átképzett Royal kávéházat. Elsőrendű budapesti műépítészek, Révész Sámuel és Kollár József tervezték a belsőt. A megnagyobbított és biliárdteremmel is ellátott lokál falait aranyozott selyemtapéta borítja, tölgyfával van burkolva, hatalmas velencei tükrök verik vissza a gáz- és villamos lámpák fényét. Bútorzata kényelmes és fényűző (kivitelező az Általános Berendezési Rt.). A modern szellőző berendezéssel (Schlick-gyártmány) és központi fűtéssel (Knuth Károly) ellátott lokál Lobenschuss József és Maetz Ervin mérnökök vezetése alatt készült el, helyi mesterek és munkások dolgoztak az átépítésen. Nyitás december 9-én volt, de az ünnepélyes premier december 14-én, szombat este külön rendezvényként szerepelt a meghívottak előjegyzési naptárában. A törzsközönség végre hosszú hónapok „nélkülözése” után visszatérhetett kedvelt helyére, ahol a régi pincérek és a régi mosolyok várták.²⁷

A sikertörténetet Stausz József 1916-ben bekövetkezett váratlan halála szakítja meg. Az elhunyt törvénytelen gyermek volt, karrierjét egyszerű pincérként kezdte Marosvásárhelyen. Temetése után rögtön több örökös és az elhunyt elvált felesége is jelentkezett, akik az örökségért egymás ellen pert indítottak.²⁸ Áprilisban a Kincstár is beszáll a perbe az örökösök ellen, ui. az Osztrák Polgári Törvénykönyv szerint, mely Erdélyben nem vesztette érvényét, a házasságon kívül született jogalany vagyona a kincstárat illeti.²⁹ A per évekig elhúzódik. Bár a he-

lyi törvényt az első fokozaton Stausz-örökösök javára dönt, azok mégis hoppon maradnak, ui. a Kúria ragaszkodik az osztrák örökösödési törvény előírásához. Döntése nyomán a Royalt 1918-ban árverés alá bocsátják.³⁰

1893 novemberében nyit a negyedik jelentős kávéház a Bem (ma Petőfi) téren, az Európa. Első bérlője Radó (Rosenfeld) Albert Gyulafehérvárról,³¹ aki rop-pant divatossá tette a kávéházat, odajárt Vásárhely krémje. Meg is gazdagodott az üzleten. Akkor áldozott le a műintézet csillaga, amikor Rechnitzer Adolf megnyitotta a Corso kávéházat, mely az első volt, ahol nőket is kiszolgáltak.³²

Radótól Farkas Izsák veszi át 1903-ban.³³ Hogy üzletét még vonzóbbá tegye, minden csütörtök estére zenekart szerződött, nem is akármilyet, hanem nőkből álló együttest. Ez aztán végzetes vonzást gyakorol a magányos férfiemberre, akik aznap nem a Malom utcai piroslámpás házat választották időtöltésül. Az akkor még nem túlságosan forgalmas térre a tulaj szép időben kitelepíti asztalait, amelyért a tanács azonnal helypénzt követel. Farkas minden évben sikertelenül folyamodik a helypénzcsökkentés iránt a városi tanácshoz. A tanács nem mond le erről a jövedelemről, különösen akkor, midőn megítélése szerint Farkas Izsák kérelme jogtalan, és a vállalkozónak van miből fizetnie, ui. a kávéházasdi jövedelmező foglalkozás.^{34,35} 1905-ig bírja cérnával, akkor jár le szerződése az épület tulajdonosával, de már 1904 januárjában hirdetést tesz közzé lapokban: eladja a kávéház bútortatát és átadja az 1905. november elsejével hatályát vesz-tő bérleti szerződését más vállalkozónak.³⁶

Vállalkozó pedig akad, Nagy József, aki közli a sajtóval, hogy az Európát átveszi, de nyomban be is zárja, ugyanis nagyarányú átalakításokat tervez.³⁷ Visszakozni kényszerül, úgy látszik, nincs elég pénze, ti. 1907 nyaráig várnia kell, amíg tényleg nekiláthat a nagy átszervezésnek. A földszinten megszünteti a kávéházat, helyette mozit nyit Sicilia néven – elvégre mégiscsak „a székely fővárosban” vagyunk –, harmadnaponként változó műsorral. A fogyasztásban benne foglaltatik a mozijegy ára is. Az emeleten rendezi be exkluzív (!) kávéházát, amelynek nevét Lloydra változtatja. Előkelőbb, idegenül hangzik, bár semmi köze a hasonló nevű biztosítótársasághoz vagy pesti üzleti körök lapjához.³⁸ 1907. december 3-án nyílik meg a zártkörű kávéház.³⁹

A Lloyd nagyon rövid életűnek bizonyult. 1908-ben újabb bérlő vág neki a kávéház működtetésének. Van tapasztalata, korábban a Vadászkürt nevű mulatót vezette. László Lázár bérlő Korona néven nyitja meg augusztusban éjszakai lokál-ját (kerthelyiséggel együtt), amelyet természetesen átrendezett, másként bútorozott be.⁴⁰ László Lázár hat évig bírja az iramot, aztán új tulajdonosok következnek 1913-ban, majd 1914-ben. Godt Ignácnak sincs szerencséje, januárban Adriára kereszteli át a Koronát, de már márciusban kénytelen megválni tőle.⁴¹ A gyakori cserék ellenére az Adria 1918-ig működik, ekkor tulajdonosa Csernáth István szíj-gyártó és bőrdíszműves egy kövérre hízott parajdi mézárósnak adja el 175 ezer koronáért.⁴² A decemberben jelentkező új bérlő aztán New York névvel teszi éke-sebbé még újév előtt, a román megszállás első havában. A mulatókedv nem ha-gyott alább, a háborúvesztés és az impériumváltás ezen mit sem ront.

Élet a kávéházban

■ A sok kávéház egy kisebb központi körben, akárcsak a négy vásárhelyi gyógy-szertár elhelyezkedése, lehetővé tette a helyválasztást, a *café*-szabadságot, ille-tve a csoportozást, klikkesedést. Apai nagyapám p.o. a Corsóba járt, amely a két

háború között a kiskereskedők törzshelye volt, a nagypolgárok pedig a Royal (utóbb ez kapta a New York cégért), a status quo ante hitközség (reform-zsidók) tekintélyes tagjainak kedvelt találkozóhelye volt.

Akad, aki élt is a választás lehetőségével. 1907 októberében Reicher Aladárnak, a frissen és a törvényes formaságok sutba vágásával Ugron Gábor főispán által alispánná tett tekei járás volt szolgabírájának a hámból történő kirúgásra szottyant kedve. Mit tesz ilyenkor egy magyar úr? Betér az első útjába eső kávéházba, amely történetesen a Corso volt. A lokálban a zsidók hangos szidalmazásával nyitotta meg vendégeskedését, mindenképpen térdre akarta kényszeríteni a tulajdonost, Rechnitzer Adolfot és a főpincért. A tulajdonos megtiltotta a pincéreknek, hogy kiszolgálják Reichert. Ezután átment a szemben álló Transylvánia kávéházban, ahol megismételte gyalázkodó kijelentéseit az izraeliták tulajdonságaira nézve, és a térdre kényszerítéssel is kísérletezett, inzultálta a pincéreket, a tulajdonost, antiszemita nótákat (*Erger, berger* stb.) húzatott Nátyival, a cigányprímással. Többször kijelentette, ő itt az úr, ő az alispán, mindenki hajoljon meg előtte. Poharakat vagdosott a vendégekhez. A csendes beszélgetésbe merült Soós Pál építőmester (virilista, a városi thb. tagja) emelt hangon jobb modorra intette, erre válaszul neki akart szökni az idős és tekintélyes polgárnak. Lefogták. Rendőrt hívtak és kitessekelték az utcára. Ezek után a Bem téren álló Európa éjjeli mulatót kereste fel, kasszírnököt követelt, mert ő mulatni akar. Rövidesen hasonló konfliktusba keveredett a vendégekkel és a személyzettel. Pohárvagdosásának az vetett végett, hogy Friedmann Lipót és Kriszt Dezső kereskedők pisztollyal fenyegették meg a duhajt. Másnap Schweitzer, a Transylvánia bérlője bűnvádi feljelentést tett az alispán ellen. A zsidó polgárok sem tétlenkedtek, levélben fordultak panaszukkal Andrássy Gyula belügyminiszterhez. A fővárosi sajtó is bőven megszelleztette a botrányos esetet.⁴³ Harmadnap Reicher megkövette a keresztény pincéreket.

A magánbeszélgetések sem voltak teljesen veszélytelenek. Fülel és feljelentők mindig voltak és lesznek. Az ügyvédi szigorlat előtt álló Fekete Andor jogász a Royal asztalánál ülve Bernádyról és a város fejlesztéséről csevegett egy másik úrral. Fekete egy gazdag polgár fia volt, második generációs városlakó, aki megerte magának engedni, hogy kijelentse: Bernády nem más, mint egy „panamista gazember”. A szolgálatos hallgatózó azonnal elloholt a városházára és jelentette Bernádynak, mit állított róla Schwartz János fia. Az ügyből per lett. Az elsőfokú bíróság 1911. január 9-én a becsületsértési perben arra kötelezi az alperest, hogy a *Székely Napló*ban teljes terjedelmében tegye közzé az ítéletet, amennyiben az jogerőre emelkedik. A vád tanúi Pánczél Imre szerkesztő, dr. Molnár Gábor és Czitrom Andor, akik jelen voltak a kávéházi beszélgetésen, és fültanúi lehetnek Fekete Andor Bernádyval kapcsolatos kijelentésének. A bíróság nem találja a vétséget nyilvános rágalmazásnak, ui. annak az esetnek a kávéházban csupán négy résztvevője volt, s ennyi pedig aligha tekinthető széles nyilvánosságnak. Mind a vád, mind a védelem fellebbez.⁴⁴ 1911. április 20. a Kir. Ítéltábla újratárgyalja a Bernády György kontra Fekete Andor becsületsértési ügyet, és az elsőfokú bíróság ítéletét megváltoztatva, a felére szállítja le Fekete pénzbüntetését, azaz 800 koronáról 400-ra mérsékli.⁴⁵

A kávéházi konfliktusok sokszor el sem jutottak a bíróságig vagy az esküdtzéki tárgyalásig. A felek párbajra hívták ki egymást.⁴⁶ Rendszerint pisztollyal vagy karddal vívtak meg.⁴⁷ Az említett Fekete Andornak is volt párviadala a hagymásbodoni erdőben egy krakéler újságíróval. A párbaj-düh megfékezésére a

helyi orvos- és gyógyszerész szövetség magasabb orvosi díjakat szabott meg a párbajsegédi szerepet ellátó orvosra.

A szocialisták és a polgári pártok gyakran választották gyűléseik helyszínéül a vendéglőket és kávéházakat, ugyanis városunk szűkében volt a több embert befogadó nagyobb gyűléstermeknek. A kortesbeszédék is itt hangzottak el. Kevés ember fért el, de legalább hallani lehetett az elpuffogatott frázisokat és az általános választójogért harcba szálló Budapestről, Kolozsvárról küldött szocdem szónokok szavát. Mikrofonra, hangszóróra, rádióra még legalább negyedszázadot kellett várni.

A kávéházak működését a város tanács többször is szabályozta. 1909-ben részletes szabályrendelet dolgozott ki Bernády városházi csapata az agilis polgármester javaslatára.⁴⁸ Ebben meghatározták a szerencsejáték-jogot, a nyitvatartási időt, a kávéházak működési engedélyezését, a fogyasztóvédelmet stb. A BM pedig ezekben az években védelmébe vette a dalszerzőket, vagyis minden zeneszám elhangzását jogdíjfizetéshez kötötte.⁴⁹ Nem valószínű, hogy a Nátyik, Bámbók vagy Grittiók túl sokszor fordultak a belügyhöz tantième-fizetési ajánlattal.

Gyakran tűnnek fel a kávéházakban sakkbajnokok, akik akár 40 táblás szimultánt is játszanak vállalkozó kedvű helyi sakknagyságokkal.⁵⁰ Máskor divatbemutató helyszíne a kávéház. 1911. március 3-án délután divatszennáció remegtetti meg a férfi és női szíveket: megjelentek a Royal kávéházban az első nadrágszoknyák. Viselőik a Bocskai-orfeum művésznői. (Néhány nap múlva már Fogolyán Bogdán divatkereskedő boltjában is látható egy mintadarab.)⁵¹

Az éjszaka botrányoktól hangos. Egy ízben például a Corso kávéházból kitámolygó hangoskodó és részeg tisztekből álló társaság egyik tagja levizelte a főtéri Barátok temploma előtt álló feszületet. Az ügyben azonnal a rendőri jelentés vétele után vizsgálat indul. Persze a kávéház pincéreit is kihallgatták a katonai és rendőri hatóságok.⁵²

A pincérek is szervezkedtek, 1907-ben szakmai és érdekvédelmi szervezetet hoztak létre, elnököt választottak. A háború előtti években Schweitzer Adolfot többször is visszaválasztották. Volt a szervezetnek saját ügyvéde is, titkára, pénztárosa, választmánya, ahogy akkoriban a civilszervezetek működése és a belügy megkívánta. Segélyszervezet hoztak létre az elaggott és nincsteleenné vált pincértársaik támogatására. (Ilyen kallódó ember volt öregkorára Bolyai János egyik unokája...)

Megerőlt kávéházat bérelni, hiszen ez volt a gyors(abb) meggazdagodás egyik, jóformán minden vendéglátós vállalkozó előtt nyitva álló lehetőség. Rendszerint a főpincérek éltek az alkalommal. Megkedveltették magukat a gazdag vendégekkel, busás borralalót reméltek és kaptak is. Nem volt gondjuk étkezésre, még szállásra sem legtöbbször, hiszen a kávéház mellett kis szálloda, garniszbók is működtek, ahol meghúzták maguk néhány évig. Volt olyan bérlő, mint például a Transylvánia gyakran emlegetett főnöke, Schweitzer úr, aki ezüstlakodalmára meghívta a polgármestert és főispánt is, emezek el is fogadták a díszvacsorára szól invitálást.⁵³ A vállalkozók legtöbbször nem helyi emberek voltak, hanem más városokból érkeztek. Zsidók, svábok, csehek, magyarok. Újságot olvastak, jól informáltak voltak az éttermi, kávéházi munkahelyeket illetően, bizalmas értesüléseket bíztak rájuk. Figyelték a hirdetéseket, kitűnő ajánlólevelet szereztek, modoruk sima volt és könnyen barátkoztak. Nem egy közülük virilista lett a törvényhatósági bizottságban és beleszóllhatott a választott város dolgaiba. Ha sok pénze volt, belevághatott más típusú vállalkozásokba is. Jótékonykodtak.

Elég üzleti információit gyűjtögettek szolgálatuk alatt a vagyonka tőkésítését illetően. Házat, birtokot vásároltak. Jól nőültek. Alkalomadtán szívfájdalom nélkül továbbálltak. A hálás vendégek búcsúlakomát rendeztek emlékül.

Kávéházi bérlőnek lenni nem volt teljesen veszélytelen, gyakran megesett, hogy a főpincér, a kasszírno, vagy aki hozzáférhetett a napi/heti/havi bevételhez, megszökött a „stex”-szel.⁵⁴

A kávéházak és a háború

■ Az első világháború kitörése a kávéházak élet- és üzletvitelét is megváltoztatta. A háború kitörését a kávéházak szokott közönsége osztatlan lelkesedéssel fogadta. E közhelyszerű megállapítást csak megerősítette az a néhány újra forgalomba került újságcikk, a visszaemlékezések és tanulmányok, antológiák, amelyek az első világháború kitörésének 100. évfordulójára jelentek meg.⁵⁵

A kávéházak színpadán új szereplő jelent meg: Kávéházi Konrád, aki feltétlen győzelmet jósolt csapatainknak a nagy Vilmos császár szövetséges támogatását élvezve. A szerbek kétvállra fektetése Konrádnak, a tévedhetetlen stratégának egyáltalán nem tűnt kérdésesnek.

Annál inkább megérezte a Royal és a Transylvánia, a Korona vagy a Corso.

1914. június 29. A sarajevói merénylet hírére a várost gyászba borítják fekete lobogókkal. Minden színházi előadást és kávéházi zenés produkciót meghatározatlan időre felfüggesztenek. (július 5. Vargha rendőrfőkapitány feloldja a vígalmi zárat.⁵⁶)

Július 25. este 8. Marosvásárhelyre megérkezik a távirat, amelyben a kormány elutasítja a monarchia követeléseinek teljesítésére adott szerb kormányválaszt. A főtéren izgatott emberek tárgyalják az eseményt, mindenki a háború kitörésének lehetőségéről beszél. A kávéházakban hazafias dalok, élénk hírcsere.⁵⁷

Július 28. Este 2000 ember tüntet a főtéren, éltetik a háborút, „abcugolják Szerbiát”. A városháza előtt a tömeget Vargha Lajos rendőrfőnök buzdítja, az ellenzék vezetői, Ugron Gábor és Kovács Elek hazafias szónoklatokat tartanak az utcákra kitódult kávéházak közönsége előtt. A tömeg késő este a Royal kávéház előtt oszlik szét. A piactérre állandó katonazenét kér a térparancsnoktól egy küldöttség e jeles napokra.⁵⁸

December 12. A Korzó kávéházban háborús kabarét adnak elő.

December 15. Az Adria kávéházban ismét előadásokat tart a Weiss-féle orfeum. Eddig ui. a direktor frontszolgálatot teljesített.⁵⁹

December 13. Háborús riport a *Székely Napló* hasábjain: Kállai Adolf, az egyetlen vásárhelyi zálogház-tulajdonos szerint túl sok pénz van forgalomban, az emberek mindinkább kiváltják a zálogtárgyaikat, s kevesen vágnak bármit is a zaciba. Telve a templomok és a kávéházak, az adósok a kormány meghirdette moratórium címén kibújnak bármiféle fizetés alól.⁶⁰

1915. március 17. Nagyobb sebesültszállítmány érkezik a városba. A Royal és Corso kávéházak megvendégelik a kórházi ápoltakat.⁶¹

1916. január 3. Vargha Lajos rendőrfőkapitány a Royal és a Transylvánia kávéházakban betilt mindennemű szerencsejátékot, a hazárdjátékok elharapózása miatt megvonja a két étterem és kávéház kártyaengedélyét.⁶² (Január 7. A kávéházak tulajdonosai közbejárnak a tanácsnál, és visszaszerzik a kártyaengedélyt. A főkapitány azzal fenyegetőzik: egyetlen rajtakapott hazárdjátékos, és újra bevonja a kávéház kártyaengedélyét.)⁶³

Március 1. A feketekávé árát a kávések 30 fillérről egységesen 44 fillérré drágítják.⁶⁴

Március 16. A kávéházak és korcsmák a belügyminiszter rendelete szerint éjjel 1-kor kötelesek bezárni. A szállodák mellett működő vendéglátóhelyek éjjel 4-ig tarthatnak nyitva.⁶⁵

Április 19. Bernády közli a közgyűléssel, hogy megbízta ifj. Harmath Sándor bankárt, hogy folytasson tárgyalásokat a cukor- és kávébeszerzés ügyében.⁶⁶

Április 22. A városi tanács elutasítja a Corso, a Royal és a Transylvánia kávéházak tulajdonosainak kérelmét, hogy a korcsmák záróráját módosítsák a kávéházak javára, azaz amazok hamarabb zárjanak, így az éjszakai kávéházak tulajdonosait nem éri akkora veszteség. A tanács véleménye, az energiatakarékosság gyakorlata sérülne ezáltal, illetve a korcsmákból beszedhető városi jövedék csökkenne.⁶⁷

Május vége. Ifj. Harmath Sándor a Hitelbank útján félvagon cukrot és kávéét szerez Marosvásárhelynek.⁶⁸

Szeptember 19. A katonai térparancsnok kérésére a rendőrség újabb zárórarendelettel szabályozza a vendéglátóhelyek nyitva tartását. A Royal, a Corso és a Transylvánia kávéház, valamint az Adria mulató éjjelig maradhat nyitva. Este tízkor kell zárnia a Transylvánia éttermének, a Méder, Központi, Nagy, Kultúrpince, Balog, Gusáth, Tag, Schramek, Katona, Domokos, Oroszlán, Vörös Bika, Bányai Lajos, Fehér Ló, Vas István, Dán Józsefné, Elekesné, Három rózsa, özv. Koósné, a Halmen és Schrottis-féle vendéglőknek és az összes cukrászdáknak. Este 9-kor zár az összes többi fel nem sorolt vendéglátóhely, csapszék, bo-dega, fogadó, kávé- és pálinkamérés.⁶⁹

November 22. Reggel gyzásba borítják a várost. Meghalt a király. Minden középületre kítűzik a fekete lobogót. Vargha Lajos rendőrfőkapitány betiltja a kávéházi zenebonát.⁷⁰

November 25. A dohányosok megostromolnak egy Kossuth Lajos utcai trafikot, ahová a hírek szerint cigaretta érkezett. Betörik a kirakatot, sok árunak lába kél a dulakodásban.⁷¹ Megszűnik a kávéházakban az uzsonnakávé és kapucíner felszolgálása a tejszűkösség miatt. Helyette vizes csokoládét, tormás virslit, teát szolgálnak fel.⁷²

1917. január 1. Életbe lép az új zárórarendelet, amely a kávéházak és mulatók számára a 23 órát jelöli meg. A kávések arra kérik a rendőrséget, a polgármestert, legalább egy órával tolja ki a zárást, tekintve, hogy ez a fronthoz legközelebb eső nagyváros, a legtöbb katonavonat éjjel érkezik a városba, sehol egy nyitott étterem az átutazók, idegenek számára. A hatóság arra hivatkozik, hogy általános áramtakarékosság van országszerte érvényben, mire a kávések válasza: Marosvásárhelyen olcsóbb a villanyáram, azt ugyanis vízi erőmű szolgáltatja. A kérelemhez maga a városban állomásozó haderő parancsnoksága is csatlakozik.⁷³ Rendőrségi jelentés szerint a városban számos zugkocsma, illegális vendéglátóhely működik, ahol semmit sem törődnek a zárórarendelettel, folyik a pezsgő és a szerencsejáték.⁷⁴

Január 8. A három vezető kávéház tulajdonosa, Rechnitzer Adolf, Schweitzer Adolf és Stauss J. örökösei kérvényt nyújtanak be a rendőrfőnökhöz a nyitvatartási idő meghosszabbításáért. Arra hivatkoznak, hogy Kolozsvár városa magáévátette a vendéglátósok követelését, és ilyen értelemben már fel is írt Budapestre a belügyminiszternek.⁷⁵

Június 19. Bevezetik a kávéjegyet.⁷⁶

November 27. Olaszoktól zsákmányolt valódi babkávét hoz forgalom egy vendéglős.⁷⁷

December 31. A kávéházak kivételesen éjjel egyig tarthatnak nyitva szilveszter éjjelén.⁷⁸

1918. június 16. Délután 3 és este 7 óra között a kávéházak feketekávét is fel szolgálhatnak.⁷⁹

Október 9. késő este. Wilson amerikai elnök kiáltványa már lapzárta után érkezett Marosvásárhelyre, de nagy fontosságára való tekintettel, a polgárságnak Sebestyén Mihály, a színház igazgatója a Corso Kávéházban felolvassa azt.⁸⁰

Közben háború van, ezek halnak meg, spanyolnátha szedi áldozatait, és éheznek az itthon maradottak. Bernády lemond, új városvezetés jön, amely épp olyan tehetetlen az éhezőkkel szemben, mint elődje. Ennek ellenére a kávéházak telve vannak. Az összeomlás hírére felbolydul Marosvásárhely, van, ki menekülőre fogja, van, aki fázósan néz a jövő elé. Van aki szájal, forradalmat csinálna. Kávéházit.

■ JEGYZETEK

1. Idézi László Zsófia: *Kávéházi kultusz a 19. és a 20. század fordulóján Budapesten.* http://www.vki.hu/~tflleich/~humanokologia/dolgozatok/laszlo-zsofia_kavehaz.pdf (letöltés 2018. május 21.)
2. Uo.
3. Pál Judit: *Városfejlődés a Székelyföldön 1750–1914.* Pro-Print, Csíkszereda, 2003. 171, 496. http://www.adatbank.ro/html/alcim_pdf2988.pdf
4. Székely Lapok 1907. 37. évf. 51. sz.
5. Székely Lapok 1904. 34. évf. 219. sz., 221. sz.
6. Közérdek 1898. november 6.
7. Marosvidék 1878. 8. évf. 75, 76, 78. sz.
8. Székely Lapok 1904. 34. évf. 231. sz.
9. Székely Lapok 1904. 34. évf. 232. sz.
10. Székely Lapok 1904. 34. évf. 252. sz.
11. Székely Lapok 1904. 34. évf. 262. sz.
12. Székelység 1904. 7. évf. 259, 264, 265 sz.
13. Közérdek 1894. szeptember 2.
14. Marosvidék 1878. 8. évf. 23. sz.
15. Uo. 1882. 12. évf. november 18.
16. Marosvidék 20. évf. 4–5. sz.
17. Székely Lapok 1899. 29. évf. 50. sz.
18. Marosvidék 1893. 23. évf. 26. sz.
19. Sebestyén Mihály: *Időtár.* V/1, 159. Mentor Könyvek Kiadó, Mvhely, 2015. (a továbbiakban: *Időtár*)
20. Székely Lapok 1906. 36. évf. 3. sz.
21. Székely Lapok 1906. 36. évf. 39, 48. sz.
22. Székelység 1906. 9. évf. 49. sz.
23. Székely Lapok 1907. 37. évf. 87. sz.
24. Székely Napló 1911. 41. évf. 131. sz.
25. Székely Lapok 1905. 35. évf. 105. sz.; Székelység 1905. 8. évf. 104. sz.
26. Székelység 1905. 8. évf. 108. sz.
27. Székely Napló 1911. 41. évf. 188, 189, 191. sz. http://kepter.blog.hu/2015/01/18/vaci_utca_11_b#more7463492
28. Székely Napló 1916. 46. évf. 19. sz.
29. Székely Napló 1916. 46. évf. 59. sz.
30. Sebestyén: *Időtár.* V/2. 257, 289, 326. Szeptemberben a ruhái is kalapács alá kerülnek.
31. Marosvidék 1893. 23. évf. 55. sz.
32. Sebestyén: *Időtár.* V/2.137–138.
33. Székely Lapok 1903. 33. évf. 1. sz.
34. Székely Lapok 1903. 33. évf. 144. sz.; Székelység 1903. VI. évf. 144. sz.
35. Székely Lapok 1905. 35. évf. 137. sz.; Székelység 1905. 8. évf. 145. sz.
36. Székely Lapok 1904. 34. évf. 22. sz.
37. Székely Lapok 35. évf. 1905. 252. sz.
38. Székely Lapok 1907. 37. évf. 247. sz., 271. sz.
39. Székely Lapok 1907. 37. évf. 277. sz.
40. Székely Ellenzék 1906. 9. évf. 190. sz.
41. Székely Ellenzék 1914. 15. évf. 14. sz.; Sebestyén: *Időtár.* V/2.137–138.
42. Székely Napló 1918. 48. évf. 64. sz.
43. Székely Lapok 1907. 37. évf. 235. sz.

44. Székely Napló 1911. 41. évf. 79. sz., *Időtár*. II.159.
 45. Székely Napló 1911. 41. évf. 61, 79. sz.
 46. Székely Napló 1911. 41. évf. 14. sz.
 47. Székely Ellenzék 1907. 10. évf. 136. sz. Olosz Pál a Szabadság újságírója kardpárbajt vívott Oroszlány Gábor hírlapíróval. Olosz a kávéházban provokálta Oroszlányt. Mindkét bajvívó megsebesült.
 48. Polgármesteri jelentés 1909. I. 14. 1909 januárjában városi szabályrendelet készült a vendéglők, kávéházak, cukrászdák, kávémérések működtetéséről.
 49. 1911. augusztus 17. Szerzői jogvédelemben részesülnek a kávéházakban elhangzó zeneszámok is, amelyeknek szerzői a Zeneszerzők Országos Szövetségének tagjai. Évi 50 korona a jogdíj-előfizetés, ami a kávé árban is tükröződni fog, jósolja a sajtó. Székely Napló 1911. 41. évf. 125. sz.
 50. Székely Napló 1911. 41. évf. 98. sz.
 51. Székely Napló 1911. 41. évf. 36. sz.
 52. Székely Napló 1911. 41. évf. 162. sz.
 53. Székely Napló 1911. 41. évf. 171, 172. sz.
 54. 1911 júliusában a Korona kávéház tulajdonosa bejelenti a rendőrségen, hogy Gencz János fizetőpincér megszökött a teljes bevétellel. Székely Napló 1911. 41. évf. 114. sz.
 55. Pl. Bihari Péter: 1914. *A nagy háború száz éve*. Személyes történetek. Kalligram, Pozsony–Bp., 2014; Mérenylettől a hadüzenetig. A béke utolsó hónapja a Monarchia Magyarországon (1914. június 28.–1914. július 28.) A bevezető tanulmányt írta és a kötetet szerkesztette Gerő András. Bp., 2014.
 56. Székely Napló 1914. 44. évf. 101.sz.
 57. Székely Napló 1914. 44. évf. rendkívüli kiadás, 1914. július 26.
 58. Székely Napló 1914. 44. évf. július 29., rk. kiad.
 59. Székely Ellenzék 1914. 15. évf. 195. sz.
 60. Székely Napló 1914. 44. évf. 194. sz.
 61. Székely Ellenzék 1915. 16. évf. 45. sz.
 62. Székely Napló 1916. 46. évf., rk. kiad. január 4., 3. sz.
 63. Székely Napló 1916. 46. évf. 4. sz.
 64. Székely Napló 1916. 46. évf. 32. sz.
 65. Székely Napló 1916. 46. évf. 38. sz.
 66. Székely Napló 1916. 46. évf. 60. 62. sz.
 67. Székely Napló 1916. 46. évf. 63. sz.
 68. Székely Napló 1916. 46. évf. 82. sz.
 69. Székely Napló 1916. 46. évf. 145. sz.
 70. Székely Napló 1916. 46. évf. 181. sz.
 71. Székely Napló 1916. 46. évf. 183. sz.
 72. Székely Napló 1916. 46. évf. 184. sz.
 73. Székely Napló 1917. 47. évf. 2. sz.
 74. Székely Napló 1917. 47. évf. 2. sz.
 75. Székely Napló 1917. 47. évf. 3. sz.
 76. Székely Napló 1917. 47. évf. 92. sz.
 77. Székely Napló 1917. 47. évf. 180. sz.
 78. Székely Napló 1918. 48. évf. 2. sz.
 79. Tükör 1918. 6. évf. 24. sz.
 80. Székely Napló 1918. 48. évf. 157. sz.

SZEKERNYÉS JÁNOS

MULATÓ POLGÁROK, KATONÁK, ECSET- ÉS TOLLFORGATÓK

Kávéházak ködbe veszett városa a Béga partján

Temesvárott is, mint Románia-szerte a II. világháború, az 1948-as politikai fordulat, az államosítás után a kávéházakat felszámolták, mint polgári, retrográd örökséget teljesen eltüntették. Írmagjuk sem maradt a Béga-csatorna két partján.

■ „Kis Bécsnek” szokták becézni, nem minden alap nélkül, a hízelgők meg az elfogultabb lokálpatrióták a Bánság fővárosát. Az oszmán hódítókat 1716-ban felváltó osztrák gyarmatosítók a Temesköz mocsarai közé emelt közép- és törökkori várat és települést kíméletlenül lerombolták, hogy helyükre egy Vauban-típusú, kilencbástyás új erődítményt és hadmérnökök tervezte korszerű várost építsenek. Mintául és mércéül a Habsburg Birodalom székvárosa szolgált. A vonalzóval meghúzott, egymásra merőleges utcákat, a tágas tereket a császárváros építészeti által tervezett barokk stílusú laktanyákkal, középületekkel, bérpalotákkal és családi házakkal szegélyezték. A köztéri szobrokat, a templomokat ékesítő műalkotásokat is Bécsből hozták hajón és tengelyen. Védelmi megfontolásokból a várfalaktól tekintélyes távolságra létesült külvárosok is a császárváros mintájára kaptak nevet. A Károly Róbert, Ozorai Pipo, Hunyadi János, Kinizsi Pál, Losonczy István és hadvezértársaik egykori fészket tipikus garnizonvárossá szürkítette és merevítette a vörös-fekete kincstári katonai és polgári adminisztráció: a szabályozott, a hajózhatóvá tett Béga-csatorna két partján kiépült laktanya-telep idővel dél-keleti irányban az európai barokk építészet és művészet végvárává, előretolt bástyájává rangosult. A Bécsből kormányzott tartományba, a Temesi Bánság szívébe a katonák, a kincstári hivatalnokok, az iparosok számottevő hányada egyenesen a császárvárosból érkezett a jobb ke-

reset és megélhetés reményében. Főként a német népesség vállalkozó kedvének köszönhetően élénk fejlődésnek lendült az ipar és a kereskedelem, amely a város gyors polgárosodását gerjesztette és biztosította. A Temesvárott szolgáló vagy megtelepedett katonák, hivatalnokok, kereskedők és iparosok több mint két évszázadon át következetesen Bécshez igazodtak, mindenben a császárvárost majmolták, követték és utánozták.

A Béga-parti város törtériájának legbuzgóbb és legfelkészültebb kutatója, a legkiválóbb „temesvárológusnak” tartott Berkeszi István (1853–1922), iskola- és múzeumigazgató több tanulmányában, forrásközlésében és helytörténeti monográfiájában – *Társadalmi és kulturális viszonyok Temesváron a múlt század végén* (1900), *Temesvár szab. kir. város kismonographiája* (1900), *Társadalmi élet Temesvárott 1801-ben* (1902), *Adalékok Temesvár műveltségi viszonyaihoz a XIX. század legelején* (1915) – kiadósabban, részletekig hatoló alapossággal írt, értekezett a tartományközpont vendéglátásának, kávéházi életének fejlődéstörténetéről, rég- és közelmúltjáról. A Bánság közigazgatási, szellemi és gazdasági központjának főjegyzője, a Béga-parti város Osztrák-Magyar Monarchiabeli utolsó polgármestere, a statisztikusként, helytörténészként és emlékirat-szerzőként is jeleskedő Geml József (1858–1929) könyveiben ugyancsak számbavette, felsorolta a „magyar Manchesterként” is emlegetett település vendégfogadóit, szállodáit, vendéglőit, sörözőit és kávéházait. Foglalkozott a témával az újságíró-helytörténész Osztie Andor (1869–1929), Schiff Béla (1897–1950) és Reiter Róbert (1899–1989) is. Történelmi vázlatunkban főként az elődök adataira, leírásaira és megállapításaira alapozunk.

A kávéfogyasztás szokása Temesvárott már az oszmán uralom 164 esztendeje alatt meghonosodott. A várat és környékét 1552-ben elfoglaló török hódítók az összeírások adatai, valamint az utazók és kémek beszámolóit szerint kávézó helyeket rendeztek be és tartottak fenn a városban, főként a bazárok és a mecsetek közelében. A nagybazar szomszédsága okán is közkedveltségnek és nagy látogatottságnak örvendett a főmecsetté átalakított korábbi Szent György-templom melletti kávézó, ahol rátermett „kahvedzszik” készítették a közönségesen „fekete víznek”, illetve „fekete levesnek” nevezett, egyre népszerűbb italt. „A várban búzamagtárak és kávéházak vannak” – jegyezte meg egyebek mellett az elajet-központtá rangosított 17. századi Temesvárról a híres török világutazó, Evlia Cselebi (1611–1684).

A törökök 1716-os kiűzését követően a berendezkedő osztrák katonai és polgári adminisztráció, a közvetlenül Bécsből kormányzott új birodalmi tartomány, a Temesi Bánság központjában alkalmas feltételeket biztosított fogadók, vendéglők és kávéházak létesítésére, működtetésére is. Már a 18. század első harmadában a kincstári harmincadhivatal épületének szomszédságában megnyitotta kapuit a Trombitás szálló és vendéglő, amelynek szolgáltatásait az előkelőbb idegenek és a gazdag földbirtokosok vették igénybe leginkább, s amelynek udvara a Bécs és Nagyszében között rendszeresen közlekedő postakocsik állomáshelyeként is szolgált. Nevét is a postakürttől nyerte. Kiválóbb szállók és egyúttal vendéglők voltak még a 18. század elején a Béga-parti városban a Szarvas (Hirsch), a Hétválasztó (Sieben Churfürsten), a Koszorú (Kranz), az Oroszlán (Der Löwe), a Három korona (Drei Kronen) és a Szőlőfürt (Weintraube). Josef Leibnitzer városi tanácsos 1740-ben megvásárolta három esztendő leforgása alatt törlesztendő 3500 forintért a jezsuita rendtől a Szent György téren emelkedő Szarvas nevű házat, melyben szállodát, vendéglőt és kávéházat ren-

dezett be, amelyek Szarvas, illetve Arany Szarvas néven több mint 200 éven át folyamatosan üzemeltek.

A President utcában Widmesser kőművesmester 1742-ben nyitotta meg a Vörös Ökörhöz címzett vendéglőjét és kávéházát. Napóra díszelgett a városháza melletti épület homlokzatán, amelynek földszintjén a 18. század derekától a Két Arany Klucshoz nevű fogadó, vendéglő és kávéház üzemelt. Az előkelőbb, az igényesebb temesvári kávéházakban – a Redoutban, a Trombitásban, a Szarvasban és a Hétválasztóban – már a felvilágosodás eseménydús, mozgalmas korában kül-, valamint belföldi hírlapok, folyóiratok állottak a vendégek rendelkezésére.

Az 1761-ben a Szerb utcában felépített rác városházát, miután a két magisztrátust – a németet és a szerbet – a szabad királyi városi rang elnyerését követően összevonták, egyesítették, 1782-ben színházzá „idomíttatta át” a város, tánctermet, vendéglőt és kávéházat is kialakítva egyúttal az ingatlanban.

„Igen kifejezett volt a kávéházi élet. Még külföldiek is kiemelik, hogy Temesváron több szép kávéház van. Ez pótolta akkor a társasköröket. Temesváron már a XVIII. század elején voltak jelesebb kávéházak; 1768-ban a Belvárosban három nagy kávéház volt: a Barth Jánosé, Delbondioé és a Magdeburg Rudolfé, a század 80-as éveiben a belvárosi Demmelmayer-féle házban volt a város legfényesebb kávéháza, de kávé és rosolist nemcsak a kávéházakban, hanem a korcsmákban is mértek, annak dacára, hogy a bánáti kormány ezt a korcsmárosoknak megtiltotta. E miatt már 1768-ban a három kávé panaszszal fordult ismét a hatósághoz, hogy a tanács tiltsa meg ezt a korcsmárosoknak. A tanács el is rendelte, hogy a Szarvas, Trombitás, Vörös Ökör, a Rössl és a rácvárosházi vendéglős ne merjenek ezután kávé mérni. Sőt 1784-ben a városi tanács különösen meghagyta a városi kapitánynak, ügyeljen fel arra, hogy a korcsmárosok a bort ne hamisítsák” – írta 1900-ban a *Történelmi és Régészeti Értesítő* hasábjain közölt *Társadalmi és kulturális viszonyok Temesváron a múlt század végén* című tanulmányában dr. Berkeszi István. Egyébként az emeletes Demmelmayer-féle házban, amelynek földszintjén a település legfényesebb kávéháza üzemelt, jött a világra Kiss Ágoston és Bogdanovics Anna fiaként Kiss Ernő (1799–1849), a későbbi honvédtábornok aradi vértanú.

A temesváriak leginkább az esti és az éjjeli órákban időztek muzikaszó mellett a 18. században a kávéházakban, amelyek 1765-ig éjfélig voltak nyitva. A kocsmák és a vendéglők 23 órakor zártak. A kártyázást a kávéházakban mértéktelen szenvedéllyel űzték. Némelyek még vasár- és ünnepnapokon, az istentisztelet ideje alatt is az „ördög bibliáját” forgatták. 1783-ban a városatyák szabályrendeletet fogadtak el, amelyben kimondták, hogy a kávéházakat már este 10 órakor be kell zárni, s hogy minden alkalommal 12 forinttal fogják büntetni azokat a kávéosokat, akik megengedik ünnepnapokon a kártyázást de. 11 óra előtt. A szerencsejátékok szenvedélyének elharapozódása, erőteljes térnyerése mérséklése céljából 1784-ben a városi tanács betiltotta a „Pharao, Lendsknecht, Quindeci, Trent-Querent, Ramschl, Ferbli, Sincere, Moliere és a Halber-Zwölwe kártyajátékokat”. A rangosabb kávéházakban külön kátyaszobákat, biliárdtermeket és kuglizókat is berendeztek. A polgárság nyomatékos kérésére a magisztrátus visszaállította a vendéglátóhelyek korábbi órarendjét, mivel a nyári hónapokban a Bánság szívében olyan nagy volt a hőség, hogy a „bürgerek” csak az éjszakai órákban üdíthették föl magukat néhány pohár sörrel vagy borral.

A német fejedelemségek távoli vidékeiről, tájegységeiről a Bánságba özönlött telepesek leszármazottainak, a császárt szolgáló katonáknak, a vármegye ma-

gyar nemesi előnevet viselő hivatalnokainak, a császári kincstár által kiárusított földbirtokokat fölvasárló örmény, makedon és görög kereskedőknek, a létszámában lendületesen gyarapodó intelligenciának 14 kávéház, 11 italmérés és 17 vendégfogadó állt a rendelkezésére Temesvárott a 18. század végén, amikor a Béga-parti városban 65 magyar nemescsalád lakott. „Temesvár akkoriban igen mulató város volt.” A mocsarak ölelésében épített garnizonvárosban tömegesen szedte áldozatait a malária: a betegségtől, a váltóláztól, a haláltól való örökös félelem kicsapongóvá, költekezővé, a pillanatnak élővé tette a lakosság jelentős hányadát.

Habár a 10 000-et megközelítő népességével Temesvár kisvárosnak számított a 18. és 19. századok fordulóján, társadalmi és társasági élete nagyvárosi képet mutatott. Tekintélyes volt a hivatalnokok, az értelmiségiek számaránya a lakosság körében. A farsangok időszakában nagy számban kereste fel a megyeközpontot és időzött a városban a környékbeli nemesség. A Redout, az 1879-ben lebontott Városi Vigadó képezte azt a helyet, ahol a temesvári és vidéki előkelőbb társaság találkozni szokott. Oda jártak mulatni, szórakozni; mert egy földel alatt volt a színház, a kávéház és az emeleten a táncterem.

A Torontál vármegyei Csatádon született osztrák költő, Nikolaus Lenau (1802–1850) édesapja, Franz Niembsch Strehlenau, a kicsapongó, könnyelmű életvitelű kamarai írnok – a tragikus sorsú poéta életírói szerint – a temesvárijózsefvárosi Fehér Hajóhoz címzett forgalmas vendéglőben és kávéházban, valamint a várbeli Trombitásban vívta véget nem érő kártyacsatáit. Játékszenvedélye arra sarkallta, hogy minduntalan módot és alkalmat találjon arra, hogy Temesvárra utazzon. Temesvárott a kávéházban egy estén 17 000 forintot veszített kártyán... „Főúri passzióknak, főképp a kártyaszenvedélynek hódolva, nem tudta megbecsülni jövedelmes állását, adósságokba verte magát, s nemsokára hivatalt is elveszté...” – jellemezte a német líra csillagai egyikének nemzőjét a Bánóság legkiválóbb történettudósa, dr. Szentkláray Jenő (1843–1925). A Belvárosnál népesebb és lényegesen nagyobb kiterjedésű Gyárvárosban is sok szép és kellemes vendéglő, kávéház és kerthelyiség működött, amelyekben tisztességes és olcsó volt a kiszolgálás. A legjelentékenyebbek voltak a Fehér Csikó (Weisse Rössl), a Mérleg (Waage) és az Angol Királyhoz (Zum König von England) címzett vendéglő és kávéház. Az utóbbi létesítmény egy nagy táncteremet, kávéházat billiárdpálya, két játszószoobát, egy nagy kimerőt és sok vendégszoobát foglalt magában. Mellette nagy kert terült el, szép gyümölcsfákkal, közepén a nyári táncbárral. A deszkából épített Arénában rendszeresen tartottak színelőadásokat és hangversenyeket. A Gyárváros legkiválóbb kávéházának a 18. század utolsó negyedében az Arany Páva számított. Kisebb méretű és csekélyebb igényű és forgalmú vendéglők és kávéházak voltak a iparnegyedben a Három Pacsirta (Drei Lerchen), Három Béka (Drei Frösch), Három Király (Drei König), Három Huszár (Drei Husaren), a Szőlőfürthöz (Zur Traube) és a Török Csárda (Türkischer Hahn).

A Lippán született író Degré Alajos (1820–1896), a „márciusi ifjak” egyike, aki jogi tanulmányai befejezését követően Temes vármegye központjában, Temesvárott jurátuskodott, nagyon rosszul érezte magát a garnizonvárosban, amelynek a hangulatát az osztrák katonaság nagyszámú jelenléte és arrogáns viselkedése határozta meg. Miként visszaemlékezéseiben megjegyezte, elkeserítette, hogy minden, még a muzsikás cigány is német volt a Béga-parti városban. Temesvárott a cigányok a korábbi évszázadokban nem vagy rosszul beszéltek

magyarul. A nagyobb fogadókban és szállodákban azért – a vendégek etnikai összetétele és igényei függvényében – a reformkortól kezdődően magyar nótákat, egyveleget is szívesen megszólaltattak. Többen felidéztek, elmesélték a neves magyar író, Döbrentei Gábor (1785–1851) élményét, furcsa tapasztalatát, aki 1822-ben jutott el a Bánság székvárosába. Trattner Tamás petrócai beiktatására utazva szállt meg Temesvárott egy belvárosi vendégfogadóban, Berkeszi István feltételezése szerint a római katolikus püspöki palotával szomszédos Trombitás-ban. Belépésükkor magyar darabokat játszva fogadta őket a cigánymuzsikások bandája. Döbrentei magyarul szólta a zenészekhez, de azok nem értették beszédét. Trattner Tamás nevetett a dolgon: „lám, Temesváron még a magyar muzsikuskigány is németté lett”.

Temes vármegye a pozsonyi diétára delegált „kis követei” közül különösen Vukovics Sebő (1811–1872) és Ormós Zsigmond (1813–1894) tevékeny szerepet vállaltak és töltöttek be az országgyűlési ifjúság mozgalmaiban. Részt vettek a Társalkodási Egyesület – amely Ormós Zsigmondot jegyzőjévé is választotta – megalapításában. Hazatérve „Temesvárott valóságos apostolai lettek a szabadelvű eszméknek és a nemzeti aspirációknak”. Vukovics Sebő 1835-ben megkísérelt Temesvárott is egy Olvasó Társaságot életre hívni. Kezdeményezése azonban nem járt sikerrel. A Bánság fővárosban, Temesváron 1837-ben alakult meg a Temesi Nemzeti Casino, amely Beichel József (1793-1851) nyomdatulajdonos betűivel 1838-ban alapszabályzatát és „részesekéinek névsorát” nyomtatásban is megjelentette. A tagok a Deschán-palotában, illetve különböző hávéházakban tartották összejöveteleiket, találkozóikat és rendezvényeiket.

Az 1848–49-es magyar szabadságharc utolsó nagy fegyveres összecsapására 1849. augusztus 9-én a Georg von Rukovina (1778–1849) altábornagy, várparancsnok által a Habsburg-ház hűségében megtartott Temesvár mellett, a Vadászerdő és a Csókaerdő közötti mezőn került sor: a vezetes csatavesztés, vereség hírére tette le Görgői Artúr (1818–1916) tábornok a 60-70 km-re fekvő Világoson a fegyvert.

A tobzódó osztrák önkényuralom Temesvárt a mesterségesen egybetákolta tartomány, a Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság fővárosává tette. A bakacsinos korszakban a kávéházi élet is takaréklángon pangott, erősen visszaesett. A vendéglátásban és -forgalomban kedvező fordulatot, gyökeres változást lényegében csak az 1867-es kiegyezés, az Osztrák–Magyar Monarchia létrehozása hozott. A dualista birodalom megszületése hatalmas léptékű gazdasági, társadalmi, szellemi és művészeti felporzódulást gerjesztett, ami új fejezetet nyitott a magyarországi vendéglátóipar egészében, amelyben a kávéházi élet kiemelt szerepet és jelentőséget nyert.

Temesvár történetének „csillagórás esztendejévé” veretesült az 1872-es esztendő. Ormós Zsigmond, a szépirodalmi, művészettörténész és műgyűjtő főispán anyagi, erkölcsi és szellemi erőfeszítései eredményeként május 1-jén megjelent a tájegység első magyar nyelvű napilapja, a *Temesi Lapok*, amelynek szerkesztésével Kakujay Gyulát (1847–1882) bízták meg. I. Ferenc József császár és király május 6-án meglátogatta az 1870-ben alapított Temesvári Állami Főreáliskolát, s megtekintette a színház épülő új hajlékának munkatelepét is. Kilenc alapító és 80 rendes tag 1872. július 25-én életre hívta a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-Társulatot, amelynek elnökévé Ormós Zsigmondot választották. A Ferdinand Fellner és Hermann Helmer bécsi építészpáros tervezte neoreneszánsz stílusú új színházépület – amely a bevált korábbi gyakorlatot és be-

osztást átmentve, megőrizve a Városi Vigadónak, egy korszerű szállodának, kávéháznak, vendéglőnek és télikertnek is megfelelő, tágas és kényelmes otthont nyújtott – alapkövét ugyancsak 1872 elején tették le.

A magát „elsőrangúnak” minősítő Koronaherceg szálloda, vendéglő és kávéház, a mutatós neoreneszánsz stílusú épülettömb felavatásától, 1875. szeptember 22-től az impozáns, több funkciót ellátó létesítmény falai közt üzemelt az 1930-as évek derekáig. A „vendéglátóipari komplexumot” a Béga-parti város legtekintélyesebb, legtapasztaltabb szállodásainak és vendéglőseinek egyike, Witzenetz Márton vezette, akitől Szállasi Alajos, őt követően meg Bergmann Adolf vette át a vállalkozás vezetését. A Koronaherceg kávéház szolgált az 1920-as évek elején a költő Endre Károly, a szobrász Gallas Nándor, a festő Varga Albert, a grafikus Kóra-Korber Nándor és a műpártoló dr. Schönberger Jenő, valamint szaktársaik Kékgyólyó nevű csoportjának törzshelyéül is. Amikor az épületet Városi Művelődési Palotává avaszták, a vendéglátóipari vállalkozásokat kikaparancsolták falai közül helyet teremtve a színház mellett a múzeumnak és a könyvtárnak is.

A mezei jogásszá felcsapott húsasztendős Ady Endre (1877–1919), aki Debrecen után Budapesten kívánta távhallgatóként folytatni tanulmányait, rokoni közbejárással 1897 őszén díjnoki állást kapott Temesváron, a királyi táblánál. Bánsági szolgálata három és fél hónapja alatt kedvelt helyévé a kormányzékai palotához közel, a Lonovics utca 7. szám alatt üzemelő Arany Ökör vált, ahol nemcsak szabad óráit, hanem nemegyszer az éjszakáit is töltötte. Sokszor nem volt kedve a józsefvárosi, Arany János utca 7. szám alatti rideg, fűtetlen alberleti szobájába hazatérni. A Scheiber Lajos vezette hangulatos lokált Franyó Zoltán társaságában 1909 őszén is felkereste, amikor a Koronaherceg Szálló nagytermében megrendezett *Nyugat*-matiné főszereplőjeként kereste fel a „csúf, petyhüdt Béga” és Szabolcska Mihály városát. Ugyanahhoz a jobb oldali sarokasztalhoz ült, amelynél díjnok korában tanyázott. Nagy örömet és boldogságot okozott számára, hogy az öreg pincér felismerte, s a lokál legjobb borát tette az asztalára.

Az Arany Ökör szomszédságában működő, ugyancsak nagy múltú Trombitás szálló, vendéglő és kávéház nevét 1890-ban Hungáriára változtatta át az új tulajdonos, Illits Rezső, aki 1899-ben második emelettel emelte meg és bővítette az épületet, amelynek vonzerejét korszerű szálloda, teraszos, szép nyári udvar, játék- és társalgási helyiségek, pilseni söröző, valamint „pompás kávé- és étterem” kiképezésével, berendezésével fokozta. Nagy előnyt jelentett a központi fekvés, az állami, megyei és városi hivatalok közelsége meg a bőséges italválaszték és „az elismert jó konyha”. A Lonovics utcai Hungária „a temesvári és délmagyarországi előkelő közönség gócpontját” képezte.

1899-ben egyébként a Béga-parti városban 23 kávéház és kávéház üzemelt, amelyekben 111 alkalmazott szolgált ki a betérő vendégeket.

A nagyváradi Holnap Társaság mintájára, Franyó Zoltán (1887–1978) és Manojlovičs Tódor (1883–1968) szorgalmazására Temesvárott is megalakult a modern irodalom, Ady Endre híveit tömörítő írócsoport, amely a néhai Koronaherceg kávéháznak a színház felőli oldalán, valamint az 1905-ben felavatott Délvidéki Kaszinóban foglalt el és tartott fenn törzsszasztalt, amely körül „mámoreos vitákban vajúdott az új magyar irodalmi öntudat”, hajnalig elhúzódóan viták, eszmecserek parázslottak. Tervezték a fellépéseket, előadásokat, matinékat, szervezték a *Temesvári Hírlap*ban közölt összeállításokat, valamint a színvonalas *Magyar Dél* című folyóiratot, amelynek beköszöntő száma 1910 januárjában

került az olvasók asztalára. Lengyel László szerkesztésében 11 száma hagyta el a Moravetz Testvérek nyomdáját.

Temesvár emblematikus épületei közé tartozott az 1910–1912-ben Baumhorn Lipót (1860–1932) tervei alapján az egykori Ferenc József Színház tömbjével szemközt Merbl Arnold (1876–1950) építkezési vállalkozó által emelt Lloyd-palota. A tősgyökeres temesváriak a Béga-parti város 20. század elején kialakított új központi terének – a valamikori Ferenc József, 1989-től Győzelem térnek – a bal oldalát, amely évtizedeken át korzóként szolgált, konokul Lloyd-sorként említik és tartják számon. A lábát a Bánság szívében 1860-ban megvető társaság előbbi, Báthori utca 5. szám alatti székháza első emeletén Florian Schenk működtette bérlőként a Lloyd-kávéházat. 1910-ben a felszabadult védelmi övezetben, a színház épületével szemközt Temesvár szabad királyi város polgármestéri hivatalától a Lloyd Társaság 496 négyzetöles telket vásárolt, amelyen impozáns, többszintes saját székházát rövid idő leforgása alatt a helybeli vállalkozók, a kereskedők, a nagytőkések hathatós, áldozatkész anyagi támogatásával felépítette. Hivatalos felavatására 1912. szeptember 29-én került sor. Az impozáns épület első emeletén kaptak helyet a társaság irodái, valamint a Lloyd Klub választékos eleganciával bebútorozott helyiségei – a könyvtár, az olvasóterem, a társalgó, a levelezési iroda, valamint a ruhatár.

„Temesvár óriási átalakuláson megy keresztül. Hatalmas paloták emelkednek ki a vársáncok egykori bűzös, nádas mocsarából, ahol még pár év előtt a vízimaradatok röpködtek, undok varangyok kurutyoltak, ma új élet, emberi munka dicső ünnepe ül diadalt. Akik két évtized óta nem látták ezt a várost, azok nem találnak többé ezek közt a büszke, égbenyúló díszes falak közt a régi, kopott, vidéki városra. Eltűnt ma már csaknem minden, ami a régi, jó időkre emlékeztet. És egyik érdekes jelensége a fejlődő Temesvárnak, hogy a kávéházak kezdenek dominálni a vendéglők helyett” – kezdte a *Temesvári Hírlap* 1912. július 2-i számában *Egy új kávéház* címen publikált cikkét Pogány Mihály lapjának munkatársa, majd a következőképpen folytatta: „Három nap óta Temesvár csodára jár a Bélvárosba és megbámulja az új Lloyd-kávéházat, melynek megnyitása eseményszámba ment, három nap óta erről beszélnek az emberek. Rónai János, az új kávéház tulajdonosa egy darab fővárost varázsolt ebben az épülő tömkelegbe. Egy kávéház, amely a legmesszebb menő igényeknek is megfelel, amely ragyog és csillog, kényelmes és praktikus és felveszi a versenyt a legszebb budapesti kávéházakkal. Pedig ez nagy szó, mert Budapest a kávéházak városa.” A riporter elragadtatással írt a kávéház kiképzéséről, berendezéséről is: „Elegánsan, pazar fénnel rendezték be ezt a hatalmas kávéházat, amelynek minden darabja a legkisebb kávéscsészéig elismert művészkezek munkája. Művészi tervek alapján izléses stílusban készült el az új kávéház. A falakon, az asztalokon, a kávéscsészéken, a terasz kovácsozatán, mindenütt az à la grec stílus meander vonalai dominálnak. A falakat lilaszínű moaré-selyemimitációs tapéták fedik. A falburkolatok kemény, barna tölgyfából készültek, tele nehéz árcdísztárgyakkal. Az oszlopokat üvegfestések és hatalmas tükörlapok fedik, s dacára a sok tükörnek, a kávéház belső berendezése nyugodt, előkelő összehatást gyakorol a nézőre. Hatalmas üvegtáblás ablakok és az intim páholyszerű fülkék külön specialitásai a kávéháznak. Nyáron az összes ablakok leereszthetők, s ezzel a kávéházban megszűnik a fülledt, forró levegő.”

Az I. világháború kezdeti időszakában a Szerbia ellen indított hadműveletek német birodalmi parancsnokló tábornoka, August von Mackensen (1849–1945)

Temesvárott a Lloyd-palotában rendezte be főhadiszállását, ahol 1915. szeptember 18-tól október 29-ig lakott és tartózkodott. A tábornok és főtisztjeinek jelenléte fellendítette az elegáns kávéház és vendéglő forgalmát.

Rónay Jánostól 1917-ben Kemény Béla (1863–?) – aki korábban Szegeden és Makón vezetett kávéházat, vendéglőt és szállodát, Budapesten a New York főpincére, illetve a lipótvárosi Club-kávéház főnöke volt – vette át a temesvári Lloyd kávéház és vendéglő irányítását, amelyeket „hamarosan nagy városi üzemmé” fejlesztett. A hétgyermekes Kemény Béla, akit a Temesvári Vendéglősök és Kávésok Ipartestülete alelnökévé választottak, 1928. február 18-án ünnepelte meg munkássága fél évszázados jubileumát. Tárustulajdonosává rokona, Mayer Zsigmond (1884–?) szegődött 1917-ben, aki 42 hónapos harctéri szolgálat után érkezett és telepedett meg a Béga-parti városban.

A II. világháború kezdeti időszakában a német hadsereg parancsnoksága vert tanyát az épületben, a kávéház nevét Cafe Wienre „bémálták át”. 1944 őszén a németek helyét az oroszok foglalták el. A Baumhorn Lipót tervezte épületet 1948-ban államosították, a Műszaki Egyetem rektorátusa költözött falai közé, a kávéházat pedig vendéglővé alakították át. Az évek során hosszabb-rövidebb ideig az Ana Lugojana, Timișoara és Boulevard neveket viselte, de a született temesváriak konokul Lloydként tartották és tartják számon. Pár esztendeje visszanyerte eredeti nevét. Az étlapokon egy régi képeslap reprodukciója emlékeztet az épület homlokzatának eredeti, régi kinézetére, arculatára.

A Székely László műépítész tervei alapján 1911–1912-ban ugyancsak az egykori Ferenc József téren emelt Dauerbach-bérpalota földszintjén rendezte be bérlokként Palace vendéglőjét és kávéházát Berger Henrik, aki a nyári hónapokban ernyőkkel árnyékolta utcai teraszt is kialakított és működtetett. A „világvárosi kényelemmel és fénnel berendezett” Palace kávéház a Lloydban tapasztalatot, jártasságot és tőkét szerzett Mayer Zsigmond tulajdonába került, aki kitűnő konyhával és elsőrendű italokkal csábította és várta a vendégeket, akik számára minden szombaton, vasárnap és csütörtökön uzsonnahangversenyt tartott a Dukay-Pongrácz dzsesszzenekar.

A Szent György térre nyílt a 18. századtól létező Arany Szarvas Szálloda, amelyben Herczeg Ferenc fiúkat a kegyesrendiek temesvári főgimnáziumába beírató szülei is megszálltak, s amelyben a tulajdonos, Ludig János az 1910-es években vendéglőt és kávéházat is működtetett. A híres primás, Ficzek Kálmán vezetésével az első budapesti tamburászenekar muzsikált a Wendt-kávéházban, amely a Belváros szívében, a Városház utca 1. szám alatt várta a mulatni vágyókat. A Belvárosi Kávéház a település szívében, az Első Temesvári Takarékpénztár székházának az aljában működött. Tulajdonosaként egy 1892-es címjegyzékben Heinrich Antal van megjelölve – Zentsák Sándor volt a tulajdonosa 1912-ben a józsefvárosi Arany Oroszlán szállodának, kávéháznak és vendéglőnek. Az elsőrendű italok, a kitűnő konyha készítményeinek elköltését naponta cigányzene kísérte, tette élvezetesebbé. Az egykori Bonnaz utcát a hajdani Uri utcával keresztező, a Béga-csatorna fölötti, Totth Róbert (1856–1913) resicabányai mérnök tervezte, Ferenc József nevét viselő vashíd három hídfőjénél üzemelt a Royal szálloda és kávéház, a Horgony-kávéház és a Gemeihardt Márton építész emeltetette Metropol, amelynek nyári kertje is volt. A Gombás Gyula vezette Royal kávéházban naponta a híres budapesti Schrammel-ötös hangversenyezett. Szemközt, a Horgonyban, a „legkellemesebb szórakozóhelyen”, a családok kedvelt találkozóhelyén teljes zenekarával Mojsze Milán koncertezett minden este.

A tulajdonosok – Laub Jakab, Holcz Miklós, Nagy Sándor, majd Gombás Gyula – színház után is friss vacsorával várták vendégeiket. A vasúti pályaudvarral átellenben emelkedő szállodát, vendéglőt és kávéházat egyesítő Koronában, amelyet 1912-ben ugyancsak Gombás Gyula bérelt és irányított, vásár- és ünnepnapokon katonazene szólt. A városfertály nevét viselte a főterén üzemelő Erzsébet vendéglő és kávéház, amelyet a kéményseprő városi tanácsos, a nagytekintélyű Novotny József (1854–1918) létesített, s amely tánc-, illetve előadótérrel és kuglipályával is rendelkezett. A városnegyed művelődési, társasági és közösségi központjaként szolgált több évtizedeken át.

A Gyárváros központjában az egykori Kossuth (jelenleg: Traian) tér és a Gránátos (ma Zăvoi) utca sarkán „bóbiskolt” az Arany Szarvas nagykávéház, a Béga-parti város legelőkelőbb kávéházainak egyike, amelyet Méliusz József a bölcsőhelyéről írt *Város a ködben* című terjedelmes regényében Ezüstkecske néven szerepeltetett. Tulajdonosa Schattelesz Gábor volt az I. világháború kitérősekor. A hajdani Gránátos és Farkas (jelenleg Ecaterina Teodoroiu) utcák sarkán „kellemes szórakozóhelyként” kínálta magát a Messing Samu vezette Bristol kávéház, amelyben naponta felcsendült a cigánymuzsika. Emanuel Manoly működtette a Gyárvárosban az Otthon kávéházat, amelyben friss Dreher-sört szolgáltak fel, és esténként cigányzenével Marian József és zenekara szolgált. A Székely László műépítész tervezte, díszes városi bérpalotában üzemelt Medgyánszky István étterme, sörcsarnoka és kávéháza, amely 1911-től 1924-ig elsőrendű italokat kínált a betérőknek. A vendéglője és kávéháza eladása után az 1718-ban alapított sörgyár lokálhelyiségeit bérelte Mednyánszky István, akit 1928-ban a Temesvári Vendéglősök és Kávésok Ipartestületének elnökévé választottak.

Polczák Antal kávéos vezette 1900-ban a Gyárváros központjában, a Fő (most Ștefan cel Mare) utcán megnyitott, „jelenlegi igényeknek megfelelő kényelemmel berendezett”, egész éjjel nyitva tartó Corso kávéházat, amelyben biliárdasztal, több játékszoba, valamint helyi, magyarországi és külföldi újságokkal olvasóterem állt a betérő vendégek rendelkezésére, akiket minden este „egy kedvelt nemzeti zenekar” szórakoztatott.

A Gyárvárost a Belvárossal összekötő Liget út 4. szám alatt avatta fel 1912 júliusának derekán Gross Samu a Club kávéházat, amelyben kellemes szórakozást nyújtó játéktárgyakat alakítottak ki. „Elsőrangú amerikai ébenfa tekeasztalokat” szereztek és állítottak be. Átnézhető és olvasható volt az összes helyi, fővárosi és külföldi napi-, heti- és képeslap. A kávéház ünnepélyes megnyitóján, 1912. július 15-én és a következő két estén a világhírű 36. Ráczi Laci hangversenyezett teljes zenekarával. Állandó jelleggel egyébként Mojsze Milán zenekara muzsikált az új kávéházban.

Táncteremmel is, amelyben hangversenyeket, összejöveleteket, bankettekét is viszonylag sűrűn rendeztek, büszkélkedhetett a Józsefvárosnak az Arany Oroszlánhoz címzett kávéháza, amely Zauszig Samu, majd Zentsák Sándor vezetésével a Bem (jelenleg Văcărescu) utca és a Béga-balsor sarkán, a vasúti pályaudvartól és a kikötőtől nem messze, emelkedett. Hosszú évtizedeken át tulajdonképpen az Arany Oroszlán pótolta, helyettesítette a külváros nem létező vidgóját, klubhelyiségét, koncerttermét, kultúrházát, közművelődési hajlékát és bálcsarnokát. Multifunkcionális szerepet vállalt és töltött be. Rendszeresen az Arany Oroszlán termeiben, tágas helyiségeiben tartotta közgyűléseit, estélyeit, találkozóit, különböző jellegű összejöveleteit a Józsefvárosi Társaskör, a Józsefvárosi Polgári Olvasókör, a Fröbel-féle Gyermekkert Egyesület, a Józsefvárosi

Parkegyesület, a Nyelvészeti Kör, az Ifjúsági Egylet és még jó néhány, a városferfáltaly lakóit tömörító szerveződés, közület tagsága. Alapbázisának, állandó székhelyének vallotta és tekintette a rangos vendéglátóipari létesítményt az 1882 februárjában megalakult Temesvári Dalkör, a Józsefvárosi Társaskör, a Tipográfia Dalegylet, amelynek megalakulásakor Freud Gyula volt az elnöke, s huzamosabb időn át Karrász Rezső (1846–1912) volt a karmestere. Vokálegyüttesével többször is megörvendeztette a temesváriakat a híres dalköltő és nótakirály, a szegedi Dankó Pista, aki rendszerint az Arany Oroszlánban tartotta koncertjeit.

A 20. század elején a Küttel téren felépített városi bérház földszintjén kialakított Spaciel kávéház, az 1905-ben fölvavatott díszes Délvidéki Kaszinó, valamint a színházi előadások megtartására is alkalmas Vizkeleti-terem vette át az Arany Oroszlán rendeltetését és szerepkörét, amelytől pár házzal tovább, két irányban is üzemelt még néhány kávéház: a Bem utca 36. szám alatt a Vadember, a Bem és Kossuth Lajos utcák sarkán a Barna Szarvas, míg a Béga-jobbsor 17-es számot viselő épületében a Schlesunger Ede vezette Arany Ponty. A Központi Kávéház, amelyet Saruga Lajos irányított, a Bonnaz utca 13. számú teleknek és házcsoporthnak az utcai traktusában működött, amelynek udvari emeletes épületében 1883. december 16-án az író, építész, grafikus, lapszerkesztő és politikus Kós Károly (1883–1977) világra jött.

A II. József császár nevét viselő városfertály központjában, a Scudier téren a Székely László, városi műépítész tervei alapján emelt Panits Katalin-féle bérház földszintjén rendezték be a Haas Mór illetve Saruga Lajos vezette Nemzeti Kávéházat, amelyet az oldott eszmecekerére, baráti beszélgetésre, üzleti találkozóra vagy csöndes időtöltésre vágyakozók meg a vidám kedvű bohémek látogattak nagy előszeretettel. Naponta „nemzetközi zenekar” muzsikált a lokálban, amelyben „rendes áron” a legfinomabb temesrékási és vadászerdei rámpás bor, valamint Dreher-féle, márciusi csapolású sör várta a vendégeket. Érdekeséggként jegyezzük meg, hogy a telken állott az a ház, amelyben Illy János asztalos és gyermekeként a világhírnevet szerzett kávémárkát megteremtő Illy Ferenc, „a presszógép atyja” világra jött. A közelben emelkedő római katolikus plébánia-templomban tartották keresztvíz alá.

A hajdani Hunyadi út (jelenleg 1989. december 16. sugárút) és az egykori Horváth Boldizsár (ma Miron Costin) utca sarkán, a felszámolt Baiersdorf-féle fatelep helyén kiharcellázott 5466 négyszögöles kettős házhelyet 1898-ban adta el Temesvár szab. kir. város tanácsa a nem sokkal korábban megalakult Délvidéki Kaszinónak. A tetemes összeggel megszerzett telken Tóry Emil (1863–1928), budapesti műépítész tervei alapján impozáns, kétemeletes épülettömböt emeltetett az agilis, fiatal civilszerveződés, amely 1904 utolsó éjszakáján nagyszabású szilveszteri mulatságot rendezett fényes és tágas otthonában. A belső helyiségek berendezésének, kiképzésének befejeztével az épületegyüttest – amely vendéglőt, kávéházat, könyvtárat, klubhelyiségeket, társalgókat, játéktermeket stb. foglalt magába – többszöri halasztás után 1905. január 15-én avatták fel ünnepélyesen. A város közéletének színe-java sereglett össze a Délvidéki Kaszinó első teaestjére, hogy megcsodálja a káprázatos hajlékot, hogy élvezze a magyaros vendégszeretetet, hogy kedvére szórakozzon a gazdag és változatos műsoron, amelyet a Temesvári Magyar Dalárda, Barthos Gyula színművész, Csörgő József főgimnáziumi tanár, Jeney Böske, Berkeszi Mici és Serban Stefi biztosított. Dr. Telbisz Imre (1848–1935) királyi közjegyző volt a Délvidéki Kaszinó elnöke, míg az igazgatói feladatkört Cseresnyés Jenő (1852–1931) folyammérnök, a titkárit

meg Pálosy Dénes felső kereskedelmi iskolai tanár látta el. A „minden ízében modern” kávéházat és büfét a kezdeti időszakban a „legnagyobb gonddal és előzékenységgel” Rémi Zsigmond és neje vezette, akiktől nem sok idő múltán Saruga Lajos vette át a kávéház és a vendéglő igazgatását, amelyekben Mojsze Milán bandája szolgáltatva estéről estére a háttér-, a tánc-, a mulatós és a szórakoztató zenét. A Délvidéki Kaszinó termeiben találkozott a Béga-parti város előkelő polgársága, a vidékről berándult birtokosok, gazdatisztek valamint a tájegység központjában szolgáló katonatisztek, jogászok, hivatalnokok, tanárok, színészek és újságírók sokasága. A Délvidéki Kaszinóban ült rendszeresen össze az 1903-ban megalakult Arany János Társaság tagsága. Vendéglátókként a temesvári tollforgatók, festők és színészek általában a Délvidéki Kaszinóba vitték a más városokból Temesvárra érkezett pályatársakat. Megfordult a „Délvidéki”-ben – mert rövidítetten csak így becézték a népszerű, közkedvelt vendéglátóipari komplexumot a temesváriak a „boldog békeidőkben” – Tömörkény István, Herczeg Ferenc, Berczik Árpád, Szomaházy István, Feszty Árpád, Tornyai János, Endródi Sándor és még számos kiválósága a magyar litertúrának és művészetnek.

1907. november 24-én sikeres Dóczy-estélyt tartottak a Délvidéki Kaszinóban. A *Darumadár útnak indul*, a *Nádfedeles kis házikóm*, az *Édesanyám kösse fel a kendőt a fejére* és még több tucatnyi közkedvelt, napjainkban is sűrűn és szívesen énekelt magyar nóta szövegírója és komponistája 1900 és 1908 között pénzügyi fogalmazóként, illetve előadóként Temesvárott állott alkalmazásban. Tevékeny szerepet vállalt és játszott a Béga-parti város közművelődési, zenei és kávéházi életében. Tagjai sorába választotta az 1903-ban megalakult Arany János Társaság is.

A még éppen csak formálódó, körvonalazódó Párizs utca elején 1934. február 17-én nyitották meg az Újságíróklubot. Az ünnepség díszvendége a jeles költő, prózaíró és kritikus, Kosztolányi Dezső volt. Pár hónappal később a temesvári Újságíróklub, az Erdélyi és Bánsági Népkisebbségi Újságszervezet temesvári csoportja egymást követően Karinthy Frigyes, Indig Ottót, Erdős Renéet, Hunyadi Sándort, Tabéry Gézát, Ligeti Ernőt is vendégül látta. A klub szellemi vezetője Franyó Zoltán volt, az ügyvezető igazgatói feladatokat Grósz Dezső (1898–1975) újságíró, a *Déli Hírlap* munkatársa látta el. A kávéházat a Palace tulajdonosa, Mayer Zsigmond bérelte. A bánsági román írók és művészek kedvelt helyévé a két világháború közötti évtizedekben a Szerb (most Gh. Lazăr) és a Városház (jelenleg Emanoil Ungurianu) utcák sarkán prosperáló Zenélő Óra (Spieluhr) kávéház vált.

A zsír- és mocsárszagúnak aposztrofált településről írta Méliusz József *Város a ködben* című regényében, hogy „nemcsak kocsmákkal és messzi híres éttermekkel, de kávéházakkal is telidesteli volt, a belvárosban egyik a másik mellett, a külvárosok pedig mindegyik, a maga egy-két a belvárosiakkal vetélkedő kávéházával”. Gyermek- és ifjúkori temesvári élményei, benyomásai és tapasztalatai is minden bizonnyal hozzájárultak bizonyos mértékig ahhoz, hogy Méliusz József életművében a kávéház metaforává és toposzá, életformává és világnézet-té lényegüljön és kristályosoljon. Vallomásai, visszaemlékezései, esszéi, irodalmi publicisztikai hívo- és vezérszavává vált a kávéház, amelyet sorozattá kiteljesedett esszépróza-sorozata kötetei mindegyikének címébe is belefoglalt. „A MAGYAR ÍRÓ kávéházi ember. Legalább is az volt hajdanán, amikor vitában, füstben irodalom és időszerűség, irodalom és társadalom, irodalom és újság tündéri szerelemben vagy éppen szerelmes perpatvarban éltek együtt és minden-

képpen termékenyítő izgalomban. Modern és európai irodalomná a kávéházban is lettünk, a zsongásban, nyüzsgésben, ami városiasodásunkkal járt, társadalmi-ságunk európai korszerűsödésével” – összegezte véleményét 1971-ben a temesvár-gyárvárosi Fürdő utcában született Méliusz József.

Temesvárott is, mint Románia-szerte a II. világháború, az 1948-as politikai fordulat, az államosítás után a kávéházakat felszámolták, mint polgári, retrográd örökséget teljesen eltüntették. Írماغjuk sem maradt a Béga-csatorna két partján.

■ FELHASZNÁLT IRODALOM

Dr. Berkeszi István: *Temesvár szabad királyi város kismonográfiája*. Temesvár, 1900.

Dr. Berkeszi István: *A temesvári könyvnyomdászat és hírlapirodalom története*. Temesvár, 1900.

Dr. Berkeszi István: *Társadalmi és kulturális viszonyok Temesváron a múlt század végén*. Történelmi és Régészeti Értesítő 1900/I–IV.

Dr. Berkeszi István: *Társadalmi élet Temesvárott 1801-ben*. Történelmi és Régészeti Értesítő 1902/IV.

Dr. Berkeszi István: *Adalékok Temesvár műveltségi viszonyaihoz a XIX. század legelején*. Történelmi és Régészeti Értesítő 1915/I–IV.

Juhász Kálmán: *Műveltségi állapotok a Temesközben a török világban*.

Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Kt. Nyomása, Cluj, 1935.

Braun Dezső: *Bánsági rapszódia*. Temesvár, é. n.

Schiff Béla: *Régi idők, régi emberek*. Temesvár, 1941.

Kubán Endre: *A temesvári „Dél” Irodalmi Társaság*. Irodalomtörténeti Közlemények 1968/5.

Szekernyés János: *Temesvár rangos irodalmi folyóirata: a Magyar Dél*. Régi(j)óvilág 2015. június.

PÉTER I. ZOLTÁN

KÁVÉHÁZI ÉLET NAGYVÁRADON

**Az ablakbeugrókba
és többnyire
a falambéria sávja
fölött tükröket
helyeztek el, alattuk bőr
vagy plüss kanapék,
előttük márványlapú
asztalok és könnyű,
de erős székek.**

■ Az Osztrák–Magyar Monarchia legszebb hátrahagyott emléke a kávéház. A bécsi kávéháztípus honosodott meg a Monarchia egész területén, ha nem is mindenütt olyan sűrűségben, mint Nagyváradon, amely olyan város volt, ahol a rendkívül erős zsidó polgárság aránytalanul sok kávéház létrejöttét tette lehetővé – állapította meg Wilhelm Droste, a Monarchia-beli kávéházi élet szakavatott kutatója.

Ha a kávéházak világát akarjuk felidézni, a kávémérésektől kell elindulnunk. Az első kávéházak az 1550-es években Isztambulban nyíltak, és számuk gyorsan nőtt. A kávéházakba főként azért jártak a férfiak, hogy a kávéivás ürügyén kiszabaduljanak zárt világukból, társaságra leljenek, szórakozhassanak. Bár a szultánok rendeletekkel többször is megpróbálták a kávéházakat betiltani, kevés sikerrel, hiszen a hatalomnak nem állt érdekében lemondani a kávéra kirótt vámról és illetékekről. Európába a 17. században érkezett meg a kávézás szokása. Az első európai kávéház 1624-ben Velencében nyílt meg, néhány évvel később Londonban, majd 1672-ben Párizsban is megnyitották kapuikat a kávéházak. Hamarosan elterjedtek Hollandiában, Németországban, Ausztriában, majd Magyarországon is. Kezdetben a törökös kávéfőzési mód volt a jellemző. A kávé leszűrésének gyakorlata Bécsből indult, és ugyanitt fogyasztották először tejjel. A franciák honosították meg a kávé cukorral való fogyasztás szokását.

Magyarországon az első ismert pesti kávéra vonatkozó adat 1714-ből származik, amikor a „ka-

tolikus rác” Cavesieder Blasius (Kávéfőző Balázs) házat vásárolt Pesten. 1729-ben három kávésvásárlásáról tanúskodik a pesti tanács jegyzőkönyve: az említett Balázs és a német Franz Reschfellner tesz panaszt az olasz Francesco Bellieno alacsony árai miatt, amivel rontja az üzletüket. Vitájuktól függetlenül a kávézás szokása hamarosan elterjedt az egész országban.

Az előbbieket ismeretében jó lenne tudni, mikor nyíltak meg az első kávéházak a mai Nagyvárad helyén levő városokban, Olasziban, Újvárosban, Velencén, illetve Váralján. A váradiak mindig nyitottak voltak az újra, és vélhetően Pest és Buda után mihamarabb itt is megjelent az első kávé, ám hogy mikor, az nem ismert.

A török hódoltság utáni években kezdetben kocsmákat nyitottak a még különálló városokban. A vártól 500 lépésnyire nyugatra 1714-ben megalakult Újváros főterén, a Kispiac (a későbbi Szent László, a mai Unirii tér) északkeleti szegletében levő földszintes épületben volt ennek a városnak az első kocsmája. Lakos Lajos levéltáros szerint elnevezése ekkor még a Sasjegy alatti csapszék volt. Az épületet állandóan bővítették, később, 1807-ben emeletet is húztak rá, amelyben rövidesen Fekete Sas néven fogadó működött. A fogadóbeli kávésról – s általa a kávéházról – mai ismereteink szerint először 1820-ban történt említés. Egy Újvárosban megírt jegyzőkönyvben találkozhatunk először egy kávésvásárlóval a maskarás bálók megszervezése kapcsán: „Mivel a Sas Fogadónk bérlője, Jónás Ferencz kávésvásárló a Táncz Termet illendően helyre állíttatta, a báltartási jogot egyedül magának akarta vindikálni, s ezzel úgy az előjáróságoknak, mint a T. és Ns. Vitézlő Vice ispán urnak is még sok fejlődést és írásbeli munkát adott.”

Nem messze a Fekete Sastól, valamikor az 1760-as években létesült a Zöldfa fogadó, a róla elnevezett utca (a mai Vasile Alecsandri) közepén, amelyben – ha hitelt adunk Mezey Mihály királyi közjegyző 19. század végi visszaemlékezésének – már kávéház is működött. Az ellenben bizonyos, hogy az 1836. évi tűzvész után újjáépített fogadóban kávéház, sörcsarnok és csapszék is várta a vendégeket. Újvárosban alapították 1860-ban a Kert (ma Avram Iancu) utcai Bucsányi-féle vendéglőt, később ugyanitt kávéház is létesült.

A Sebes-Körös jobb partján, Olasziban a törökök kiűzése korában végzett összeírás alapján, 1692 után először két kocsmát működött, melyeknek száma rövidesen jóval több lett.

Olasziban egy úrbéri per során említették először a kávéházat: „Midőn 1838-ban a [római katolikus] püspökség a Várad-Olaszi ellen folytatott úrbéri pert megnyerte, vagyis inkább az ítéletet megvette, mert az akkori prefectus köztudomás szerint harmincezer forinttal ment Bécsbe, e városrész sokat veszített. Hogy némiképp enyhítsék a súlyos állapotot, a főbíró vezetése alatt küldöttség ment a püspök úrhoz kérelmezni, hogy a kávéházat, téglavetőt stb. hagyja meg a városnak továbbra is, mint ez csekély jogelismerési fizetés mellett teljesített is...” Mivel a kérés úgy szólt, hogy „a kávéházat hagyják meg a városnak”, ez azt jelenti, hogy a kérelmezés időpontja, azaz 1838 előtt már volt kávéház Olasziban.

Kávéházak a Monarchia kezdeti időszakában

■ Az 1860-as és az 1870-es évek kávéházai a források szerint még nem büszkélkedtek elegáns enteriőrökkel, elsősorban a praktikum jellemezte a hamar elkopó és kíméletlen használatnak kitett berendezéseiket. Három állandó alkotóelem szolgálta a kényelmet: a könnyed Thonet székek, a falak mentén vagy esetenként

a pillérek körül elhelyezett, kárpitozott plüss vagy bőrpamlagok s a jó, olvasáshoz alkalmas világítás. Talán nem árt külön hangsúlyoznunk, hogy egy sajátos bútorfajta, a hajlított fabútor a kávéházak berendezésének elengedhetetlen tartozéka volt. A praktikumot szolgálták a könnyen tisztán tartható, nemes tapintású márványasztalok, melyekből mára mutatóba is alig maradt. A klasszicista, illetve a biedermeier bútorművészet viszonylagos puritánsága sokáig meghatározta a kávéházi belsőket. Monarchia-szerte egyszerű, hivalkodástól mentes, közös formanyelv jött létre, amely nemcsak a kávéházakban, de az éttermekben és a cukrászdákban is mindvégig fennmaradt.

Nem volt ez másképpen Nagyváradon sem, ahol ennek a jobbára historizmusból ihletődő enteriőrnek a kora egészen az 1890-es évek végéig tartott, amikor a szecessziós stílusú belső dekoráció veszi át a helyét.

A Monarchia kezdeti éveiben a nagyváradi szállodákban – melyeket ez idő alatt jobbára fogadóként emlegettek – a vendéglők mellett kávéházak is működtek. Ilyen volt Újvárosban a Fekete Sas fogadó, a Szent László tér és a Sas (a későbbi Kossuth Lajos, a jelenlegi Independentei) utca sarkán. Az itteni telket az évtizedek során körbeépítették, a közepén levő udvar később kerthelyiséggé vált. A fogadó kávéháza a sarkon a tér felé nézett, míg a söröző a Sas utcára nyílt. Kezdetben a Fekete Sas éttermét, sörözőjét és kávéházát egyetlen bérlő vezette. A Monarchia kezdetén a legjelentősebb bérlő Mezei Mihály volt, aki – a *Nagyváradi Lapok* egyik 1869-es száma szerint – a régi éttermet kávéházzá alakította át. Mindez azt jelentette, hogy ekkor költözött a kávéház a Szent László tér és Sas utca sarkára, az ottani étterem helyére, amely az udvarba költözött. Nem sokkal ezt követően, 1874-ben új bérlőt kapott a kávéház, akárcsak az étterem és a söröző Hillinger Lipót személyében, aki 1881 januárjától a kávéház bérletét átadta Stern József kávésnak, akit ezt követően több bérlő is követett. Teaestélyeket és egyéb rendezvényeket is szerveztek, de ettől az intézmény nem vált elsőrendű kávéházzá, ugyanis gyakran hangos volt a botrányoktól. Nem növelhette a kávéház népszerűségét az sem, hogy egyesek hazárdjátékkal mulatták itt az időt. 1907 január havára aztán lebontották a Fekete Sas épületét vendéglőstől, sörözőstől, kávéházastól együtt...

Újváros másik szállodája a Zöldfa volt. Valamikor az 1760-as években építették. Később többször bővítették, átépítették. Az 1836. évi tűzvész elpusztította. A tűzvész után újjáépítették az emeletes Zöldfa fogadót. Hogy mikor létesítettek benne kávéházat, azt pontosan nem tudni, kétségtelen azonban, hogy ez 1868-ban már létezett, ugyanis a *Nagyváradi Lapok* 1868 nyarán beszámolt arról, miszerint a „Zöldfa vendéglő kávéháza, némely ott tanyázó és üzleteket ott megkötni szokott kereskedő roppant bánatára egy idő óta be van zárva, hogy belőle nagyszerű éttermet készítsenek”. 1868 októberétől külön bérlőt kapott az étterem és a földszintre költöztetett kávéház. Az utóbbi három új tekeasztalt is beszerzett. Természetesen a kitűnő minőségű borok, kávéféleségek mellett nem hiányozhatott a bel- és külföldi politikai és szépirodalmi lapok bő választéka sem. Cigányzenekarok is szórakoztatták a vendégeket, leggyakrabban Hamza Miska prímással az élen.

Róth József 1885 nyarától bérelte a kávéházat, később már meg is vette. Újdonságnak számított, hogy az ő idejében fellépett a helybeli császári és királyi 101. gyalogezred zenekara is. Öt évvel később teljesen felújította a kávéházat. Továbbra is az szerepelt a lapok reklámjai között, hogy elsőrangú ételeket és italokat szolgálnak fel itt, sőt 1904 tavaszától már azzal csábították az olvasókat, hogy a Zöldfa kávéházban elsőrendű művészekből álló fővárosi társulat szórakoztatja esténként a vendégeket.

Négy évvel később a *Nagyvárad* *Napló* egy váratlan hírben közölte, hogy a „Zöldfa megszűnik”. Az új tulajdonosok, dr. Adorján Emil és dr. Kurländer Ede teljesen renováltatták az épületet, a szállodai szobákat lakásokká alakították át. Jelentős változtatásnak számított, hogy a Fekete Sas passzázsnak kijáratot biztosítottak a Zöldfa utcára is, lebontva az egykori fogadó udvari lépcsőházát. Helyette új, széles feljárat készült az emeleti nagyterembe, ahol később a Bonbonnière kabaré is működött. A felszámolt földszinti kávéház helyiségében üveg- és porcelánboltot nyitottak.

Olasziban az 1820-as években épített Apolló fogadó a Fő utca 12. szám alatti telken állt. Itt már a 18. század hetvenes éveiben is működött városi csapszék-fogadó, ugyanis az 1771/72. évi *Status Animarumban* szerepelt a csapszék-fogadóról elnevezett a „platea Város Tsapszék”.

Az Apolló fogadó szomszédságában, vele egy fedél alatt létezett egy hasonló nevű kávéház is, amelyet a 19. század második felében említettek először. Abban az időben ez a kávéház – bejárata az Apolló (a későbbi Szaniszló, a mai Eminescu) utcára nyílt – egyúttal a fogadó vendéglőjének a táncterme, vagy ahogy még nevezték, szalája is volt. Táncmulatságok idején a teremben levő két tekeasztalt az egyik sarokba húzták. Az 1870-es évekre választották le ezt a részt kávéháznak.

A szállodát a vendéglővel és kávéházzal együtt 1887 novemberében bezárták, majd az ingatlant lakóházzá alakították, s végül 1911-re lebontották.

Olaszi másik fogadója az Apollóval szembeni sarkon a Fehér bárány volt. Ahogy még nevezték, a Báránka fogadót Forgách Pál püspök építtette 1753-ban, és rövidesen a vidékiek legnépszerűbb szállója lett. Korának talán a legszebb, legjelentősebb helybéli vendégfogadója lehetett, ha váradi látogatásakor II. József császár is itt szállt meg egy éjszakára 1786. július 12-én. A szobák az emeleten kaptak helyet, míg a földszinten a Fő utcára kávéház, az udvar felé pedig vendéglő nézett. Hogy mióta működött benne kávéház is, erre vonatkozó adatra nem akadunk. A 19. század végére a Báránka épülete elavult, ezért 1887-ben lebontották, hogy helyébe építsék a Széchenyi szállodát.

A már említett szállodákon kívül néhány kávéház külön is működött a városban. A legjelentősebb a Magyar Király, a Fő utca és az Áldás (a későbbi Rimanóczy, a mai Iosif Vulcan) utca sarkán. Az első híradás a Magyar Királyhoz címzett kávéházzal 1872. január 6-án jelent meg a *Nagyvárad* napilapban. Bejelentették, hogy aznap nyitják meg a díszes és fényesen kialakított kávéházat, melyet az újonnan épült Imre János-féle ház alatt a legnagyobb kényelemmel rendeztek be. Mint írták, Olaszinak az ideig nem volt „jóraivaló” kávéháza, míg a másik városrészben csaknem egymás mellett négyet is jegyeztek. Újdonságnak számított, hogy a mindaddig csak férfiak által látogatott kávéházba kívánták szoktatni a nőket is. Természetesen cigányzenekar szórakoztatta a vendégeket, később már katonazenekar is, és tavasztól a kávéháznak kerthelyisége is lett. Idővel a bérlők változtak, de a színvonal maradt a régi.

A kávéházat Nagy Andor, a 19. század kilencvenes éveinek váradi újságírója a következőképpen mutatta be: „Gázlámpák égnek, a mennyezet alacsony..., csontszínnű falak, mint a kiszítt tajtékpipa, úgy barnállanak fent a hajlásban..., a kasszában tornyos frizura..., bőrdiványos asztaloknál jól szituált polgárok, ügyvédek, kereskedők újságot olvasnak, beszélgetnek..., a főfronton elegáns urakkal hölgyek ülnek, szép asszonyok..., a külső sarokban huszártisztek és snájdig urak, előttük sok butéllia..., hátrább zöldhuzatos asztaloknál éppen komolyarcú férfiak kártyáznak..., amott dákós fiatal emberek berülgetik a biliárdasztalt... Ott a sarokban, az a nagy kerek asz-

tal az újságírók törzsasztala. A vendégek ott a leghangosabbak és a legfurcsábbak. A múlt [19.] századbeli vagy inkább a század eleji vidéki újságírók egész külön típusa ez; nem csak újságírók, nem csak lármások, boglyasak és bohémek, ők fantaszták, költők és művészek, nyughatatlanok és lázasak: a város kovászai vagy sarkantyúi. Felcibálták a polgárokat, és most diktálják a rohanást. De mind úgy megy az utcán, úgy jön be a kávéházba, hogy őt itt mindenkinek ismerni kell: a szerkesztő úr!... Egy fogasról átdöfött plakátpapír lóg: »Ma és minden este a Bura testvérek zenekara játszik«... és az egész fölött füst és zsi bongás terjeng, valami meleg és élénk otthonosság.”

A kellemes kávéházi esték ellenére a Magyar Király sorsa megpecsételődött. A ház tulajdonosa, id. Rimanóczy Kálmán 1900 februárjában lebontatta, hogy a szállodájának új szárnyat építhessen a helyébe. Még mielőtt a bontásra sor került volna, 1900 januárjában rövid ideig Ady Endre is megfordult itt. Az első napokban eljárogatott a Magyar Király kávéházba, itt ismerte meg az újságíró kollégáit, de ekkor még szívesebben keresi föl a kiskocsmákat...

Nem messze a Magyar Királytól, egy később lebontott épületben volt a Teleki kávéház. Mai fogalmaink szerint ez az épület a későbbi Royal kávéház kerthelyiségének a Körös felőli részét foglalta el. Ebben az ingatlanban létesítették 1868 decemberében a Teleki kávéházat, hamarabb, mint a nála jóval népszerűbb Magyar Királyt. Nem mehettek valami jól a dolgok ebben a kávéházban, hiszen a tulajdonosa 1878 januárjától több évre haszonbérbe akarta adni a helyiséget az emeleten levő lakással együtt. 1884 nyarára az egykori kávéház ingatlanát megvette id. Rimanóczy Kálmán, aki egy nyomdának adta bérbe. Újabb két évnek kellett elteltie, hogy egy tapasztalt kávé kibérelje a ház földszintjének egy részét, és 1886 októberében egy új kávéházat nyisson Fortuna néven. Rövidesen meghalt a bérlő, a felesége pedig felszámolta férje kávéházát. Többé nem működött kávéház ebben az épületben, amelyet id. Rimanóczy Kálmán 1891-ben lebontatott, hogy a helyére építhesse fel a nevet viselő szálloda és gőzfürdő Körös-parti szárnyát.

Ugyanebből az időből maradt feljegyzés a Kispiac leglátogatottabb kávézójáról, a Kávécarnokról, amely a 19. század második harmadában már létezett. Később Csarnok Kávéház néven vált ismertté. A Zöldfa utca és Nagyvásár tér (napjainkban Piața 1. Decembrie) sarkán, az egykori Zsiga-házban működött a 19. század utolsó harmadában már ismert Széchenyi kávéház. Több híradás 1872 után nem jelent meg erről a kávéházzal. Ellenben ha 1887 novemberében még létezett volna, nevet kellett volna változtatnia, hiszen ekkor nyílt meg újonnan a Széchenyi Szálloda a hasonló nevű kávéházzal. A Nagyvásár tér nyugati frontján ismert volt még az Újvilág kávéház. Ez 1871-ben nyílt meg, és a Monarchia végnapjáig megszakítás nélkül működött. További sorsa ismeretlen.

A kávéházak mellett nem feledkeztünk meg a cukrászdákról sem, hiszen a cukrászdákban kávé is felszolgáltak, például a Bémer (ma Regele Ferdinand) téren, a Rusz és Netyó cukrászatában. Némely későbbi kávéház kezdetben cukrászdaként indította tevékenységét, mint ahogy ez ugyanebben a helyiségben az Elite esetében történt.

A századforduló jelentősebb kávéházai

■ Nagyvárad kávéházi életének fénykorát 1900 táján élte, amikor igen dinamikus volt a nyilvános társadalmi élet. A szecesszió fénykorában a kávéházi belsőknél főleg e stílus mozgalmas, ún. florális változatában a Jugendstil uralko-

dott. Legjellemzőbb példa erre Nagyváradon az EMKE kávéház egykori belső dekorációja, amely mára még nyomaiban sem lelhető fel.

A kései szecesszió leheggadt formái a kávéházi belsőknél a funkcionalitás irányába mutattak: az ekkor tervezett belsőknben a falakat egyenes vonalú, egyszerű mértani formákra tagolt lambériák borították, és a színek is visszafogottabbak lettek (példa erre a Füchsl-palotabeli egykori Bihar kávéház vagy az Apolló-palota Városi kávéháza). Szinte minden esetben elengedhetetlen alkotóeleme volt a kávéházaknak a kettős, üvegezett ajtórendszer, az ún. „szélfogó”, mely a hidegtől, huzattól védte a publikumot, és melegebben tartotta a helyiséget. A szélfogó néha dekoratív, művészi megoldású, csöpp pavilonná nemesült. Az ablakbeugrókba és többnyire a falambéria sávja fölött tükröket helyeztek el, alattuk bőr vagy plüss kanapék, előttük márványlapú asztalok és könnyű, de erős székek. Gondosan megtervezték a mértékletesen alkalmazott ornamentikát, melyet sablonok segítségével vittek a falra. A nagyobb kávéházak – így az EMKE is – külön kártyateremmel rendelkeztek, néhol, mint a Royalban, „hölgyterem” is nyílt. Az 1910 utáni igényesebb építkezéseknél az egész teret egységes tónusú, legalábbis harmonizáló színekben komponálták meg.

Mindegyik kávéháznak megvolt a maga jellegzetessége és törzsközönsége. A kávéházak egyben a régi Várad társadalmi és szellemi fórumai is voltak, s az újságírók életformájához, sőt munkájához is hozzátartoztak. Csak a legjelentősebb központi kávéházak ismertetésére szorítkozhatunk, hiszen se szeri, se száma nem volt a kisebb, jelentéktelenebb kávéházaknak és kávéméréseknek. Ezek gyakran cserélődtek, megnyíltak, majd rövid időn belül csődöt mondtak, bezárták őket, s az is megtörtént, hogy csak a bérlőt cserélte ki a tulajdonos a nagyobb jövedelem reményében. A Bémer téren – kis túlzással – szinte egymás mellett nyíltak a fényes kávéházak. A legismertebb közülük az EMKE volt.

Az EMKE kávéház ingatlanát Sztarill Ferenc helybéli építész 1902 októberére építette fel saját terve alapján a Bémer tér és a Szalárdi (ma Teatrului) utca sarkán. Az emeleten lakások kaptak helyet, a földszinten a kávéház, amelynek ünnepélyes megnyitóját 1902. december 10-én tartották. A sarki ingatlan külső megjelenésében a szecesszió stílusjegyeit tükrözi, de főleg az ablakoknál már gótizáló elemekkel keverve. A kávéház népszerű vezetője Stern Herman – aki előzőleg a Szent László téri Korona tulajdonosa volt. Hamar ideszokott Ady Endre is, akinek barátaival együtt rövidesen törzshelyévé vált ez a kávéház. A költő Nagyváradról való távozása után is, ha vissza-visszatért látogatóba, mindig betért ide. A századelőn – egy korabeli visszaemlékező szerint – a közvélemény két táborra szakadt: az Ady-rajongók és Ady-ellenesek táborára. Ezt a két tábor jelképesen Várad főterének, a Bémer térnek két kávéháza képviselte: az EMKE és a Royal. Ez utóbbi volt a »közvélemény« kávéháza, a váradi elitközönségé. Ide jártak a közigazgatás, a nagyipar, a nagykereskedelem, a pénzvilág vezető emberei, külön asztalhoz a híres Vilmos-huszárok gazdag, főleg arisztokrata tisztjei, ismét külön a fiatal jogásznemzedék. Ezzel szemben az EMKE a kispolgárság, a haladó értelmiség, újságírók, tanárok, művészek kávéháza volt.

Ady életének két jelentős eseménye is kötődik ehhez, amelyeket a falra helyezett emléktáblákon is megörökítettek. Az első, hogy a váradi fiatal költők, írók itt közölték Adyval 1908. február 27-én egy irodalmi társaság alapításának szándékát. Ady életének másik itt játszódó fontos eseménye az volt, hogy nem sokkal a Váradról való elköltözése előtt ebben a kávéházban ismerkedett meg 1903. szeptember 6-án

Diósy Brüll Adállal, későbbi versei Lédájával. Érdemes azt is megjegyezni, hogy Fehér Dezsőné mutatta be egymásnak a két fiatal. Érdekes, hogy úgyszintén Fehérnének volt döntő szerepe abban is, hogy Ady később megismerkedett Boncza Bertával, akit feleségül vett.

A két világháború között az emeleten szállodát alakítottak ki Astoria néven, de úgyszintén így nevezték el a kávéházat is.

A Pannónia kávéház az EMKE kávéházzal szemben, a másik sarkon levő Pannónia szálloda térre néző részében működött, terasszal együtt. 1904. október 22-én nyitotta meg Schiller József bérlő. Öt év elteltével már új bérlő vezette, új tervekkel, új elképzelésekkel, majd ezt követően egyre gyakrabban váltogatták egymást a bérlők, a szálloda tulajdonosának kénye-kedve szerint. Mindez természetesen kevésbé érdekelte a vendégeket, ők szórakozni akartak, és erről gondoskodtak is a mindenkori bérlők, illetve a tulajdonosok. Többek között vetítésekkel, amint arról az egyik helyi napilap is beszámolt 1910 nyarán. Később a kávéházból „kivonult” a mozi, mert a vetítéseket az alagsorban tartották.

Feljegyezték azt is, hogy közel kétszáz lap állt a publikum rendelkezésére, fővárosi, helybeli és vidéki napilapok, magyar, német, francia, angol hetilapok, folyóiratok, illusztrált revük, irodalmi és művészeti füzetek és főleg nagy választékban kapott a hölgyközönség gyönyörű toaletteket és kalapokat bemutató divatlapokat. A melléktermek és játszószobák, a legkitűnőbb billiárdasztalok, új, csinos sakk garnitúrák szolgálták a közönség időtöltését. Nagyszámú személyzetet tartottak fenn, mert jól tudták, a pontos és korrekt kiszolgálás az alapja minden kávéház jó üzletmenetelének. Amit felszolgáltak, az a legjavából volt, finom, elsőrendű ételek és italok, szemnek és szájnak kellemes szervírozás. Az úgynevezett boldog békeidőben jobbnál jobb cigányzenekarok játszottak a Pannóniában: az öreg Hamza Miska, majd Gyuszi fia és zenekara vagy az igen népszerű Bura Károly, de fellépett itt a magyar királyi honvédszenekar is. Aztán kitört a világháború, melynek második évében a kávéházak és egyéb szórakozóhelyek bérlői egyre újabb és újabb megszorításokkal szembesülhettek. A világháborút követően a szállodának és a kávéháznak új neve lett: Palace, 1944 után Transilvania. A kávéház belső díszítése szerencsésen máig megmaradt, de már vendéglő működik benne.

A már említett Royal kávéház a szállodaépület Rimanóczy utca sarki szárnyában létesült. A színház ünnepélyes megnyitója napján, 1900. október 15-én nyitotta meg a Royal is a kapuit. Az eseményről az azt megelőző napon az egyik helyi napilap is beszámolt: „...Holnap este nyílik meg a Royal kávéház, amely bámulatos pazar pompájával felülmúlja még a fővárosi kávéházakat is. A kávéházépület folytatását képezi a régebben felépített Rimanóczy-féle szállodának. A Royal kávéház belső tündéres fényű berendezése a bérlő Rendes Szidor utasításai alapján készült, aki Budapesten, Bécsben, Párizsban folytatott előtanulmányokat és mindennemű a legelőgásabb mintákat hozta el új helyisége számára. A Royal kávéház mostani kész állapotában igazi látványosságot nyújt, némileg emlékeztet a fővárosi New York kávéházra, de nem olyan túlszűfolt díszítésű, szolidabb, nyíltabb és értékesebb. Falait művészi becsű freskófestmények borítják, mennyezete a gipszdíszítés remeke...”

A kávéház kezdettől fogva nagy népszerűségnek örvendett a figyelmes, pontos kiszolgálásnak, a minőségi ételeknek és italoknak köszönhetően. De szerepe volt azoknak a mindenkori cigányzenekaroknak is a közönség becsalogatásában, melyek 1901 nyarától a kávéház kerthelyiségében játszottak. A Royal gyakorlatilag zavartalanul működött egészen 1945-ig, ezt követően más néven vendéglő üzemelt benne, majd az utolsó évtizedekben hosszú ideig zárva tartott. Majd csak 2012-ben nyitot-

ták meg újra Oradea vendéglő néven. A bútorzat természetesen már más volt, de a festett stukkódíszek restauráltak máig megmaradtak.

A továbbiakban megemlíti még az egykori városközpontban működő néhány jelentősebb kávéházat, természetesen a teljesség igénye nélkül.

Széchenyi kávéház – a Báránka fogadó helyére épített Széchenyi szállodát 1887 októberében adták át, ebben kapott helyet a kávéház, sarki bejárattal. Erről írta Dutka Ákos, hogy: „Hétköznapokon sem csendes, de megyegyűlés előtt morajlik, mint a tenger. Nyüzsög benne a vármegye. Szűnyoglábú, deszkaderekű, kiszolgált huszártiszt formájú birtokosok váltakoznak a pókhasú, táblabíró-típusú főbírókkal...”

Az épület utóéletéhez tartozik, hogy az első világháború után a szállodát Regina Maria névre keresztelték, majd 1929-ben a városi tanács átengedte a Casa Națională kultúregyletnek. Ekkor a szálloda szobáit részben egybenyitva előadótermékké, tárgyalókká alakították.

Rimanóczy kávéház – 1892 június havának végére épült fel a Rimanóczy szálloda Körös-parti szárnya, s benne az emeleten egy kávéházat is berendeztek. Arról volt nevezetes, hogy ott lépett fel először női zenekar, majd otthont adott egy orfeumtársulatnak is. Walter M. Antal bérlő valószínűleg túlköltekezte magát, mert 1896 tavaszán kénytelen volt bezárni a kávéházat, amely nem nyitott ki többé, és helyén rövidesen szállodai szobákat alakítottak ki.

Fekete Sas palotabeli kávéház – az 1908 novemberére felépített Fekete Sas épületkomplexumnak a térre néző nagyobbik homlokzata földszintjén egy kávéházat is kialakítottak. Egy korabeli reklám szerint „Nagyvárad egyik látványossága, kényelmes, nagyvárosias helyiség kítűnő beosztással, ahol a kávéházi publikum minden rétege megtalálja alkalmas környezetét, társaságát. A páholyfülkéi a családoknak kedves ülőhelyei...” Valóban így is lett, és nagy népszerűségnek örvendett. A kávéház bérlői vendégcsalogatóként opera- és operettestélyeket is rendeztek a szokásos cigány- és katonazene mellett. De aztán jött a Nagy Háború, majd a világháború után a Fekete Sas kávéházában is alaposan megváltozott az élet...

Elite kávéház – a Bémer téri egykori Rusz és Netyó cukrászda helyén nyitotta meg 1910 novemberében Kurtág Dezső az Elite kávéházat. Hamar ideszoktak a váradia, és még a viágháborús nehézségek ellenére sem csökkent a népszerűsége. Irodalomtörténeti jelentősége Ady személyéhez köthető, aki 1914. június 28-án dél előtt részt vett Nagyváradon a helyi Polgári Radikális Párt zászlóbontásán. Ezt követően barátaival a Pannónia éttermébe mentek ebédelni, majd kávézni a szomszédos Elite kávéház teraszára. Itt érte őket a hír, hogy Ferenc Ferdinánd trónörökösét és feleségét Sarajevóban meggyilkolták. Dutka Ákos szerint mindenki elsápadt, Ady megtörölte a homlokát, s csak annyit mondott: „Itt a világháború!”

Udvari kávéház – 1912 tavaszán a következő híradás jelent meg az egyik helyi napilapban: „A legújabb nagyváradai kávéház a közeli napokban a Szent László téri Moskovits-palotának egyik nagyarányú földszinti udvari helyiségében nyílik meg. Nagyvárad kávéházi életének egyik legkellemesebb, legintimebb oázisa lesz a mindenképpen eredeti és újszerű Udvari kávéház...” Ez volt a város történetében az egyetlen udvaron működő kávéház, amely a gyakori reklámok ellenére is öt év elteltével váratlanul bezárt.

Városi kávéház – a Fő utca 10. szám alatti telken 1913 év végére készült el az Apolló palota ifj. Rimanóczy Kálmán építész terve alapján. A földszinten kávéházat akartak kialakítani, de nehezen akadt rá bérlő. Majd csak 1914 szeptemberében kapta meg az engedélyt Bürger Ernő, aki Városi kávéháznak nevezte el a bérleményét. A kávéházat 1914. november elején nyitották meg, de a váradia nehezen szoktak

ide. A továbbiakban gondot jelentett a világháború is, s emiatt soha sem tudta a Városi kávéház felvenni a versenyt a régebbiekkal. Új bérlők is jöttek, akikkel a kávéház tovább működött a Monarchia végnapjáig.

Akár folytathatnák is a korabeli közkedvelt belvárosi kávéházak bemutatását, de területi korlátok miatt meg kell elégednünk mindössze néhány nevének felsorolásával: Bihar kávéház, Polgár kávéház, Lloyd kávéház, Müller cukrászata, ahol finom kávét is mértek, a hozzá tartozó kioszk, melyet a váradiak csak Müllerájként emlegettek, a Magyar Korona kávéház, a későbbi Korona kávéház...

Az egykori közkedvelt váradi kávéházakat ma már hiába is keresnénk. Sorra felszámolták őket. Egykori helyiségeikben jobb esetben vendéglők működnek, mint a Royal helyén az Oradea, vagy a Pannónia örökében a Transilvania. Mindkettőben sikerült megőrizni az eredeti stukkó dekorációkat. Érdekesen alakult az EMKE sorsa, amelyben 1945 után készruhaüzletet, majd kiállítótermet rendeztek be, hogy néhány évtized elteltével Astoria néven újra kávéház nyíljon benne, de az már teljesen idegen volt az egykori szecessziós kávéház dekorációjától és szellemiségétől. Azóta újra átalakították, de ez is távol áll az egykori EMKE hangulatától szecessziós világától. A többi kávéház helyén élelmiszer- és egyéb üzletek vannak, míg a Mülleráj kioszban az Ady Endre Emlékmúzeum.

Sic transit gloria mundi!

■ FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bunyitay Vince: *A mai Nagyvárad megalapítása* MTA, Bp., 1885.
Bunyitay Vince – Málnási Ödön: *A váradi püspökség. A váradi püspökök a száműzetés s az újrualapítás korában (1566–1780)*. Debrecen, 1935.
Wilhelm Droste: *Kávéház az Osztrák–Magyar Monarchiában*. <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00011/dros.htm>
Emődi András: *Nagyvárad város lakossága és archontológiája a 18. században (1713–1785)*. Adattár. Varadinum – Script Kiadó, Nagyvárad, 2010. / *Miscellanea Historica Varadiensia II.*/
Fleisz János: *Város kinek nem látni mását*. BN Kiadó, Nagyvárad, 1996.
Harsányi Adolf: *Kávésok, pincérek, kávéfőzők*. Kiad. a. Budapesti Kávésok Szövetsége. Bp., 1909.
Hügel Ottó: *Nagyvárad és környéke*. Útmutató. Nagyvárad, 1872.
Kovalovszky Miklós: *Emlékezések Ady Endréről*. II. Akadémiai Kiadó, Bp., 1974.
Lakos Lajos: *Nagy-Várad múltja és jelenéből*. Nagyvárad, 1904.
Mi micsoda: Budapesti kávéházak. www.mimicsoda.hu/print.php?id=695
Mózes Teréz: *Váradi zsidók*. Literator Könyvkiadó, Nagyvárad, 1995.
Nagy Sándor, K.: *Bihar-ország*. II. Nagyvárad, 1885.
Nagyvárad 1873. augusztus 10.
Nagyvárad 1877. augusztus 9.
Nagyvárad 1877. augusztus 22.
Nagyvárad 1878. február 8.
Nagyvárad 1878. november 16.
Nagyvárad 1880. március 25.
Nagyvárad 1895. február 22.
Nagyvárad 1895. február 23.
Nagyvárad 1895. február 28.
Nagyvárad Napló 1903. november 1.
Pallas Nagy Lexikona. XI – kávéház. mek.niif.hu/00000/00060/html/050/pc005098.html
Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok. Nagyvárad 1885–1915*. Noran Könyvkiadó, Bp., 2002.
Péter I. Zoltán: *Főúr, fizetek! Kávéházi élet Nagyváradon a Monarchia idejében*. Noran Libro – Riport, Bp., – Nagyvárad, 2013.
Sármány Ilona – Juhász Gyula: *Amit a századforduló kávéházainak berendezéseiről tudunk*. epa.oszk.hu/00000/00003/00011/sarmany.htm
Thirring Gusztáv: *A magyar városok statisztikai évkönyve*. Bp., 1912.

GIDÓ CSABA

A NAGY HÁBORÚ ÉS A SZÉKELYUDVARHELYIEK ÉLELMISZER-, ILLETVE KÁVÉTARTALÉKA

■ „Az emberek élelmezésében is nagy változások fognak beállani, mivel kávé helyett kávéközpontot eszünk, s azt cukorközponttal fogjuk édesíteni. Az imádságot is módosítani fogják, mennyiben a mindennapi kenyér helyett kenyérjegyet és kenyérközpontot fogunk esdeni a mindenhatótól. Az időrend is változást fog szenvedni, mivel az ugorkaszegon helyett ugoraközpont fog életbe lépni.” A fenti mondatok egy budapesti kabarében hangzottak el 1916 nyarán.¹ Jelezve, hogy az élelmezés minden területén megjelent a központosítás, a jegyrendszer. Egy régi csíki közmondás szerint a szentgyörgyiek mulatnak, a gyergyóiak üzletelnek, az udvarhelyiek kávéznak, a szeredaiak körben szaladnak és fortyognak. A Nagy Háború a fenti közmondást felülírta, talán mindegyik székelyföldi kisváros polgárára a csíki szokás vált jellemzővé: körben szaladtak és fortyogtak a jegyre adott kenyér, liszt, majd a cukor vagy éppen a kávé, kávépótlék miatt.

Az 1916-os román invázió a székelyföldi térségben a háborús körülmények közötti békés hátország állapotát szüntette meg. A háború kitörése utáni időszakban a székely kisvárosok polgárai a békebeli korszak szokásait követve próbálták élni mindennapjaikat. Az orosz, majd olasz front távol volt, a háború szörnyűségeit testközelből nem tapasztalt lakosság a hírlapok különkiadásából, a sebesült katonák által elmesélt történetekből értesült a Nagy Háborúról.

**A Budapest kávéház
bepiszkolt padlóját és
márványasztalait most
súrolják, holnap
megnyílik a kávéház.
[...] És másnap reggel
már a Budapest
kávéházban reggeliztem,
és jöttek mások, sokan,
mindig többen,
a kávéház kezdett
lélegezni, élni, működni,
funkcionálni.**

1916-ra szinte minden udvarhelyi család valamely tagja a keleti vagy az olasz fronton harcol, a családok közül egyre többen kénytelenek szembesülni azzal, hogy valamelyik férfi rokonuk hősi halált halt, megsebesült, eltűnt, vagy hadifogságba került.

A tanulmány a csíkszeredai állami levéltárban folytatott kutatás eredményeként született meg. Az 1917-es Udvarhely vármegyei alispáni iratok között a szerző egy a székelyudvarhelyi lakosság ételkészletét összesítő táblázatra talált, amely 1916 decemberében készült. A táblázat tükröképe annak, hogy az 1916-os román behatolás, menekülés, idegen és saját katonaság általi megszállása után egy kisváros lakossága milyen ételkészlettel rendelkezik. A kutatások alapján egyre inkább láthatóvá válik, hogy az 1916-os események választóvonal szerepét is betöltik a székely társadalom életében. A román megszállás, a székelyföldi menekültek, otthon maradtak fosztogatásai, a saját katonaság rekvirálása, majd a háború utolsó két évében bekövetkezett megszorítások alapjaiban rendítik meg a székely családok anyagi helyzetét. Kénytelenek felhagyni megszokott életmódjukkal, fogyasztási szokásaikkal, így átmenetileg a kávézás, kávéházba járás divatjával, amelyre az udvarhelyiek oly büszkék voltak, és büszkéek ma is.

Székelyudvarhely és a román invázió hatása

■ A Monarchia-beli székelyföldi kisváros, Székelyudvarhely fő ütőere, a Kossuth utca igazi nagyvárosi hangulatot árasztott a Budapest szállóval, egyemeletes polgárházaival és az azokban található vendéglőkkel, üzletekkel vagy pénzügyintézetekkel. A Kossuth utca a társas élet meghatározó helyszíne volt. Itt találkoztak, sétáltak a boldog békeidők estéin az udvarhelyi polgárok – urak és hölgyek.² Az utca közepén állt a Budapest szálló, vendéglő és kávéház, amely a város társasági-művelődési életének központja. 1912-ben a szállodát átépítették, és a tulajdonos egy minden igénynek megfelelő kávéházat alakított ki benne. A sajtó szavaival „modern benyúló, impozáns fény, puha díványok, pompás biliárdasztalok, ízléses kredenc, modern asztalok, szóval minden kellék, mit egy mai kávéháztól várhatunk.”³ A kávéház a helyi polgárok kedvenc helye lett, ahol ebéd után, vacsora előtt a város férfitársadalma találkozott, megbeszélték a napi eseményeket. A Monarchia-korabeli lakásviszonyok is arra készítették az embereket, hogy minél több időt töltsenek a nyilvános szférában. A napi- és hetilapok böngészése, a különböző játéklehetőségek legalább akkora vonzerőt gyakoroltak a látogatóra, mint a kávé vagy más ital fogyasztása.⁴

Az első világháború kitörése alapjaiban véve nem változtatta meg az első években a székely kisváros polgárainak boldog békeidőkben kialakult életformáját. A frontoktól távol eső Székelyudvarhely polgárai ugyanúgy igyekeztek élni életüket, mint a háborút megelőzően. A városban működtek a vendéglők, kávéházak, időnként egy-egy színházi társulat is elidőzött hosszabb vagy rövidebb ideig a településen. Az üzletekben a szükséges ételkészletek kaphatóak voltak, igaz, egyre ritkábban „rendes kávé”, annál gyakrabban a pótkávénak különböző formáit.

Az 1916-os román betörés alapjaiban rendítette meg a székely társadalom, így Székelyudvarhely lakosainak életét. Az 1916. augusztus 27-én bekövetkezett román támadás a meglepetés erejével hatott. A határon lévő gyenge osztrák–magyar haderő csak lassítani tudta a román hadsereg előrenyomulását.

A román betörést követő napokban az ellentmondó hírek, a közigazgatás részéről megnyilvánuló határozatlanság, illetve a katonaköteles férfiak behívása hadkörletükbe pánikszerűen hatott a lakosságra. A kor hangulatát kiválóan ragadja meg visszaemlékezésében az akkori erdélyi kormánybiztos, Betegh Miklós. „... az ellenséget még sohasem látott nemzedék, mint az égő házban rekedt emberek, elvesztette fejét, nem hallgatott semmi okos szóra. Mikor az asszony látta, hogy viszik a fegyverfogható lakosságot, eltávozásra kényszerítik a család fejét, fiát, ki eddig a gazdaságot tartotta, viszik az ökröket, gabonát, takarmányt, többé őt sem lehetett visszatartani. Emberileg nézve érthető is volt ez. Miért maradjon az a szegény feleség vagy anya otthon, kinek elvitték férjét, fiát, el úgy szólva mindazt, amivel a gazdaságot folytatta. Csakhogy az asszonyok futása a gyermekekét is magával vonta, sőt több esetben haldokló betegeket is akartak magukkal vinni. Látva a határ menti vármegyék mozgalmát, megindultak azon vármegyék is, melyek ezeken innen feküdtek és mozgósítva nem voltak. Így egyszerre mozgásba jött, akarattunk ellenére, egy akkora terület melyen 1 300 000 ember lakott.”⁵ A káoszt fokozta, hogy a lakosság magával akarta vinni a lehető legtöbb ingóságát és állatait. A fejvesztett menekülésen a helyi közigazgatásnak sem sikerült úrrá lenni. A helyzeten az sem segített, hogy a helyben állomásozó parancsnokok, sokszor a kormánybiztos, a helyi közigazgatás szándékai ellenére is mindenkit lakhelye elhagyására buzdítanak.⁶

A román csapatok szeptember 13-án elérték Udvarhely megye területét, ezért a hadvezetőség újabb kiürítési parancsot adott ki, miszerint szeptember 16-áig mindenki hagyja el otthonát, az állatállományt pedig hajtsák a Maros bal partjára. Udvarhely megye közigazgatásának még helyben lévő tisztviselői Sebesi János alispán vezetésével 1916. szeptember 16-án Székelyudvarhelyről Székelykeresztúrra helyezték át székhelyüket.⁷ A megye területén maradt közigazgatási alkalmazottak Sebesi alispánnal együtt Székelykeresztúrról intézték a megye kiürítését, sikerült elszállítani a megye fűszeráru-, cukor-, lisztraktárkészleteit. Szeptember második felében megtörtént a székelykeresztúri járás területén lévő harangok leszerelése, a szarvasmarha-állomány elhajtása és a gabonakészlet elvitele.⁸ A román hadsereg előrenyomulása miatt a közigazgatási személyzet szeptember 30-án Gyagyba, majd október 1-én Szentdemeterre, végül október 2-án Balavásárra menekült.⁹ A román csapatok Székelyudvarhelyre 1916. szeptember 17-én vonultak be. A város lakosságából, mely meghaladta a 10 000 főt, alig pár százan maradtak helyben. A település egészen október 6-ig volt megszállás alatt.¹⁰ A város lakosságának többsége a menekülést választotta. A vármegye és Székelyudvarhely számára letelepedési helyként Jász-Nagykun-Szolnok megye volt kijelölve. A román inváziót a menekültek és az otthon maradtak különbözőképpen élték meg, és különbözően viszonyultak a későbbiekben a román megszállás időszakához – nemcsak testileg, de lelkileg is elváltak egymástól. A menekülők magukkal vitték a szülőföldhöz ragaszkodás érzetét és azt a reményt, hogy hamarosan visszatérhetnek otthonukba, a helyben maradt személyek pedig nem a jog, az erkölcs parancsa szerint cselekedtek, hanem a túlélési ösztön vezette őket. A polgári közigazgatás megszűntével a hazai vagy ellenséges haderő szervezett ereje képezte az egyedüli erőt, amelynek megvoltak a maga céljai. A polgári élet rendje a hadszíntéren teljesen háttérbe szorult, ha meg is maradt valamilyen formában. A román betörés után a hatóságok eltávozásával teljes szervezetlenség, anarchia alakul ki. Mindenki várta az események folyamatát, és a polgári lakosság cselekményét az adott pillanat határozta meg. A cél nem volt más, mint a harci események, megszállás túlélése.

A román csapatok megjelenése előtt, majd a megszállás időszakában, a katonák mellett a helyben maradt lakosság is több esetben részt vett az üresen maradt lakások, kocsmák, vendéglők, üzletek, szövetkezetek kifosztásában. A székelypálfalvi katolikus lelkész a következőket írta a *Historia Domus* lapjaira: „Délelőtt 10 órakor [1916. szeptember 1-jén – G. Cs.] elment a zsidó Schwechter Bernát is, borzasztóan félve, hogy őket az oláhok, ha kézre kapják, biztosan megölik. A falu népe otthon maradt még ekkor. Mint minden veszedelemben, ebbe is beletörődtek, és arra volt csak gondjuk, hogy a zsidó pálinkáját megihassák. Ezért a boltot feltörték, bort, pálinkát megitták és minden egyebet széthordottak. A forma kedvéért árulták is, és 122,30 koronát árultak, annyi cukor, petróleum stb.-ből, amennyit a kárbevalláskor 11000 koronára becsült a bizottság. [...] Ami ott a zsidóbolt kifosztásával megkezdődött, az később folytatódott a menekültek vagyonával. Mindenki azt képzelte, ütött az utolsó óra, és mégis rabolt.”¹¹

A háború második évétől fokozatosan korlátozni kellett az alapélelmiszerek fogyasztását. A román betörést megelőzően az udvarhelyi piacon hiánycikk volt a kávé, cukor, kenyér vagy korpá. A negyed kiló kávé, ami 1914-ben 1 korona volt, 1916-ban elérte a 3,30-3,80 koronát.¹² Szükségessé vált a cukorfogyasztás korlátozása, 1916 nyarán Udvarhely megyében 29100 háztartás számára átlag 2 kilogramm cukor jutott. Havi cukorfogyasztását figyelembe véve az alispán a megye számára havi 600 mázsa cukor kiutalását kérte a Cukorközponttól. A kiutalt havi cukormennyiség azonban nem fedezte a vármegye közössége által igényelt mennyiséget.¹³ 1916-ban a Magyar Város- és Községfejlesztési Részvénytársaságtól Udvarhely vármegye alispáni hivatala több esetben igényelt a megye és Székelyudvarhely város számára cukrot és kávé. Így például 1916. július 27-én 15 mázsa jó minőségű pótkávé, fügekávé rendeltek a vármegyének a debreceni raktárból, 80 kilogrammos zsákokba csomagolva.¹⁴

A román invázió következtében a megye és Székelyudvarhely lakossága kénytelen menekülni, és a korábban begyűjtött alapélelmiszer-cikkek, illetve kávé- és cukorkészletük a lakásukban maradt. Az ott felhalmozott készleteket azonban elfogyasztották vagy elrabolták a városon keresztülvonuló menekültek, a visszavonuló monarchiai katonaság, a helyben maradt lakosság, a megszálló román hadsereg vagy éppen a felszabadító német, osztrák–magyar hadsereg. Az 1917-es évben Udvarhely vármegyében több száz bírósági eljárás indult olyan személyek ellen, akik kihasználva a rendfenntartók hiányát és a zűrzavart, loptak a helyi üzletekből, szövetkezetből vagy az üresen hagyott házakból. A törvényszéki végzésekből kitűnik, hogy a korabeli személyek számára mi volt a fontos, mit loptak el. Az alapélelmiszerek, takarmány, gabona, fa, ruhanemű, illetve háztartási tárgyak mellett a forrásokban előtűnik a kávécsésze, kávédaráló vagy kávékészlet eltulajdonításáért kirótt büntetés is.¹⁵

A román hadsereg visszavonulását követően Betegh Miklós erdélyi kormánybiztos már 1916. október 8-án elrendeli, hogy az udvarhelyi tisztviselők induljanak haza.¹⁶ A kedvező hadieseményeknek köszönhetően 1916. október 17-én kiadott belügyminiszteri, majd alispáni rendelet értelmében „azon a személyek, akik a Kelemen-hegységtől, valamint a Görgényi-, Hargitai-havasok, a Baróti-hegységek, apácai erdő és Persányi-hegység vonalától nyugatra, a Fogarasi-havasoktól, a Nagyszebeni- és Hátszegi-hegységtől északra lévő megyékből, járásokból, községekből származnak, lakhelyeiket máris felkereshetik. A Krassó-Szőrény megyebeliek a Karánsebesi- és Teregovai-mendencékbe és ezektől nyugatra és

délnyugatra fekvő járásokba küldhetők. Ehhez szükséges, hogy a közigazgatási hatóságok a számba vehető területen a működésüket mielőbb megkezdjék, és a lakosság fogadására, ételmezésére stb. előkészüljenek. A hatóságok, jegyző, rendőrkapitány által a 32000-1915 B. M. rendeletben előírt azonossági bizonyítvány állítandó ki, melynek hátlapjára a következő megjegyzés magyarul, németül veendő fel: »Tulajdonos mint menekült visszatér«, »Inhaber kehrt als Flüchtling zurück«. A személyazonossági bizonyítvány lakhelyre való érkezés után községi előjárásnak beszolgáltatandó. Az ételmezést illetőleg különben azon elv tartandó szem előtt, hogy az elindulásakor mindenki lehetőleg több napra való ételmezt vigyen magával. Azon menekültek, akik belső hadműveleti területen vannak, és vasúton akarják a fent említett határokig lakhelyeiket felkeresni, azok ezt, amennyiben a belső hadműveleti területen személyforgalomra szükséges kocsik rendelkezésre állanak, szintén megtehetik.”¹⁷

A *Népszava* újságírója, Göndör Ferenc 1916 novemberének első napjaiban beutazta a román megszállás alól felszabadított székelyföldi településeket. Székelyudvarhelyről a következőket írta. „A város teljesen ép és sértetlen, román uralom nem hagyott egyéb nyomot, mint néhány román föliratot a falakon. Különösen a Kossuth Lajos utca házainak falát firkálták össze nagy betűkkel a román katonák. Az udvarhelyiek kezdenek lassan visszatérni. Lézengő emberekkel telik meg a piactér. Asszonyok ácsorognak, gyermekek szaladgálnak, az alélt város kezd csöndesen eszméletre térni. [...] A Budapest kávéház bepiszkolt padlóját és márványasztalait most súrolják, holnap megnyílik a kávéház. [...] És másnap reggel már a Budapest kávéházban reggeliztem, és jöttek mások, sokan, mindig többen, a kávéház kezdett lélegezni, élni, működni, funkcionálni. Ma már a legintenzívebb kávéházi élet van Székelyudvarhelyen, a márványasztalok körül sokan üldögélnek, a Budapest kávéház egész nap tele van, és a levegőjében olyan sűrű és kék füst felhőzik, mint akár a pesti New York kávéházban.”¹⁸

A távoli budapesti lap átutazó újságírója szinte idillikus hangulatot fest a háborús események által meggyötört városról és a Budapest szállóról. A levéltári források száraz tényfeltáró lapjai egy teljesen más képet mutatnak. A román betörés következtében Udvarhely megye területéről a kávékészletnek csak kis részét sikerült elmenekíteni, a vendéglátói helyiségekben, illetve az üzletekben maradt kávé a hadseregek, illetve a menekültek vagy az otthon maradt fosztogatók kezébe került. 1916. november 21-én Sebesi János alispán a budapesti kávéközpontnak tett jelentésében rámutatott, hogy a megye területén semmilyen kávékészlet nincs.¹⁹ Az alispán Udvarhelyre 2000 kg, az oklándi, parajdi és székelykeresztúri főszolgabírói hivatalokhoz 1000-1000 kg jó minőségű kávéért, melynek szétosztása hatósági úton és ellenőrzés mellett történe meg.²⁰ Az elküldött kávé mennyisége a forrásokból nem derül ki, de a sorok közül kiolvasható, hogy meg sem közelítette a megrendelt mennyiséget.²¹

Az Országos Közéletmezeési Hivatal 1916. november 13-án elrendeli a lakosság-nál lévő elsőrendű ételmezerckikkek összeírását december közepéig. A rendelet értelmében a rendezett tanácsú városoknál feltétlenül, míg a községeknél az alispán belátására volt bízva a liszt, hüvelyesek, zsír, cukor, kávé és burgonya összeírása.²² A hivatalos szervek arra voltak kíváncsiak, hogy az üzletekben, szövetkezetekben és magánszemélyeknél milyen alapvető ételmezerkészletek vannak.

Székelyudvarhelyen az ételmezerkészlet kimutatásával Soó Domokos városi tanácsost bízták meg, akinél 1916. december 10-ig mindenki köteles volt bejelenteni készleteit.²³ Az összeírás azonban lassan ment, az alispán több esetben

figyelmeztette a várost, hogy ne keressenek kifogást, írják össze a településre hazatért családok élelmiszerkészletét, mint ahogy azt a közélelmezési hivatal elrendelte. A város polgármesterének jelentése szerint a lakosság száma 6200 körül van, ez a szám azonban folyamatosan változott a menekülésből visszatérők, az idegen menekülők és a nagyszámú katonaság jelenléte miatt, így a településen 10 000 főnél többen is tartózkodtak.²⁴ Majtényi Miklós, a város polgármesterének jelentése szerint a talált készletet egyenletesen elosztani a lakosság között teljesen lehetetlen. Javaslatot tett arra vonatkozóan, hogy egy hónapra mennyi élelmiszert lehetne jutatni egy személynek, egyes élelmiszercikkekénél mennyiségbeli különbség volt a földműves és a nem gazdálkodásból élők között. A javaslat szerint: búzából: földművesnek 17, míg nem földművesnek 9 kilogramm. Kukoricából földművesnek 5, nem földművesnek 2 kg, Burgonyából 15 kg, hüvelyesből földművesnek 2, nem földművesnek 1 kg, zsír és szalonna 70 dekagramm, kávé 10 dekagramm, cukorból földművesnek fél kilogramm, nem földművesnek 1 kg, kásaféléből 20 dekagramm, szappanból 20 dekagramm.²⁵ Az élelmiszerek összeírását házról házra járással sikerült végül megoldani, a város igénybe vette a helyi tanárok segítségét is. Az összeírás alkalmával Székelyudvarhelyen 1007 családnál 47 243 kg lisztet, 172 092 burgonyát, 10 016 kg babot, 4856 kg zsírt, 2113 kg cukrot, 914 kg kávé, 297 kg borsót és lencsét; Székelykeresztúron: 6875 kg lisztet, 554 kg zsírt, 95 kg cukrot, 28 kg kávé, 32 185 kg burgonyát, 3211 kg babot, 7 kg borsót sikerült összeírni.²⁶ A rendelet értelmében azon családoknak, amelyeknek élelmiszerkészlete csak egy évi szükségletnek felelt meg, azt az illetőknél kell hagyni, ellenben akinek készlete az egy évi szükségletet meghaladja, a fölösleget el kell venni, és szét kell osztani azok között, akik semmilyen vagy egy évnél kevesebb készlettel rendelkeznek. Az Országos Közélelmezési Hivatal rendelete szerint minden élelmiszercikkre jegyrendszert kell bevezetni a kenyér és liszt jegyrendszerelvei alapján.²⁷ Az alispán és a polgármester figyelmét arra is felhívták, hogy ellenőrizzék, hogy mindenki bejelentette készleteit, és „sűrű kémpróbák által, úgy a magánháztartások, mint a kereskedelmi üzletekben meggyőződést kell keresni arról, hogy a bejelentések a talált készlettel – számba véve az időközben történhetett apadást és gyarapodást is – elfogadható módon egyeznek-e?”²⁸ Mind Székelyudvarhely, mind Székelykeresztúr esetében elmondható, hogy a készletek semmilyen téren nem voltak elegendőek a lakosság számára a következő év termésének betakarításáig. Figyelembe kell azt is venni, hogy egyrészt a teljes lakosság még nem érkezett vissza, másrészt a csíki menekültek közül sokaknak – akiket a hadvezetőség nem engedett vissza lakhelyükre – Udvarhely vármegye területén kellett bevárniuk a hazatérési engedélyt, és addig a vármegyének kellett őket ellátnia. A vármegye és két nagyobb településének lakossága így komoly megszorításokkal és jegyrendszerrel volt kénytelen szembenézni az 1917-es évben.

Az átnézett iratokból kitűnik, hogy 341 család rendelkezett, míg 666 család nem rendelkezett semmilyen kávékészlettel.²⁹ A kávéval rendelkezők esetében nincsenek nagy különbségek, a negyed kilogramm kávétól az 5 kilogrammig terjedt a magánszemélyek készlete. A vendéglővel, kávéházzal rendelkezők esetében is kis mennyiségű készletről beszélhetünk. Sükösd Miklósnak, a Budapest szálloda és kávéház tulajdonosának 60 kg kávéja volt a legtöbb, amivel rendelkezett valaki a városban.³⁰

Az Udvarhely vármegyében és Székelyudvarhely városban fellépő hiány enyhítésére mind a közigazgatás, mind a kereskedők megpróbálnak lépéseket

tenni. Így Fernengel Gyula székelyudvarhelyi kereskedő 1916 decemberében megbízást kapott, hogy élelmiszert és használati cikkeket gyűjtsön össze, és azokat a városba szállítsa. „A nevezett kereskedő össze is gyűjtött következő árukat: bőrszírt, szekérkenőt, pótkávét, mazsolát, mandulát, diót, mogyorót, paprikát, cukorkát, csokoládét, gyümölcsízeket, ecetet, mézet, leveskockát, szappant, gyertyát, keményítőt, köménymagot, teát, lúgkővet, fénymázt, cipőkrémet, sósborszeszt, gépolajat, margarinvaját, frankkávét, makarónit és egyéb fűszerárut, továbbá bort, tönkölypálinkát és rumot. Ezek az áruk Gyöngyösön az ottani kereskedelmi részvénytársaság őrzetében vannak, és elszállításukhoz egy 15 tonnás vasúti kocsi kell.”³¹ Paál Árpád, Udvarhely vármegyei főjegyző kocsiigénylési kéressel fordult az Erdélyrészi Visszatelepítő Bizottsághoz,³² és egy későbbi iratból kiderült, hogy 1917 januárjában Fernengel Gyula kereskedő megkapta a kért kocsit, így a Gyöngyösön összegyűjtött árut Székelyudvarhelyre tudta szállítani. A fenti élelmiszerek, illetve más árucikkek felsorolása olyan szempontból is érdekes, hogy a korabeli városi polgárság a háború negyedik évében, a román pusztítást követően sem akart lemondani a megszokott élvezeti cikkek – cukorka, kávé, bor, rum, mandula stb. – fogyasztásáról.

1917. február 3-ától a városi tanács döntése alapján az egyes kereskedések részére kiutalt fogyasztási cikkek – cukor, kávé, liszt, búza, petróleum – kiszolgálása csak hatósági utalványok ellenében lehetséges, vagyis jegyrendszert vezettek be.³³ A városba érkezett cukor, de a várt 3 kocsi rakomány helyett csak egy kocsi, amelynek felét a vármegye az udvarhelyi járás községeknek tartotta fenn, és így mindössze fél kocsinyi, vagyis 50 mázsa cukor került szétosztásra a városban. Ezt a mennyiséget átadták a város kereskedőinek, a vásárlás pedig jeggyel történt.³⁴ A városi közlélmészési hivatal adta ki a cukorjegyeket, úgy hogy az első nap, vagyis február 3-án megkapták azok a családok, amelyeknek a neve az A, B, C D betűkkel kezdődik. Február 4-én a V és Z, február 5-én az E, F, G, február 6-án H, I J, február 7-én K, L, M, február 8-án N, O, P, 9-én R, S, Sz, 10-én T, U kezdőbetűs családok vehették át a jegyeket, azonban csak a himlőoltás felmutatása mellett.³⁵ A kiosztás alkalmával 60, illetve 30 grammos adagot kaptak fejenként az udvarhelyiek.³⁶ A cukor hiánycikk lett a városban, így az illetékesek a sajtón keresztül arra kérték a város lakosságát, hogy aki kávézni akar a vendéglőben, kávéházban, vigyen magával cukrot.³⁷

Az üzletekben, ha lehetett is kapni időközönként kávé jegyre, az ára egyre riasztóbbá vált, 1917-ben szinte hónapról hónapra emelkedett. Így 1917 januárjában az udvarhelyi piacon a nyers kávé 11-14 korona kilogrammonként, a pörkölt kávé ára pedig 12-16 korona volt.³⁸ Februárban a nyers kávé ára maradt, de a pörkölt kávé ára 1 koronával emelkedett.³⁹ A Magyar Szent Korona Országainak Kávéközpontja 1917. január 4-én olyan döntést hozott, miszerint január 15-től a kiskereskedők egy vevőnek egyszerre és havonként legtöbb 125 gramm kávévet adhatnak el. A nagykereskedő kávé kicsiben nem jogosult eladni, csak olyan jogi személyeknek és cégeknek, amelyek a kávé további eladás céljából vagy ipari üzemükben való felhasználás céljára vásárolják. Ezek részére utalvány nélkül hetenként egyszer kis tételként 4 kg, legnagyobb tételben 10 kg kávé szolgálhatnak ki. Nagyobb mennyiség eladása csak utalvány által történhet. A nagykereskedők minden eladást 4-10 kg tételben napi kimutatásban bejelenteni tartoznak.⁴⁰ A járások főszolgabírói havi rendszerességgel kérték az újabb és újabb kávé, pótkávé rendelését és küldését. 1917. április 3-án a Magyar Város- és Községfejlesztési Részvénytársaság arról értesítette az udvarhelyi vármegyei hiva-

talt, hogy a kávékészletük elfogyott, és további kávé igénylésért forduljanak a Magyar Szent Korona Országainak Kávéközpontjához.⁴¹ A korabeli iratokból kitűnik, hogy kávé, cukor és dohány teljesen hiánycikkek lettek az 1917-es év közepére.

A kávéhiány leleményessé tette a lakosságot. Elterjedt a póttanyagok használata: a korpás liszt, a facipő és természetesen a pótkávé. Az 1917 júliusában kiadott kormányrendelet szabályozta a pótkávé forgalomba hozatalának körülményeit, összetételét. Az intézkedés értelmében három típusú kávéőrleményt határoztak meg: a fügekávét, malátakávét, illetve hadikávét. A hadikávé összetétele: 15% pörkölt babkávé, 40% malátakávé és 45% karamellizált cukor, amihez 100 gr-os és 200 gr-os csomagolásban lehetett hozzájutni.⁴²

A székelyföldi térség történetében az 1916-os román betörés választóvonal szerepét tölti be az élet minden területén. A háború minden kegyetlenségével elérte a székely településeket, és ez nagyobb társadalmi megrázkódtatással járt az egyén, család számára, mint az 1914-es esztendő, a Nagy Háború kitörése. A román invázió, a menekülés következtében a székelyudvarhelyi családok lakásai, üzletei, vendéglátó helyiségei a fosztogatók, különböző katonák átvonulási területévé váltak. A háború első éveiben spórolt pénzüik, illetve élelmiszerkészletük az 1916-os háborús események következtében részben vagy teljesen elveszett. Az 1916-os év végén készített székelyudvarhelyi lakosság élelmiszerkészletének összeírása után összesített adatok jól érzékeltetik a családok élelmiszer-problémáit. Embery Árpád, a katolikus gimnázium tanára, a városi tanács tagja 7 tagú családjával szerencsésnek mondhatta magát, hiszen 10 kg liszt, 120 kg tengeri, 120 kg burgonya, 15 kg bab, 7 kg zsír és 4 kg cukor állt rendelkezésükre 1916 decemberének végén.⁴³ Székelyudvarhely lakosságának többsége azonban jóval kisebb készlettel, kávé- és cukorhiánnyal nézett az 1917-es év megszorításai elé.

■ JEGYZETEK

1. A székelyudvarhelyi piac. Udvarhelyi Híradó XIX. (1916. augusztus 27.) 35. 2.
2. Novák Károly István: *Azok a boldog békeidők Székelyudvarhelyen*. Székelyudvarhely, 2011. 112.
3. *Megnyílt az új kávéház*. Udvarhelyi Híradó, XV. (1912. december 1.) 49. 3.
4. Gyarmati Zsolt: *Félnyilvánosság a XX. század eleji Kolozsváron*. In: *Areopolisz*. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok. Székelyudvarhely, 2001. 68.
5. Betegh Miklós: *Erdély a háborúban*. Néhány erdélyi adat az 1914–1917. évek történetéhez. Erzsébet Könyvnyomda R.-T. kiadása, Dicsőszentmárton, 1924. 70.
6. Nagy Szabolcs: *Az 1916-os román megszállás egy sepsiszentgyörgyi patikus szemével*. Acta Siculica 2011. 312.
7. Román Nemzeti Levéltár Hargita Megyei Hivatala (továbbiakban: RNLHMH) Udvarhely vármegye Levéltára Alispáni iratok. F-43. 6976-1916.
8. *Alispáni jelentés Udvarhely vármegye közigazgatási állapotáról az 1916. évben*. Székelyudvarhely, 1917. 24. 9. Uo.
10. *Székelyudvarhely oláh uwalom alatt*. Udvarhelyi Híradó XIX. (1916. november 5.) 37. 3.
11. Gyulafehérvári Főegyházmezei Levéltár. Székelyudvarhely Gyűjtő Levéltár. Székelypálfalva 691/e Historia Domus 1911–1999. 25–26.
12. *Székelyudvarhely oláh uwalom alatt*. Udvarhelyi Híradó XIX. (1916. november 5.) 37. 3.
13. *A megye cukorszükséglete*. Udvarhelyi Híradó XIX. (1916. augusztus 13.) 33. 2.
14. RNL HMH. Udvarhely vármegye Levéltára. Alispáni iratok. F. 43. 289-1917-5770.
15. RNL HMH. Udvarhely vármegye Levéltára. Alispáni iratok. F. 43. 105–1917.
16. RNL HMH. Udvarhely vármegye iratai. Alispáni iratok F. 43. 6876-1917.
17. RNL HMH. Udvarhely vármegye iratai. Alispáni iratok F. 43. 8831-1916.
18. Göndör Ferenc: *Erdélyi képeskártya*. Népszava LXIV. (1916. november 15.) 317. 2–3.
19. RNL HMH. Udvarhely vármegye Levéltára. Alispáni iratok. F. 43. 14-1917-8723.
20. RNL HMH. Udvarhely vármegye Levéltára. Alispáni iratok. F. 43. 14-1917-8723.
21. RNL HMH. Udvarhely vármegye Levéltára. Alispáni iratok. F. 43. 14-1917-8723.
22. RNL HMH. Udvarhely vármegye levéltára. Alispáni iratok. F. 43. 116-1917-8842.
23. *A háztartási készletek bejelentése*. Udvarhelyi Híradó XIX (1916. december 3.) 40. 1.
24. RNL HMH. Udvarhely vármegye levéltára. Alispáni iratok. F. 43. 116-1917.
25. RNL HMH. Udvarhely vármegye levéltára. Alispáni iratok. F. 43. 116-1917.
26. RNL HMH. Udvarhely vármegye levéltára. Alispáni iratok. F. 43. 116-1917.
27. RNL HMH Udvarhely vármegye Levéltára Alispáni iratok, F. 43. 116-1917-8842

28. RNL HMH. Udvarhely vármegye Levéltára, Alispáni iratok, F. 43. 116-1917-8842
 29. RNL HMH. Udvarhely vármegye Levéltára, Alispáni iratok, F. 43. 116-1917-8842
 30. RNL HMH. Udvarhely vármegye Levéltára, Alispáni iratok, F. 43. 116-1917-8842
 31. RNL HMH Udvarhely vármegye Levéltára Alispáni iratok. F. 43. 247-1917-9094.
 32. Az Erdélyrészi Visszatelepítő Bizottságot 1916. november 6-án szervezték meg, feladata a román betörés következtében elmenekült lakosság visszatelepítése, a gazdasági élet rendjének helyreállítása. A bizottság a Földművelésügyi Minisztérium kolozsvári kirendeltségének vezetése alatt állt, RNL HMH Udvarhely vármegye Levéltára Alispáni iratok. F. 43. 247-1917-8651.
 33. *A jegyrendszer életbe lépett.* Udvarhelyi Híradó XX. (1917. január 28.) 5. 3.
 34. *Cukor érkezett.* Udvarhelyi Híradó XX. (1917. január 28.) 5. 3.
 35. *A cukorjegyek kiosztása.* Udvarhelyi Híradó XX. (1917. február 4.) 6. 3.
 36. *Egy hó közigazgatása.* Udvarhelyi Híradó, XX. (1917. február 18.) 8. 2.
 37. *Nincs cukor a kávéházakban.* Udvarhelyi Híradó XX. (1917. január 28.) 5. 4.
 38. *A hatóságilag megállapított piaci árak.* Udvarhelyi Híradó, XX. (1917. január 28.) 5. 3.
 39. *Hatóságilag megállapított piaci árak az udvarhelyi járásban.* Udvarhelyi Híradó XX. (1917. február 25.) 9. 3.
 40. RNL HMH Udvarhely vármegye Levéltára Alispáni iratok. F. 43. 14-1917-8273.
 41. RNL HMH Udvarhely vármegye Levéltára Alispáni iratok. F. 43. 14-1917-2740.
 42. Gyarmati Zsolt: i. m. 76.
 43. RNL HMH Udvarhely vármegye Levéltára Alispáni iratok. F. 43. 116-1917-8846.

ÓZER ÁGNES

KOCSMA, VENDÉGLŐ, KÁVÉHÁZ

Adalék Újvidék vidámabb arcának történetéhez

...a 19. század második felében Újvidék kocsmái és vendéglői a szerb kultúra

„New York”-jává,
„Abbáziá”-jává és
„Japán kávéház”-ává léptek elő.

Előtörténet...

■ Minden városnak, így Újvidéknek is sajátos a története. A mai modern város a középkori Ó-Péterváradja és Vásáros-Váradnak is nevezett, elpusztult települések helyén, a Duna bal partján lévő romos péterváradai várnak az osztrák-török háborúk idején történt javításakor és felújításakor keletkezett (1869–1788), a dunai átkelőhely bal parti révénél. A vár újjáépítése és a török végleges kiűzését elősegítő osztrák hadműveletek, a Dunán lévő hajóhíd hídfőjének, a Bruckschantzának az építése 1694-ben az a történelmi pillanat, amellyel nemcsak a Pétervárad-sáncnak nevezett település, hanem a körülötte létrejövő, tevékenységükben az osztrák katonasághoz, a határőrvidékhez tartozó kisebb civil települések – a Ratzendorf, Croaten-dorf és Schwabendörfel – sorsát szinte a kezdetektől a városias irányba határozta meg. Az így kialakult Pétervárad-sánc lakói foglalkozásuk szerint jobbára kereskedők és kézművesek, többségükben szerbek, eleinte valamivel kevesebb számban németek, magyarok, sokácok, görögök és örmények voltak. Az, ami sajátosságnak számított, hogy a gyors fejlődésnek indult Pétervárad-sánc nemcsak a Monarchia területéről vonzotta a jobb életfeltételeket kereső, különböző foglalkozású személyeket, de a Török Birodalom alattvalóit is, ami a városnak az 1848-as forradalomig sajátos, orientális jelleget is kölcsönzött. Az igen dinamikus életet élő település életmódját, jellegét

– ezen belül a kocsmák, vendéglők számát – nem kismértékben határozta meg a jelentős számú katonaság hosszabb vagy rövidebb ideig tartó jelenléte.

Újvidék 1748. február 1-jén nyerte el szabad királyi városi rangját. A szabadsalomlevél 21 pontban foglalta össze a város azon jogait, amelyekről a császár és királyné lemondott az akkori, majd az új, a latin Neoplanta, a magyar Újvidék és a német Neusatz nevet is kapó Pétervárad-sánc mezőváros javára, a lakosok által összegyűjtött és a kincstárba befizetett 80 000 rajnai forint fejében. A kocsmákra és az italmérésre vonatkozó rendelkezéseket a szabadsalomlevél 4. és 5. pontja tartalmazta. A 4. pont a város területét és jövedelmét érintő rendelkezésekről szólt. Többek között arról is, hogy a városra visszaszállnak „az előbb épített kincstári korcsmával együtt” „az italmérésből, húsfogyasztásból származó jövedelmek, a sör- és pálinkafőzés joga, a piaci és vásári helypénzek, valamint a görögök és cigányok által fizetendő illetmények” is. Már a fentiekből kitűnik, hogy Pétervárad-sáncban–Újvidéken a „korcsmákból”, vendéglőkből, fogadók-ból és csárdákból származó jövedelmek, a „kocsmajogból” származó bevételek nem voltak jelentéktelenek.

A Duna két partját összekötő hajóhidat védő Hídfő-sánc – amely a túlparton felépült pétervárad-i erőd szerves részét képezte – körül gomba módra szaporodtak a Duna lápos, mocsaras, mellékágaival átszelt területéből kiemelkedő homokhátaik keletkező város első utcáiban a vendégeket ellátó kocsmák, fogadók és a nem mindig előkelőnek mondható vendéglők. Itt, a Hídfő-sánc környékén és a várost összekötő homokháton, fából épült raktárak, fa-, épületanyag- és tüzelő-árusító lerakatok közt, a dunai kikötő közelsége miatt a hajósokat, kereskedőket és a katonákat ellátó kocsmák és kétes helyek is megbújtak. A korabeli szemtanúk szerint a városhoz közeledve egyre nőtt a fából épült kocsmák száma, amelyekben pálinkát és bort mértek, „és mindenfelé terjengett a zene és tánc édes mámorra”. Ezekben a kocsmákban általában az egyszerűbb emberek gyülekeztek, akik „rövidlátókként Aeol jelenlétét nem is sejtették”. Hasonlóan írt ezekről a kocsmákról Mihajlo Polit Desančić szerb író, miszerint a Duna utcában, „ott, ahol ma a sétány van, alacsony, leginkább fából épült házak voltak, amelyekben rossz hírű kocsmák bújtak meg”, ahol – a magyar kifejezést használva – „hajósok” ittak. Szerinte a városban csak négy évvel a forradalom kitörése előtt épült fel az első emeletes vendéglő, amelyet Az angol királynőhöz címeztek. Ebben a vendéglőben „nemcsak a száraz torokról gondoskodtak, hanem az éhes hasról is. Az utcán megterített asztalon, a nap minden szakában lehetett főtt és sült ételt kapni, édes-séget és hordóban érlelt savanyúságot, az étek legnagyobb részének alapját azonban a hal képezi. A nem éppen gusztusosan öltözött szakács ékes szavakkal igyekszik a vendégeknek az ízletes ételeket figyelmébe ajánlani”.

Az első kávéház és fogadó Újvidéken a szabad királyi városi rang megszerzését követő évben 1749-ben nyílt meg, Török Hán néven, ezzel nemcsak a kávé elterjedésnek eredetére utalva, hanem az akkor még török uralom alatt lévő szerbiai utasok kedvébe is járva. Újvidéken a két főváros, Bécs és Pest-Buda volt mindennek a mércéje. Hadd említsük meg, hogy az első bécsi kávéház megalapításának a tényét is egy kávéval kereskedő szerb férfi, Ivan Kolycsity nevéhez kötik. A Török Hán megalapításáig Újvidéken csak ivókat, kocsmákat és az ezektől valamivel finomabbnak tűnő vendéglőket ismerték, de a várostól valamivel távolabb, az utak mentén létező csárdákat is ide sorolhatjuk. A Török Hán is a város tulajdonában volt, amit 1795-ben 120 forintért adott bérbe. Mivel Újvidék lakosságának tehetősebb részét a szerbek képezték, és számuk más magyarországi

városokban is jelentős volt, két, a vendéglátással kapcsolatos szó, a kocsmá-kréma és a csárda-čarda magyar nyelvű megfelelője is a szerbhorvát nyelv közvetítésével terjedt el. Mindez természetesen a törökök által meghonosított és elterjedt „keleties” életmód hatására. A kávézás, az italmérőkben való nyugodt iszogatás, a vendéglőkben étkezéssel eltöltött idő, a világ ügyes-bajos dolgairól folytatott eszmecsere, a különböző pálinkák, és borok fogyasztása által előidézett jókedv vagy a túlzásokból fakadó, a kereskedés hevéből eredő, izgága veszekedés-verekezés minden formája jelen volt. A városba vezető utak mentén álltak a túlnyomórészt a város tulajdonában lévő csárdák és fogadók. A kocsmajog itt a várost illette meg. Ilyen volt 1775-ben a Kiskér felől bejövő út melletti fogadó is, amelynek újjáépítését, annak a tilalomnak ellenére is kérvényezte bérlője a királyi kamarától, miszerint az 50 forintnál drágább befektetésnek bizonyult – az pedig a város számára, a kintlévőségei miatt, tilos volt. A bérlő arra hivatkozott, hogy az újjáépítés olcsóbb, mint a javítás. Ez a kiskéri úton lévő fogadó a leggyakrabban emlegetett, városi tulajdonban lévő fogadók egyike volt.

Az italmérés, mivel a város a közeli Hídfőszánc körül alakult ki, állandó csábító kihívásnak bizonyult. A Sáncon magában a szabadalomlevél szerint tilos volt minden más civil épületnek számítót, kocsmát, hentesüzlet és kereskedés építése. Így a katonaság ellátásával megbízott Lausch nevű személy sem mérhetett italt a Hídfőszáncnál. De az italmérés a katonai szolgálatban lévők számára is csábító foglalatosságnak tűnt. Ezért egy Fabsity nevű ügynök egyenesen Béccstől kérte, hogy Bleiberg kapitánynak vonják meg az italmérési jogát a Hídfőszánc közelében. A katonai szervek azonban nemcsak a péterváradai parancsnokság alatt lévő Sáncon, de a városi élet egészére vonatkozóan is a legkülönbözőbb ötletekkel álltak elő. Így 1769-ben Benjaković báró, eszéki és péterváradai parancsnok azt kérte, hogy a városi kocsmákat ne zárják be este 10 órakor, mert így lehetetlenné válik a katonakötelesek megelégedése. A kérést a városi tanács visszautasította a városban uralkodó rend és békesség fenntartására hivatkozva, lévén, hogy az 1761-ben meghozott városi szabályzat elrendelte az este 10 utáni italmérés és hangos zenélés tilalmát. 1787-ben azonban maguk a zenészek kérvényezték, hogy a zenélés idejét a kávéházakban hosszabbítsák meg este 11 óráig, amit a város szintén visszautasított. Az egyedüli kivételt a lakodalmak jelentették. Az italmérőkben, kocsmákban és vendéglőkben való zenélés idejének a meghatározása azonban a későbbiekben is állandó problémát jelentett. Ezt bizonyítja az is, hogy 1788-ban a városi zenészek panaszt emeltek, és felkérték a vármegyét a hétköznapokra vonatkozó muzsikálási tilalom beszüntetésére. Kérésükben hétköznapokon 3 napra kérték az engedélyt, azonban a városi tanács Bachó János királyi biztos rendelkezésére hivatkozva az erre vonatkozó kérelmet visszautasította. A zenészeknek a ránk maradt adatok szerint mindig akadt munkája, mert egyszerre több helyen is muzsikáltak. Például, 1789-ben Benrl Johann, Petz Michael és még egy társuk azt kérték a várostól, hogy engedélyezzék számukra, hogy kétszer hetente báli muzsikát játsszanak a Zöld Koszorú és a Három Korona vendéglőkben.

A városi tanácsnak az italmérésre kirótt adó jelentős jövedelmet jelenthetett, mert 1787-ben, arra a császári rendeletre, amely értelmében mindenkinek, akinek szőlőskertje van, joga van az italmérésre, a vármegyéhez nyújtott be panaszt, azzal érvelve, hogy ennek a rendeletnek rossz hatása lenne a városi jövedelmekre, mert így a városi pénztárba a városi kocsmák bérbeadásának jogán 2400 forinttal kevesebb folyrna be. A katonaság állandó gondot jelentett a városi kocsmáknak, ezért az újvidéki székhelyű gránátos zászlóalj parancsnokai arra kérték

a városi tanácsot, hogy katonáiknak nyáron este 22 óra, télen pedig 21 óra után tiltsa meg a kocsmába járást, és azt is, hogy italt kérjenek vagy lopjanak a kocsmárosoktól, valamint hogy tiltsák meg számukra az utcán való dohányozást.

Újvidék városának és a városban élőknek is biztosan jövedelmező tevékenysége volt a tulajdonukban lévő kocsmák és vendéglők bérbeadása, így 1751-ben, a Három Nyúlhoz címzett vendéglő is, amelynek tulajdonosa, Reiser Jochan, 130 forint évi bérletért adta azt ki Jochan Härtlernek.

A levéltári adatok leggyakrabban az újvidéki érdekes és szép nevű kocsmákban történt különböző kihágásokról szólnak: a Kis Vendéglőben, az Elefántban, a Fehér lóhoz, a Fehér Ökörhöz címzetekben a verekedésben többnyire az őrségen lévő katonák és hajósok vettek részt, de gyakoriak voltak a csalások és lopásokról szóló hírek is. 1810-ben Dejmek Ferenc városi kapitány a városi kávéházakban „tiltott játékokat” játszók ellen tett feljelentést – a tiltott játék pedig a kártyázás volt, de a Fáraó nevű hazárdjáték is dívott az egykori szerencsejátékosok között. A Fekete Györgyhoz (Crni Gyorgye-Kara Gyorgye)¹ címzett, a Duna utcában lévő kocsmában a vendégeket kiszolgáló kocsmáros lányára támadó vendégek miatt tört ki verekedés 1813-ban. A ki nem fizetett adóságokról szóló panaszok is legvégül a városi tanács elé kerültek, különösen akkor, ha az adósságot egy gyilkosság miatt elítélt hagyta maga után. A kocsmái verekedések esetében a rögtön ítélő bíróság intézkedett, így a Három Rózsában lejátszódóban is, ahol a négy verekedő közül kettőt, név szerint Papp Györgyöt és Kollár Andrást felmentették, mert bebizonyosodott, hogy nem vettek részt az összetűzésben.

Az 1848-as újvidéki és délvidéki események előjelei is a városi kocsmákban és fogadóknál voltak érzékelhetők. 1846-ban az újvidéki Fácánhoz címzett fogadóban mulató báli vendégek borgőzös veszekedése már az egymásnak feszülő nemzeti ellentétekről tanúskodott. A bálon január 28-án a jelen lévő szerbek a hivatalos táncrenden kívül a *Lepa Maca* című dal eljátszását követelték a zenekartól. Erre azonban Herger Pál bálbiztos nem adott engedélyt. Mivel kívánságukat nem teljesítették, Pečenović ügyvéd sértegetni kezdte Herger Pál városi szenátort Hergerčének, Hergerkének nevezve őt, majd azt kiabálta, hogy Ausztria becsapta a szerbeket. „A tanúk egybehangzóan Jovan Grujić jogászt okolták a történetekért, aki a szerbiaiakkal ült egy társaságban” – írta Vasa Stajić, az újvidéki levéltár egyik legjobb ismerője, annak a véleményének is hangot adva, hogy – „amióta a Szerbiából jövők megjelentek Újvidéken, azóta a nemzetek között mind gyakoribbak az ellentétek”. A délvidéki hadműveletek alatt, 1849 tavaszán a városba érkezett Perczel Mór a forradalom oldalán álló pétervárad legénység megsegítésére, és a Zöldkoszorú fogadóban szállt meg. 1849. június 12-én, amikor a magyar forradalmi erők a pétervárad várból, a város központjából a dunai hajóhidat ágyúzó Jelašić seregeit vették ágyútűz alá, az ágyúzásban a város 2/3 romba dőlt és leégett. Ez történt, többek között, a Heil-féle sörfőzde és söröző épületével is, amelynek helyén 1853-ban előbb fogadót, majd az Erzsébet királynéhoz címzett szállót építették föl – utóbbi, bár más néven, de ma is áll és működik.

A boldog békeidők

■ Az italmérések, kocsmák, vendéglők és kávéházak működésének törvényes szabályozása a 19. század második felében teljesedett ki. Az ivóknak, kocsmáknak és vendéglőknek a működéshez engedélyre volt szükségük, amelyben a nyitvatartási időt is meghatározták. Természetesen minden tulajdonos arra tö-

rekedett, hogy meghosszabbítsa nyitvatartási idejét, amire a városi hatóságok nemigen adtak engedélyt. Például, a hosszabb engedély nélküli nyitva tartás miatt, 5 forint büntetést róttak ki a Három kapához címzett kocsmá tulajdonosára, Vesztin Ignácra. A város III. és IV. negyedének kocsmárosai és vendéglősei 1854-ben panaszt emeltek a rendőrségi parancsnokság ellen, mert 1 forint illetéket fiztettek a vásár- és ünnepnapokon való zenélés miatt, annak ellenére, hogy vendéglősök már fizettek adót és illetéket, amelyben az említett napokra már benne foglaltatott a zenélési engedély. Az ilyen dupla adóztatásért 1852-ben a városi tanács Gregus Károly városkapitányt azzal bízta meg, hogy a felső közegektől kapott utasításra a tulajdonosokat arról értesítse, hogy az ital-, étel- és a szállásárak jegyzékét hitelesítse, korlátozás nélkül azonban.

Mint ahogyan a magyar kultúra, irodalom és művelődési élet központja Budapest volt, Újvidék a 18. század végén és 19. században nemcsak a magyarországi szerbség, hanem az egyetemes szerb kultúra központjának is számított, mivel Szerbiának egyes részei a 20. századig török fennhatóság alatt maradtak. Így a szerb irodalom, kultúra és művelődési élet jeles egyéniségei hosszabb vagy rövidebb ideig Újvidéken tartózkodtak, különösen 1864 után, miután Pest-Budáról a Szerb Maticát, a szerb kultúra sajátos gyűjtőintézményét Újvidékre költöztették. Így a 19. század második felében Újvidék kocsmái és vendéglői a szerb kultúra „New York”-jává, „Abbáziá”-jává és „Japán kávéház”-ává léptek elő. A legismertebb közülük a Tevéhez címzett volt, elsősorban azért, mert termeiben a magyarországi szerb értelmiség legkiválóbbjai gyülekeztek. Az eleinte földszintes épületet, amely 19. század első felétől Újvidék túlnyomó részt szerbek lakta városnegyedében állt, 1843-ban vásárolta meg egy szerémségi kocsmáros, aki vendéglőjének a tájainkra nem jellemző, a Tevéhez nevet adta. Állítólag maga az állat, a teve sem volt teljesen ismeretlen az újvidékiek számára, mert időnként, amikor Újvidékre a keletről jövő kereskedők karavánjai érkeztek, az áruszállító málhás állatok között tevék is voltak. Az 1849-es ágyúzás alkalmával a vendéglőépület leégett. Mint ahogyan sokan mások, a vendéglő tulajdonosa is császári hitelből építtette újjá, ekkor már kétemeletesre 1857-ben az épületet, amit ismét a Tevéhez címzett, miközben kiszélesítette, átrendezte, és az új kor követelményei szerint modernizálta. A vendéglő ekkor egy nagyteremből és hat különszobából állt. Két konyhája volt, ebédlője, kikövezett udvara, 50 ló bekötésére alkalmas istállója és 16 kocsi beállítását lehetővé tevő kocsiszíne. Pincéje 500 akó bor és pálinka tárolására volt alkalmas. Udvarában két kutat fúrtak, a tüzelő tárolójában pedig 70 öl tüzelőt raktározhattak. A 19. században „szerb Athénnek” is nevezett Újvidék és általában a nem egy állam keretein belül élő szerbség politikai, irodalmi és kulturális élete kiemelkedő egyéniségei törzsasztallal rendelkeztek itt. Laza Kostić, a szerb irodalom egyik jelentős költője szerint nehezen lehetne ma is hasonló nagy nevekből álló asztaltársaságot összeállítani. A társaság összejövetelein csak úgy forrt a levegő az ugratásoktól és poénoktól, miközben a fiatalabbak eleinte csak „kibicként”, élvezettel hallgatták a művelt fők eszmefuttatásait. A Tevében volt egy „tanári asztal” is, ahol az újvidéki középiskolák ismert tanáregyéniségei, költők, festők, újságírók, színészek gyülekeztek, aki két éven keresztül kéziratos humorisztikus és satirikus újságot jelentettek meg, *Teve* címmel. A kéziratos újság két jeles szerzője Ilija Ognjanović-Abukazem és a szerb költőóriás, Jovan Jovanović Zmaj volt, a lapot Titelbach László rajztanár „rajzolta”, a laptulajdonos, pedig Luka Jocić könyvkereskedő volt, akinek a névnepján, 1874. október 30-án (az ortodox naptár szerinti Lukács-

napon) jelent meg az első szám. A lap két évfolyamon keresztül, időszakosan jelentkezett, attól függően, hogy „akadt-e mecénás, aki 20 kancsó bort fizetett a tanári asztal körül gyülekezőknek” – szölt Újvidéken a fáma. *A Teve sarkán áruuló kofa híresztelése*i címmel a városi történeteket és eseményeket kürtölte élcelődve világgá az újságot készítő vidám asztaltársaság.

A másik, értelmiségiek gyülekezőhelyének számító hely a Zur Linde, a Hárs-hoz címzett söröző, ahol az egyik asztaltársaság tagja a szerb gimnázium tanára, Vasa Pušibrk (Pusibrk Vazul) volt, akinek névnapjára az asztaltársaság tagjainak arcképeivel díszített söröskorsót ajándékoztak. Vasa Pušibrk söröskorsóját Újvidék békebeli társas életének legékesebb bizonyítékaként őrzik.

A fogadók, vendéglők, kávéházak, kávémérés-„ipar” teljes szabályozása, mind országos, mind városi szinten, a 19. század második felében történt meg. A mindenre kiterjedő, aprólékos szabályrendeleteket 1879-ben, 1891-ben, ismételtelen 1893 augusztusában hozta meg Újvidék szabad királyi város törvényhatósági bizottsága, és ezeket a kereskedelemügyi magyar királyi miniszter kisebb változtatásokkal ugyanazon év október 21-én erősítette meg. A fogadók és a vendéglőt működtető szállodák hétköznapokon éjjél után 2 óráig, vasár- és ünnepnapokon éjjél után 3 óráig voltak nyitva tarthatók, reggel viszont csak 5 óraker nyithattak ki. A fogadóknak és a szállodákban a kivételt a farsang ideje és az országos vásárok napjai jelentették, vagy ha zártkörű ünnepséget vagy táncmulatságot (bált) rendeztek, amikor egész éjjel nyitva tarthattak, de csak a városi rendőrkapitányságtól kapott engedéllyel. Egy kikötéssel, „hogy a szomszédos lakók éjjeli nyugalma, valamint általában a közcsend és a rend ne zavartassék”. Külön rendelet foglalkozott a kávémérések zárási idejével (este 8 óra) – ezekben az egységekben ugyanakkor tilos volt a zenélés. Kávémérésnek azt az üzlet minősült, amelyben: „kávét, tejet, teát, csokoládét, és az ezekhez való süteményeket állandóan kapni lehetett”. Itt tilos volt tekeasztalok felállítása, a kártyázás és minden egyéb „játék”. És szintén tilos volt „erkölcstelen életű egyének” alkalmazása, kötelező volt viszont az üzlethelyiségeket „tisztán és egészségesen” tartani. Az előírások be nem tartása pénzbírságot vont maga után, amelyet a városi szegényalap javára fizettek be. Az „erkölcstelen” magánéletű egyének alkalmazását illetően külön szabályzatok is születtek, mint ahogyan a 1883-tól a korcsmai hitel tárgyára vonatkozó szabályrendeletet is hoztak, mely értelmében: „vendéglőkben, korcsmákban és más italmérési helyiségekben, amelyek a szeszes italok kicsinybeli eladási joggal bírtak”, számban és betűvel leírva is 8 forintban állapították meg a hitel összegét. Ez a szabályrendelet „magyarul és a törvényhatóság területén dívó nyelveken, a vendégek által könnyen látható helyen” volt kifüggesztendő.

A városi szabályrendelet megszegésével kapcsolatos történeteknek két főtéri szálloda, a Grand Hotel Mayer és az Erzsébet Királyné vendéglői előtti kioszkban való „utcai zenélés” betiltását követelő jogi csatározás szolgálhat például. A panaszos és sértett fél két előkelő újvidéki polgár volt. Herger Ágoston könyvkereskedő, újság- és képeslap-kiadó és Grujics Jovan hírlapíró volt a betérjesztő, először 1901. április 25-én. Az „adózó polgárok” „félteve őrzött” jogainak semmibe vételét sérelmezték, mivel az egymástól alig 50 méternyire lévő két szálloda kioszkjai mellett, „a nyílt járdán”, „még csak nem is a sátorban”, éjjel 11 óráig hangos cigányzene szól, amit a panaszt emelő „fülsiketítő lármának” neveztek. A városi tanács nem akart ellenszegülni a két tekintélyes polgár kérelmének, talán azért sem, mert a panaszt emelő arra is hivatkoztak, hogy a római katolikus templom közelében van mindkét szálloda. Úgy ítélték meg, nincs rendjén, hogy

a templom előtt az éjjeli muzsikálás miatt „parasztlegényekből, cselédekből, bakákból álló csőcselék verődjön össze, továbbá a prostitúciónak is a leghálásabb tápanyagot nyújtva – amelyek a közerkölcsiség legelemibb követeléseit is mélyen sértik”. A lázadó polgárok véleménye szerint a rendőrkapitányság és a városi tanács sem hozott olyan döntéseket, amelyekkel a „rend fenntartása és az éjjeli nyugalom” biztosítható lett volna, ezért öt éven keresztül – a szállodatulajdonosokkal felváltva – kisebb változtatásokkal fellebbezések tömegét nyújtották be mind a városi tanács határozatai, mind a rendőrkapitányság rendelkezései ellen. Végül az ügy rendezéséért több ízben is a magyar királyi belügyminisztériumhoz fordultak, egy „álmatlan nyári éjszakán” táviratilag is. A szállodatulajdonosok egyike szerint a panaszt emelők nem is abban az utcában laktak, ahol a két kioszkot működtették. Fürts János szerint „nem állt” az éjjeli nyugalom zavarása, mert „... a városban, különösen, pedig nyáron, még 11 órán túl is pezsgő élet uralkodik, és igen kevés ember van, aki 11 óra előtt nyugalomra térne, mert hiszen majdnem 9 óráig világos van, az üzletek is ezen órában nyitvák, de az alulírók, így Herger Á., Dr. Wágner K., Dimovits Miklós, Moser Emília és Herger Béla egész más utcában és így távol tőlem laknak, kiket, lehet, hogy a Mayer szálloda előtti zene, de az én kioszkom előtti zene nem zavar, és csak egyedül Grossinger János lakik egy utcában velem, de az is oly távol, hogy ehhez sem jut fel a zene zaja, de másrészt az ő gyógyszertára is 1 óráig nyitva lévén, az ő éjjeli nyugalma háborítást nem szenved”. „A kioszkok előtt a főutcán és városház-tér előtti korzón való sétálás pedig nem a zene következménye, arról pedig én nem tehetek, hogy a város közösségének nagy része ott sétál, és ez által csoportosulást idéz elő, de ez a csoportosulás, éppen, mint a főkapitány úr közgyűlésén is kijelentette, soha rendőrségi beavatkozást maga után nem vont, és végre is a közönségnek a sétálást betiltani nem lehet, de, hogy nem az zene folytán sétál a közönség, bizonyítja ezt azon körülmény, hogy a főutcán végig a posta épülettől egész a Ditzgenféle sarokig, noha a zene csak a kioszk előtt van, sétál.”

Az impériumváltást követő időszakban...

■ Az impériumváltás utáni időszakban, 1918 után, a boldog békeidők megszűntével, az élet modernizálódásával, különösen 1929 után Újvidék – vagy ahogyan kötelezően hívták, Novi Sad, amit magyarul gyakran írtak Noviszádnak – az átszervezett Jugoszláv Királyságban a Dunai Bánság székvárosaként a vendéglők, kávéházak, büfék és népkonyhák világába jutott. Még működött, de már más néven, a város két szállója. Az Erzsébet királynét a román származású jugoszláv Mária királynéra keresztelték, a másikat pedig a kor politikai követelményei alapján Szabadság (Sloboda) szállónak nevezték el, de a Városi Jódos Fürdő mellett az új Park Hotelt is fölépítették. A megváltozott világról tanúskodik a kocsmák, vendéglők és egyéb italmérések, sörözők számának fokozatos csökkenése 1922-ben, a szállókat nem számítva, még 94 vendéglő működését jegyezték, 1940-ben a városban „csak” 46 vendéglőt és kávéházat, viszont megjelent az új-kort hirdető 10 büfé, illetve a szegények és nincstelenek számára 10 népkonyha is. Az igazi „újvidékies” dolog azonban a Duna partján elterülő strandfürdő területén lévő fák árnyékában, fából faragott nagy terasszal rendelkező vendéglő lett. A riviérára emlékeztető, magas jegenyékkel övezett homokos parti fürdő, a Strand a két világháború közti időszakban a városi társas élet legkedveltebb hely-

színévé vált. A vidám helyek számának csökkenése a második világháborút követő időszakban már más társadalmi feladattal éledt újjá.

A múltba nyúló kapcsolat...

■ Az egykori, harmadik Jugoszlávia szétesése előtt Újvidék a Vajdaság Autonóm Tartomány fővárosaként az egész régió jelentős gazdasági, politikai és mindezekfölött a jugoszláviai-vajdasági magyarság művelődési és kulturális központja lett. Itt jelent meg az első magyar nyelvű napilap, a *Szabad Vajdaság – Magyar Szó*, 1948-ban megszólalt magyarul a rádió, 1957-ben a Forum Könyvkiadó jött létre, majd 1968-ban beindult a magyar nyelvű televíziózás is. Az 1959-ben alapított magyar tanszékkel az óvodától az egyetemig megszerveződött a magyar nyelvű oktatás, az Újvidéki Egyetem karaira is számos magyar nemzetiségű egyetemista iratkozott. Így abban az időszakban a jugoszláviai magyarság sajátos központjává vált Újvidék.

Az újvidéki magyarságnak, így a csúcserőtelmiségnek is, a múlt század hatvanas éveitől kialakult a társasági élete, így egyik kultikus helye, a Forum és *Magyar Szó* által működtetett, Dunán lévő horgásztanya és étkező, valamint a városban lévő Dominó kiskocsmája volt. A Dominó a mostani Čirpanova és Branislav Nušić utcák (az egykori Német és Vásár utca) keresztlődésénél állt. Tulajdonosa, a Dominó kisvendéglőt 1965. november 29-én nyitotta meg. Ő maga a ritka, magasan szakképzett újvidéki pincérek, vendéglőtulajdonosok közé tartozott. Családi vállalkozásként, családi hangulatban vezetett kisvendéglője rövid időn belül az újvidéki magyarság, középiskolások, egyetemisták, színészek, újságírók – az értelmiség – törzshelyévé is vált.² Így leggyakrabban a *Híd* folyóirat és a magyar tanszék vendégeit is ide invitálták meg. Ide vezette a nyolcvanas évek elején Bori Imre kolozsvári vendégét, Kántor Lajost, akit, amikor asztalhoz ültek, szokása szerint a kisvendéglő tulajdonosa (Bori Imréné szomszédja is volt) üdvözölt. Mindkettőjükhez fordulva, vendéglátóként Bori Imre arra kérte őket, hogy mutatkozzanak be egymásnak, ők ketten, pedig szinte egyszerre mondták ki nevüket: „Kántor Lajos vagyok...” Így, a névrokonság alapján a kolozsvári Kántor Lajosnak is kultikus helyévé-kisvendéglőjévé vált a huszadik századi újvidéki Dominó kisvendéglő. A bemutatkozás pedig bevonult a már nem létező újvidéki Dominó kisvendéglőről, annak tulajdonosáról és a két vendég irodalomtörténész kapcsolatáról szóló történetbe, egy mára már nem létező hangulatokat idéző, nosztalgikus emlékezők közé.

■ JEGYZETEK

1. Crni Djordje-Karadorde Petrović az első szerb felkelés vezére (1804)

2. Kántor Lajos fia, ifj. Kántor Lajos visszaemlékezése szerint a Dominóban megfordult Törőcsik Mari, Agárdy Gábor, Ruttkay Éva, Latinovits Zoltán és Burt Lancaster is, Szepesi György és a Fradi teljes csapata és sokan mások. A romániai magyarok közül Tökés László, Kányádi Sándor és Lászlóffy Aladár is.

CSEKE ÁKOS

MI A CINIZMUS?

Vázlat Sloterdijk, Foucault és Onfray cinizmus-konceptiójáról

I

■ A Magyar Nyelv Értelmező Szótára meghatározása szerint a cinikus „a kialakult társadalmi formákat, az elfogadott nézeteket semmibe vevő, minden emberi cselekedetben önző egyéni érdek megnyilvánulását kereső, hit és eszmények nélküli és keserűen, bántó kiábrándultsággal gúnyolódó személy”. A cinikus jelző szinonimáiként ennek megfelelően a következőket szokás felsorolni: hitevesztett, szarkasztikus, epés, kaján, gunyoros vagy maliciózus. Ami a szó eredetét illeti, a görög *kūōn* („kutya”) szóból képzett „cinikus” kifejezés, mint azt az Értelmező Szótár is megjegyzi, az ókori görög filozófia egyik irányzatát jelöli. De mit jelent filozófiai értelemben „cinikusnak” lenni? És hogyan viszonyul a szó filozófiatörténeti és filozófiai értelme ugyanennek a szónak a mindennapi értelméhez és használatához? Nézzük mindenekelőtt az ókori alapokat. Amit tudunk erről a filozófiai iskoláról, amelynek alapítói és legismertebb képviselői Antiszthenész, Diogenész és Kratész volt a Krisztus előtti 4. században – és amely a Római Birodalomban élte a másodvirágzását mint egy szinte a birodalom minden nagyvárosában jelenlevő, „par excellence populáris filozófia” –, az, mint a vonatkozó szakirodalom világossá teszi,¹ jórészt bizonytalan eredetű, utólagos konstrukció. Az antik görög cinikusoknak feltehetően voltak ugyan „filozófiai” (és egyéb) írásai, ezek azonban nem maradtak ránk, a rájuk vonatkozó források nagy része pedig a Kr. utáni első évszázadokból származik, nem ritkán olyan szerzőktől, akik inkább negatív értelemben tárgyalták és éles kritikával illették az egykori és a kortárs cinikusokat, illetve saját filozófiájukba olvasztották a tanításukat. Az előbbire elsősorban Lukianosz,² az utóbbira pedig Epiktétosz hozható példaként;³ talán Diogenész Laertiosz életrajzai jelentik az antik cinizmus legrészletesebb és „legobjektívebb” leírását,⁴ de fontos forrást jelentenek többek között Julianus császár, Dión Khrüosztomosz, Türoszi Maximosz vagy akár Nazianzoszi Gergely szövegei is (az utolsó cinikus állítólag egy bizonyos Szalusztiusz volt, aki a Kr. u. 5. századi Szíriában élt⁵).

Kétségtelen ugyanakkor, hogy – ezeknek a filozófia történetében inkább margiálisnak tekintett szerzőknek a szövegei nyomán – a nyugati filozófia- és egyáltalán gondolkodástörténeti hagyománynak mindig is része volt a cinikusokra való (hol pozitív, hol pejoratív értelmű) hivatkozás, amelynek megvoltak a maga többé-kevésbé konstans elemei: szegénység, aszkézis, dezillúzió, antiintellektualizmus, kultúraellenesség, botrány, provokáció, az etika elsőbbségének hangsúlyozása és az erkölcs taníthatóságának tézise, a törvénnyel, a *nomosszal* szemben a *phüszisz*, vagyis a természet hatalmának ünneplése, vagy akár az *adoxia*, vagyis a közvélekedéssel szembeni közömbösség.⁶ A modernitásban – jelen pillanatban mellőzve az olyan szerzőket, mint például Erasmus vagy Montaigne⁷ – elsősorban Schleiermachert, Friedrich Schlegelt, Schopenhauert⁸ és mindenekelőtt Nietzschét kell megemlítenünk, aki

az *Ecce homó*ban azt állítja, hogy a cinizmus „a legmagasabb, ami a földön elérhető”, de idézhetjük Oscar Wilde („Egyáltalán nem vagyok cinikus: sokat tapasztalt ember vagyok, ami körülbelül ugyanazt jelenti”) vagy akár Csehov („Semmilyen emberi cinizmus nem ér fel az élet cinizmusával”)10 vonatkozó megjegyzését is. A 19. század vége óta a cinizmusra követendő példaként történő utalás bizonyos értelemben antihegelianusnak is tekinthető: Hegel a maga részéről lefegyverző egyszerűséggel bánt el a cinikusokkal, és utasította ki őket az „igazi” filozófia történetéből.¹¹

A hegeli elmarasztaló ítélet a későbbiekben is jórészt érvényben maradt, és talán ennek is tudható be, hogy a legtöbb filozófiatörténeti műben a mai napig érdemben nem tárgyalt, másodlagos irányzatként szerepelnek a cinikusok.¹² Nem véletlen, hogy a cinizmusnak szentelt, 1990-ben megjelent könyvében Michel Onfray például arra hívta fel a figyelmet, hogy amikor egyetemi tanára, Lucien Jerphagnon megszeretette vele az antik filozófiát, és azon belül ő maga a cinikusok tanulmányozásába kezdett volna, nagy meglepetéssel észlelte, hogy gyakorlatilag semmilyen érdemi másodlagos irodalmat nem talált a cinikusok kapcsán;¹³ hozzátéve, hogy az elsődleges szövegek – amelyek persze csak a másodlagos irodalom felől tűnnek elsődlegesnek, hiszen ha a görög cinikusoknak nem maradtak ránk a művei, akkor elsődlegesnek ebben az esetben a késő antik és a kora középkori forrásokat nevezzük – a rendelkezésére álltak: a 2017-ben elhunyt kanadai katolikus pap és egyetemi tanár, Léonce Paquet érdeme, hogy aprólékos munkával feltárta és egy kötetben gyűjtötte össze a cinikusokra vonatkozó feljegyzéseket. A *Les Cyniques grecs. Fragments et témoignages* című szöveggyűjtemény 1975-ben jelent meg először, és azóta több kiadást is megért: Onfray joggal állítja, hogy ez a kis kötet „szó szerint a cinizmus bibliája”¹⁴.

Annak, hogy Onfray nem talált vonatkozó szakirodalmat, nem utolsó sorban persze az is az oka, hogy – saját bevallása szerint – nem olvas németül. Ezt az a Michel Foucault is világossá teszi, aki 1984-ben több előadásában is foglalkozott a Collège de France-ban a cinikusokkal, aki francia nyelvterületen szinte úttörőnek számított ebben az értelemben (leszámítva André Glucksmann 1981-es könyvét¹⁵), és aki *Az igazság bátorsága* című előadásorozatában felhívta a figyelmet arra, hogy „szinte csak német filozófusok és történészek foglalkoztak ebben az értelemben a cinizmussal, főleg olyan szövegekben, amelyek azt vizsgálták, hogy mi a kapcsolat az antik és az úgynevezett modern cinizmus között”. A francia filozófus – inkább negatív értelemben, kritikával illetve őket – Paul Tillich (*Der Mut zum Sein*, 1953), Klaus Heinrich (*Parmenides und Jona*, 1966) és Arnold Gehlen (*Moral und Hypermoral*, 1969) kötetit sorolja fel és ismerteti röviden, majd Heinrich Niehues-Pröbsting tanulmányára utal pozitív példaként (*Der Kynismus und der Begriff des Zynismus*, 1979); egyúttal megemlíti Peter Sloterdijk 1983-ban kiadott, *A cinikus ész kritikája* című könyvét is, bevallva, hogy tud róla ugyan, de nem olvasta.¹⁶

Sajnálatos, hogy Foucault-nak sem módja, sem ideje nem volt arra, hogy behatóan tanulmányozza Sloterdijk könyvét, amely talán a legfontosabb és legnagyobb ívű modern tanulmány az antik és a modern cinizmusról. A későbbiekben még lesz alkalmam beszélni róla, itt most csak annyit jegyeznek meg, hogy Jacques Bouveresse már 1984-ben megjelentetett egy kötetet, amelyben ismertette Sloterdijk könyvét, és egyúttal megírta annak – és egyáltalán a szerinte és Sloterdijk szerint a modern gondolkodásra általában is jellemző cinikus alapállásnak – a kritikáját.¹⁷ Könyvében Michel Onfray is Bouveresse írását jelöli meg a cinikusokkal kapcsolatos legfontosabb francia szakirodalomnak¹⁸ (Foucault előadásaira Onfray nem hivatkozhatott, hiszen azok átírata és jegyzetekkel ellátott kiadása franciául is csak 2009-ben jelent meg). Mindenesetre jól látszik, hogy a cinikus filozófia és a cinizmus fogalma korábban soha nem látott jelentőségre tett szert a nyolcvanas évek filozófiai gondolkodásában, méghozzá olyan szerzők munkásságában, akik távolról sem helyezhetők egy platformra: 1983-ban jelent meg Sloterdijk

könyve, *A cinikus ész kritikája*, Foucault 1984-ben tartotta nagyszabású és úttörő előadásait, és Bouveresse, aki legfőljebb hallomásból tudhatott Foucault kutatásairól, ugyanebben az évben írta meg Sloterdijkra hivatkozó és egyben a kortárs filozófia cinikus oldalát kritizáló fontos könyvét, amely többek között Onfray számára is útmutatóul szolgált. E tanulmányok közös pontja az, hogy megpróbálták újradefiniálni a „cinizmus” szót és egyáltalán a „cinikus” jelzöt: nem túlzás azt állítani, hogy ezeknek a könyveknek az ismeretében immár nehéz, ha nem lehetetlen a köznapi értelemben használni ezt a megnevezést, ami azt is jelenti, hogy nemcsak a cinizmusnak a tanulmány elején idézett definíciója válik alapvetően kérdésessé, de talán még a szó szintén felidézett szinonimái is korrekcióra szorulnak.

A következőkben megpróbálok röviden felvázolni, hogy milyen értelemben kerül elő ezeknél a szerzőknél az antik és a modern cinizmus, hogy tehát milyen új – sok tekintetben hasonló, és persze sok tekintetben nagyon is eltérő és egymással kifejezetten ellentétes – értelmet és (pozitív vagy negatív) minőséget tulajdonítanak a cinikus gondolkodás- és magatartásmódnak. Lehetetlen volna egyetlen tanulmányban részletesen bemutatni ezeket az elképzeléseket; ez az írás a legjobb esetben is pusztán bevezetőként szolgálhat a cinizmus azon modern filozófiai felfogásaihoz, amelyekről tudomásom szerint még nem jelent meg magyarul alaposabb tanulmány. Mivel Bouveresse szövege inkább csak ismerteti Sloterdijk könyvét, ezért arra itt csak futólag utalok; arra a három könyvre koncentrálok, amelyek az elmúlt évtizedekben talán a legemlékezetesebb módon írták le és határozták meg filozófiai értelemben a „cinizmus” fogalmát.¹⁹ Érdekes megfigyelni, hogy míg a cinizmus mintegy Foucault történeti és filozófiai vizsgálódásainak a végpontja, konklúziója, szinte „testamentuma”, addig a két másik szerzőnél a cinizmus nem végpont, hanem kiindulópontot jelentett: a cinizmusnak szentelt mű Onfray mára mintegy ötven könyvet számláló életművének kronológiai értelemben második kötete, Sloterdijk pedig *A cinikus ész kritikájával* robbant be a köztudatba: ez a könyvvel indult a pályafutása.

II

■ Ami a három szerző megközelítésében közös, az természetesen nem más, mint a kiindulópont felvázolása, vagyis az antik cinizmus bemutatása; ami eltérő, az ennek a többé-kevésbé egységesen ábrázolt és nagyjából ugyanazokkal a jellemző vonásokkal leírt antik filozófiai irányzatnak, illetve a cinizmus modern formájának az értelmezése. Kezdjük a közös elemek és egyáltalán az alapok rövid ismertetésével. Konkrét, elemzésre váró szövegek híján mindhárom szerző számára szükségszerűnek tűnt, hogy a cinizmus bemutatásában nagy hangsúlyt kapjanak a külsőségek: ennek jegyében történik meg a cinikus filozófusok jellegzetes életmódjának, öltöztetének, sőt fiziognómiájának a vizsgálata, amit az elemzők a cinikusokkal kapcsolatos történetekből és mondásokból magyaráznak. A cinikus filozófust, mint ismeretes, hosszú szakállal és bozontos hajjal kell magunk elé képzelnünk, aki minden évszakban mezítláb jár, csak egy botja, egy filozófuskabátja és egy tarisznyája van – ez minden vagyona –, és az utcán és a köztereken hál – ez az otthona –: mindenki szeme láttára étkezik és elégti ki szükségleteit és szexuális vágyait is. Nélkülözésen alapuló életmódja mindössze néhány filozófiai alapelven nyugszik, és nem filozófiai művek létrehozásában ölt testet: az a mód, ahogyan él, maga a cinikus filozófia, és ez az életforma mint filozófia, amely – hasonlóan a sivatagi atyákkal kapcsolatban fennmaradt anekdotákhoz és maximákhoz – elsősorban bizonyos aranyköpésekben vagy emlékezetes gesztusokban ölt testet, szüntelen provokációt jelent a társadalmi szokásokkal, vélekedésekkel, törvényekkel szemben.

A cinikusok külsőleges vonásait Foucault hangsúlyozza a legkevésbé, és inkább csak említést tesz róluk („A cinikust azzal a két dologgal jellemezhetjük, hogy az igazat mondja, és hogy botot tart a kezében” – jegyzi meg például Julia-

nus császárnak a cinikusokról szóló szövege kapcsán, de ezek közül egyértelműen az igazmondást helyezi elemzése középpontjába²⁰); Onfray viszont valósággal sorra veszi, és könyve egy-egy fejezetében egyenként részletesen értelmezi (a botzontos szakáll, a hosszú haj például az animalitás, a vadság és a virilitás jele, a bot ironikus kifordítása a bot felsőbbrendű használatának – a görögségben a bot a bírónak és a tábornokoknak járt, mintegy kifejezve hatalmukat –, az igénytelen öltözet pedig egyrészt a luxus és egyáltalán a piac logikája elleni lázadást, másrészt az egyediséget és az elkülönülés igényét jelképezi²¹), Sloterdijk pedig általános érvényűvé alakítja, és az antik hagyományban nem kifejezetten szereplő összetevőkkel egészíti ki őket, így például azzal a híres fotóval illusztrálja, amelyen a kinyújtott nyelvű Einstein látható, illetve – többek között – a diabolikus, a határtalan életerőt kifejező, „pozitív-extatikus nevetéssel” („Már nem én vagyok az, aki nevet, hanem egy derűs, önmagát ünneplő energia bennem”²²), vagy akár a fekália igenlésével társítja, amelyben „a természet olyan tudatosítását” látja, ami „pozitív módon bontja ki az ember animális oldalát, hogy lehetlenné tegye annak elkülönítését, ami az emberben alacsonyabb rendű vagy nehezen elfogadható”.²³

A lent és a fent, az alacsonyabb rendű és a magasabb rendű hagyományos megkülönböztetésének kritikája, eltörlése vagy megfordítása mellett mindhárman kiemelik az antik cinizmus militáns, harcias, agonisztikus jellegét, de nem feltétlenül ugyanazt értik rajta. Onfray például megemlíti ugyan,²⁴ de nem ebben, hanem egyfajta „esztétikai voluntarizmusban” vagy „esztétikai nihilizmusban” látja a cinizmus lényegét. Cinikus az, aki – a platonizmus elutasításaként – tisztában van azzal, hogy csak ilyen-olyan emberek vannak, de nincs olyan, hogy az emberség „ideája”, hogy az egyedüli realitás nem más, mint az, ami itt és most kézzelfogható, hogy tehát az önmagamtól elidegeníteni vágyó transzcendens valóság és az erre épülő társadalmi szokások és rituálék hazugságok csupán, amiből egyenesen következik, hogy „az ember számára kizárólag saját maga lehet az egyedüli norma”.²⁵ A cinikus szuverenitása azon a meggyőződésen alapul, hogy „minden egyes embernek istenné kell válnia”; ha életmódja a felforgatáson alapul is, összességében az önelvezet és a saját boldogság kivívása mozgatja, egy olyan boldogság elérése, amely nem a tömeg vélekedése szerint képzelet el a boldogságot, hanem a természet mint egyedüli realitás felől alkot magának egy sajátos létezésstílust. Az ember nem a többi emberből értheti meg leginkább önmagát, és nem is a nem létező istenek felől, hanem önmagából mint tisztán természeti lényből és a természet, vagyis az állatok felől: ennek jegyében elemzi Onfray részletesen a cinikusok egész „bestiáriumát”, azokat a szövegeket, amelyekben a cinikusok egy-egy állatra mint példaképre (mindenekelőtt persze a kutyára, de mellette többek között a kakasra, a halra, a polipra, az egérre vagy a lóra) hivatkozva fejtik ki életelveiket.²⁶

A cinikus filozófia „inkább esztétika, mint tudomány, és inkább szép, mint igaz”²⁷: az a vágy vezet, hogy az ember széppé formálja a maga létezését. „Az élet annyiban válik szentté, amennyiben egyszeri és széppé tehető.”²⁸ Így kell tekintenünk a cinikus életmódra is, egyfajta gyönyörűséges játékként, „előadásként”, amely nem kifejezetten a többi embernek szól, de amelynek szükségképpen vannak nézői is (akár megértik ezt a „színdarabot”, akár nem); a cinikus filozófusnak ugyanakkor nem az a célja, hogy hatással legyen rájuk, és megváltoztassa a világot, hanem az, hogy ő maga teljes és szép életet éljen. Onfray jól láthatóan valamiféle pogány, egyszerre „materialista”, „nominalista”, „szolipszista” és „individualista”²⁹ hedonistaként tekint a cinikusokra, és ebben elsősorban alighanem arra a két szerzőre támaszkodik, akiket név szerint is idéz könyve bevezetőjében: Pierre Hadot-ra, aki *A lélek iskolájában* rámutatott, hogy a filozófia mindenekelőtt életgyakorlat, nem pedig diskurzus és absztrakt tudomány (az antikvitásban nemcsak az számított filozófusnak, aki filozófiai szövegeket alkotott, hanem az is, aki egy bizonyos

filozófiának megfelelően élt), illetve Michel Foucault-ra, azon belül is *A szexualitás története* két utolsó kötetére, ahol Foucault az „öngondozás” fogalmában és az embernek az önmagán való munkálkodásában pillantotta meg a létezés legfontosabb feladatát (ez az, amit a „létezés esztétikájának” nevezett). „Nincs semmi, ami értékesebb lenne az önállóságnál és a függetlenségénél” – állítja Onfray (többek között) Foucault-ra hivatkozva, és ennek kapcsán a „gyönyörűség cinikus esztétikájára” hívja fel a figyelmet, mondván, hogy az ember legfőbb műve nem más, mint az élvezet és a boldogság, amelyet nap mint nap szuverén módon átél, Diogenészben pedig az örömrzés valóságos szerelmesét, ha úgy tetszik, „művészt” véli felfedezni.³⁰

Említettem, hogy Onfray könyve jóval korábban látott napvilágot, mint Foucault 1984-ben elhangzott, de csak 2009-ben publikált cinizmusértelmezése, amire többek között azért fontos felhívni a figyelmet, mert *Az igazság bátorságában* maga Foucault egy sok tekintetben váratlan, bizonyos értelemben *A szexualitás történetében* kifejtett történeti vázlat és filozófia (vagy „esztétika”) kritikájaként is felfogható értelmezését vázolta fel a cinizmusnak, amely ennél fogva jelentősen eltér Onfray-nak a kései Foucault-ra nagyban támaszkodó belátásaitól. Röviden összefoglalva három pontban fejezhető ki a két cinizmusfelfogás közötti különbség: Onfray egyfajta esztétikai nihilizmusként mutatja be a cinizmust, Foucault viszont par excellence politikai cselekedetet vél felfedezni benne; Onfray a szépség kategóriájára helyezi a hangsúlyt: a létezés szépségére mint megalkotandó műalkotásra, Foucault azonban egyértelműen az igazság kategóriáját tartja döntőnek a cinikus mozgalomban, és esztétikai értelemben éppen a szépségre épülő antik – szókratészi és platonikus – esztétika ellenmozgalmát pillantja meg benne; Onfray divinációként, az ember önisztentüléseként értelmezi, Foucault ellenben, Diogenész kapcsán, a cinikus filozófus küldetésének elidegeníthetetlenül isteni voltára és eredetére mutat rá. Mit jelent tehát a cinikus filozófia és azon belül is annak militáns jellege Foucault szemében?

„A cinikus, mondja Foucault, az, aki elmondja az embereknek az igazságot, anélkül, hogy hagyná, hogy az igazságtól való félelme bármilyen értelemben hatással legyen rá.” Az igazság itt elsősorban nem valamiféle metafizikai igazságot jelent, hanem ellenállást a véleményekkel, a szokások uralmával és kényszerítő hatalmával szemben, vagyis egyfajta felszabadulást: a cinikusnak „az összes fölösleges, szokás diktálta és mindenki által elfogadott kötelességet, amelyet sem a természet, sem az ész nem igazol, felül kell vizsgálnia; a fölösleges szokások és a felszínes vélekedések redukciója pedig nyilvánvalóan a létezés egyfajta általános megtisztításához vezet az igazság feltárása érdekében [...]. Összességében arról van szó, hogy az élet, a létezés, a *biosz* nem más, mint az, amit aléthurgának, vagyis az igazság megmutatkozásának nevezhetünk.”³¹ Ebben az értelemben mondja Foucault – Nazianzoszi Gergely nyomán – a cinikust mint a legkövetesebb és legjobb filozófust „az igazság mártírjának”: „*A martíron tesz alétheiasz* (az igazság tanúja) kifejezés kései, de azt hiszem, érdemes felidézni, mert világosan mutatja, mit tekintettek az antikvitásban a cinizmus lényegi alapjának, ahogy persze arra is rámutat, mivé alakul át a cinizmusnak ez a formája, milyen más arcait mutatja majd a Nyugat későbbi története során. Az igazság mártírja mint »az igazság tanúsítója«: olyan tanúságtételtől van itt szó, amely egy élet munkája, amelyet egy egész élet nyilvánít ki és tesz valóságossá, egy életmódról a szó legkonkrétabb és legmateriálisabb értelmében, az igazság tanúsításáról a testben és a test által, az öltözködésben, a magatartásmódokban, abban, ahogyan cselekszünk, reagálunk és viselkedünk. Az élet mint az igazság közvetlen, tündöklő és vad jelenléte: ez az, ami testet ölt a cinizmusban.”³²

Cinikusnak az az ember mondható tehát, aki az antikvitásban vagy napjainkban nem pusztán bátorságot merít ahhoz, hogy kimondja az igazat (ami persze

már önmagában is nagy dolog), hanem napról napra megátalkodottan az igazság szerint és az igazságban él. Hogyan válik az igazságnak ez a megélése és mártíromsága, ami a cinikus élet maga – és ami nem mellesleg a rútság és a piszok apológiájában mint kultúrkritikában ölt testet³³ – par excellence politikai cselekedetté? Foucault szemében mindez abból fakad, hogy – szemben azzal, amit Onfray állít – a cinikus szuverenitás gyakorlásának igazi értelme nem maga a szuverenitás gyakorlása mint szép egzisztencia, hanem a másokkal való törődés. A cinikus életforma kétségkívül maga is szoros összefüggésben áll az „Ismerd meg önmagad!” és a „Törődj önmagaddal!” etikai-esztétikai jellegű és értelmű alapelvvel, Foucault azonban világossá teszi, hogy a cinizmus távolról sem merül ki ebben: ezt támasztja alá, egyfelől, Diogenész isteni küldetésének, vagyis a cinikus filozófia teológiai eredetének a hangsúlyozása, az a tény, hogy senki nem válhat saját akaratából cinikussá, hogy tehát cinikusnak lenni valamiféle kiválasztottságot jelent – a cinikus hagyomány szerint Diogenész éppúgy istentől kapta a küldetését, mint Szókratész –, ami szorosan összefügg, másfelől, a cinikus filozofálás és életmód végső céljával, ami kifejezetten a többi ember kormányzásában és egy másik világ megalkotásában vagy legalábbis előkészítésében és hirdetésében ölt testet. „Ezzel a filozófiai küldetéssel csak egy isten bízhatja meg az embert: senki nem válhat hivatásos filozófussá, hacsak az isten nem hívta meg erre”, jelzi Foucault a cinikusok kapcsán, majd hozzáteszi: a cinikus küldetése abban áll, hogy a filozófus „ügyel arra, hogy mivel törődnek az emberek. Törődni az emberek törődésével – Epiktétosz szerint ez a [cinikus] filozófus feladata.”³⁴

Az önmagammal való törődés és önmagam kormányzása a cinizmusban nem cél, hanem eszköz csupán, amellyel a filozófus beteljesíti életmódja „politikai” célját: „A cinikusok küzdelme nem pusztán az a katonai vagy atlétikus jellegű küzdelem tehát, amellyel az egyén képessé válik arra, hogy uralkodjon önmaga felett és ebből következően jótékony hatással legyen a többiekre. A cinikus küzdelem a nyílt, akart és állandó agresszió formájában jelentkezik, amely az általában vett emberiség elleni harc formájában jelentkezik, és azt tűzi ki célul, hogy megváltoztassa az emberiséget a maga valóságos életében: megváltoztassa morális attitűdjét (*ethoszt*át), és ezzel egy időben vagy ezáltal a szokásait, a szabályait és az életmódját is.”³⁵ Ezért hangsúlyozza Foucault, hogy a cinikus mint „az emberi faj egyetemes misszionáriusa” és mint „az etikai egyetemesség funkcionáriusa” „felelős az emberiségért”: „A cinikus, mondja Epiktétosz, kétségkívül nem fog fellépni az emelvényre, hogy kifejtse a véleményét a város többi lakója előtt a kiadások és a bevételek, a béke vagy a háború témakörében, ugyanakkor azonban minden emberhez intézi a szavát, legyen szó athéni, korinthuszi vagy római emberről. Miről fog beszélgetni az athéni, a korinthuszi és a római emberekkel? Nem az adókról, nem a bevételekről, nem a békéről és a nem a háborúról, hanem a boldogságról és a boldogtalanságról, a jó és a rossz sorsról, a szolgaságról és a szabadságról. »Melyik tisztég lehetne nagyobb az övénel?« Nem ebben (abban, hogy a cinikus mindenkivel a boldogságról és a boldogtalanságról, a jó és a rossz sorsról, a szolgaságról és a szabadságról beszél) áll-e az igazi politikai tevékenység, az igazi *politeuszthai*?”³⁶

III

■ Bár számos közös pont is felfedezhető Onfray és Foucault cinizmusértelmezésében (ilyen például a naturalitás és a bestialitás hangsúlyozása, a közvélekedések sémit hazugságok leépítése az igazság botránnyos megmutatkozása révén vagy akár a hatalmasságokkal és egyáltalán a hatalommal szembeni fellépés gesztusa), összességében azt látjuk, hogy Foucault-nál és Onfray-nél két különböző, egymással nehezen összeegyeztethető képet kapunk arról, mit kell értenünk – filozófiai és történeti értelemben – „cinizmuson”. A *cinikus ész kritikájában* Sloterdijk egy

mindkettejüktől eltérő, harmadik cinizmusfelfogást vázol fel, amely, mint említettem, kronológiai értelemben egyúttal meg is előzi ezeket az interpretációkat. A legfontosabb különbség egyrészt abban érhető tetten, hogy Sloterdijk számára a cinizmus nem, mint Foucault-nál és Onfray-nél, egy-egy kiemelkedő és provokatív ember gesztusa, szinte „művészi” performansa, hanem egy egyetemes és általános jelenség, valóságos korszellem, másrészt pedig abban, hogy a francia filozófusokkal ellentétben Sloterdijk kritikával illeti és elutasítja ezt a tömegessé vált, az antik cinizmus degenerált formájának tekinthető – de mégis abból származó és azt továbbvivő – cinikus magatartást, és legföljebb a cinizmus „igazi”, antik változatával korrigálva és felrészítve látja elfogadhatónak (Bouveresse összességében egyébként azért illeti nagyrészt jogosnak tűnő kritikával Sloterdijknek ezt a kritikáját, mert szerinte a német filozófus inkább csak a modern cinizmus mint „betegség” diagnózisa felvázolásában jeleskedik, az antik gyakorlaton alapuló „terápiás javaslat” azonban nem mondható sikeresnek³⁷).

Ami az első pontot illeti, Sloterdijk szerint a cinizmus a második világháború utáni, jellegzetesen városi tömegkultúra, azon belül is elsősorban a középosztály és a felső osztály, végső soron az „urak” hozzáállása, sőt, világnézete (bár, mint hangsúlyozza, a „szolgáknak” is megvan a maga „plebejus”, erőteljesebb és brutálisabb cinizmusa), és ennyiben éppen az alulról építkező antik cinizmus ellentéte: míg az antik cinizmus végső soron a plebs lázadása volt az urak ideológiája ellen, addig „a modern cinizmus maguknak az uraknak a lázadása a saját idealizmusuk mint ideológia és szerepjáték ellen.”³⁸ A cinizmus a fontos pozíciókat betöltő, kulcsszerepet játszó gazdasági, kulturális és politikai döntéshozóknak (a kiadóknak, a szerkesztőségekben, a parlamentekben, az adminisztratív hivatalokban, a vállalatokban, a klinikákon és az egyetemi karokon dolgozóknak) a filozófiája tehát, akik „tetteit elégáns keserűség kíséri”, és akiknek „eléggé kifinomult a lelki működése ahhoz, hogy magukévá tegyék és a túlélés eszközeként fogják fel a saját tevékenységüket illető szüntelen kételyüket”.³⁹ A modern és kortárs cinizmus nemcsak abban tér el az antik filozófiai iskolától, hogy nemcsak az elnyomottak, hanem a vezető réteg filozófiája (amely aztán széles körben elterjeszti, és valóságos divattá teszi a maga „cinizmusát”), hanem abban is, hogy hiányzik belőle a cinikusok provokatív és botránys jellege: a kortárs cinizmus inkább anonimitásba bújlik, és bizonyos értelemben diszkrécióra törekszik. Bár harsány jellege – legalábbis a magasabb körökben – háttérbe szorul, harcosága megmarad: csakhogy harcát elsősorban az eszmék, az új értékek, a nagy diskurzusok, az ideológiák ellen hirdeti meg, függetlenül attól, hogy „immorális mosollyal” vagy „szatirikus nevetéssel” fogadja őket.⁴⁰

A modern cinizmus a felvilágosodás dezillúziós kísérletének a folytatása, ebben az értelemben egy végsőig vitt, „derűs realizmust” képvisel, amelyet Sloterdijk Diogenész ismert gesztusával illusztrál, aki mindenki szeme láttára, az utcán végzett önkielégítést, és ami nem más, mint „egy filozófus-koldus válasza a platonikus Erész fenséges doktrínájára”. „Az arcátlanságra azért van szükség, hogy kimondjuk azt, amit megélünk, szemben a filozófiával, amelyik képmutató módon úgy tesz, mintha képes lenne aszerint élni, amit mond.”⁴¹ Diogenész eredetisége abban áll, hogy egy adott érvrendszerrel vagy uralkodó ideológiával nem egy másikat állít szembe, hanem mindig egy aktust, egy gesztust, egy bizonyos testi tevékenységet: saját teste jelentkezik érvként, valamiféle írásként és diskurzusként. Ebből következik és ennyiben tekinthető jellegzetesen cinikusnak Sloterdijk szerint a modern szexuális forradalom, amely az eredendően privátnak tekintett aktust a publicitás irányába tolja el, és tüntetően „kiviszi a korábban elnyomott érzékiséget az utcára”, a hippimozgalmak a maguk szexuális szabadosságával és anarchizmusával, vagy akár a szociális forradalmiság és militantizmus, illetve a modern művészet végsőig vitt realizmusa, naturalizmusa és expresszionizmusa,

amely a rút, a provokatív és a brutális kategóriája szerint szerveződik meg, és amelyben „a felszabadító negativizmusok szüntelenül maguk alá temetik a harmonikus stilizáció irányzatait.”⁴² Diogenész filozófiájában egy olyan „materialista álláspontra” bukkanunk, amely egyenrangú az idealista dialektikával, és amelyben megvan „egy eredeti filozófia bölcsessége, az alapvető materialista hozzáállás realizmusa és az ironikus vallásosság derűje [...]. Diogenész életét olyan humorisztikus önbizonyosság jellemzi, amely csak a szuverén szellemek sajátja.”⁴³

A cinizmusnak kétségkívül van tehát pozitív oldala is, és Sloterdijk célja tulajdonképpen nem más, mint ennek a pozitív oldalnak a modernkori átmentése: „Van-e még lehetőségünk arra az arcátlanságra, amely a boldogságra vonatkozó jogra hívja fel a figyelmünket? Valóban nyoma vészett az antik cinizmus impulzusának, és csak az a modern cinizmus maradt meg belőle, amely halálos jövőt ígér nekünk? Valóra válhat-e még barátságatlan modernitásunkban a felvilágosodás, vagyis az az eszme, hogy racionális dolog volna boldognak lennünk? Vagy azt kell mondanunk, hogy egyszer s mindenkorra le vagyunk győzve?”⁴⁴ Sloterdijk ennek a másik, életerős és vitális cinizmusnak a nevében fogalmaz meg kritikát a modern cinikus attitűd végtelen ürességével, fáradtságával és negativitásával szemben: „Napról napra egy mogorva realizmust látunk magunk körül, ahol semmi kiemelkedővel nem találkozunk [...] Úgy tűnik, már minden provokáción túlvagyunk, a modernség minden különtségét kipróbáltuk. A nyilvános ájultság komoly stádiumába léptünk, amelyben a fáradt és kedvetlen értelmiség skizoid játékba kezd a realizmussal, valósággal befalazva magát töprengései nyomán a »kemény realitásokba«.”⁴⁵ Ami valóságos, az élni akar: de nincs-e alapvető különbség az élet és az öngyilkosság folyamatos elnapolása között? Az egyetemessé vált cinizmusban minden pozitívumot szükségképpen egy „igen ám, csakhogy” követ, „ami nyilvánvalóan az emberi öntudat törött formáinak ad teret: az iróniának, a cinizmusnak, a sztoicizmusnak, a melankóliának, a szarkazmusnak, a nosztalgianak, a voluntarizmusnak, a kisebb rossz választásának, a depresszióknak és a tompaságnak mint a tudatlan tudatos választásának.”⁴⁶ A cinikus tudja, hogy léteznie kellene bizonyos értékeknek, és hogy ezek szerint kellene leélnie az életét, de éppen attól cinikus, hogy képtelen erre, hogy képtelen hinni bennük: valójában nem bizonyos értékek nevében cselekszik, hanem úgy él, hogy mindent és mindenkit „beáraz” (mintegy tökéletesen megvalósítva Oscar Wilde híres definícióját: „A cynic is a man who knows the price of everything, and the value of nothing”⁴⁷).

A vitalitás hiánya, a krízis hangsúlyozása, a katasztrófa valóságos vágya, az a jelenkor, amelyben az emberek „a hajótöröttek mentalitása” szerint élnek, valósággal rá van szorulva az antik cinikus iskolára, amely „a válságban levő élet filozófiája”, és amelynek képviselői képesek lehetnek – az értelmiségre jellemző általános demoralizációval szembe menve, amely Sloterdijk szerint csak a késő kapitalizmusban éppoly jellegzetes szigorú, túlzó és agresszív moralizmus másik oldala – megtanítani az embert „a pöffeszkedés elhagyására, a hajlékonyságra, a szellemi jelenlétre, a pillanat hívásának meghallására”, „a belső megnyugvás titkára, az életbe vetett bizalomra, a kifejezés szabad áramlására és a kiteljesedésbe vetett hitre”, arra, mit Ernst Bloch „a remény alapelveként” nevezett: végső soron arra, hogy „létezik boldogság a bizonytalanságban is.”⁴⁸ Ennek jegyében állítja szembe egymással a hivatalnok okos, cinikus és mondén nevetését, amely saját hamis felsőbb-ségtudatán alapul, és amely következőképp diszkrét, önmegtartóztató – eszébe sem jut átadni magát a nevetésnek, hiszen nevetése csak hitetlensége jele, célja pedig a hívős távolságtartás megőrzése –, azzal a másikkal, az antik cinizmus példáján megszülető önfeledt, kirobbanó erejű, szatirikus nevetéssel, amely kigúnyolja ugyan mások hibáit, mégsem válik immorálissá, hiszen „éppen egy olyan moralista szerepét veszi magára, aki megérteti velünk, hogy a morál megőrzése érdekében olykor meg kell sértenünk a morált”⁴⁹; vagy akár egyfelől az antik cinikus tekintetét,

amely átlát a nevetséges látszatokon, és azt szeretné, ha az emberek álarcok és lepkek nélkül pillantanák meg egymást és önmagukat, másfelől a modern értelmiségiek „apatikus tekintetét, amely jórészt abból fakad, hogy tanulmányaik során állandóan arra kényszerülnek, hogy olyan dolgokról olvassanak, amelyeket, ha rajtuk múlna, soha nem fogadnának el. Szemeik hozzá vannak szokva ahhoz, hogy az olvasás pusztá eszközeként funkcionáljanak, így aztán nem meglepő, ha a világ felé fordulva sem képesek megpillantani a valóságot.”⁵⁰

A modern „tömegcinizmust” ebben az értelemben „az elnapolás és a közvetett élet szerkezete” határozza meg, az az önhazugság, amely életünk szerves részévé vált, hogy mindig van még valami, amit el kell intéznünk, mielőtt igazán és felszabadultan élni kezdhethetnénk, eszközök egész garmadájának kidolgozása válik tehát látszólag szükségessé olyan célok érdekében, melyek részint hazug célok, részint pedig soha nem a valóság és az egyén saját és valós céljai, hanem a közösségé, a társadalomé, amelyhez tartozik.⁵¹ Nem véletlen, hogy Sloterdijk ezen a ponton – a „nagy inkvizítor” dosztojevszkiji képlete után, amely rámutat az emberitársadalmi intézmények végtelen és szükségszerű cinizmusára – az „akárki” heideggeri fogalmát hozza föl és mutatja be, a *Lét és idő* állítólagos nihilizmusát pedig azzal magyarázza, hogy Heidegger, akivel voltaképpen az antik cinizmus tér vissza a modern gondolkodásba, képes és hajlandó volt kiállni (legalábbis 1927-ben) az általánosan elfogadott célokkal és erkölcsi, vallási vagy politikai utópiákkal szemben, méghozzá annak a kegyetlenül és támadhatatlanul igaz belátásnak a nevében, hogy „meg fogok halni”, hogy nem „az ember hal meg”, úgy általában, hanem én magam, itt és most, bármely pillanatban. „Semmilyen világi cél nem távolíthat el attól a cinikus *a prioritól*, hogy meg fogok halni”, de éppen a céloknak ebben az eufórikus megtagadásában rejlik az élet legfőbb lehetősége, a céltalanság ugyanis „nemcsak kétségbeesést és rémálmot implikál, hanem egyúttal az élet ünnepeit is, az itt és most erős tudatát”.⁵²

IV

■ A filozófiai eszmék, fogalmak és irányzatok ritkán hatolnak le a társadalom szélesebb rétegeiig, csak hosszú idő után válnak részévé a közbeszédnek, és akkor is jórészt felületesen. A cinizmussal kapcsolatos kortárs eszme-futtatások nem rengették meg a cinikus jelző köznyelvi használatának értelmét vagy lehetőségét, a cinikus szót továbbra is abban az értelemben használjuk, ahogyan azt a Magyar Nyelv Értelmező Szótárában olvassuk; kétségkívül javunkra válik azonban az a teremtő bizonytalanság, amely ezekből a történeti és filozófiai elméletekből fakad, és amelyek nemcsak a szó köznapi használatát és értelmét kérdőjelezi meg, hanem végső soron azt is, hogy mennyire kell negatívnak tekinteni a cinikus és egyáltalán a gunyoros, a kaján embert és provokatív magatartásmódját. Nem lehetetlen, hogy a cinizmus, a gunyorosság és persze a tréfa, a játék, a humor, a felforgatás, a komolytalanság nemcsak és nem is elsősorban az értékek tagadásához elengedhetetlen, hanem egyáltalán a valódi értékek teremtéséhez is, végső soron, mint például Foucault hangsúlyozza, ahhoz, hogy legyen bátorságunk kérlelhetetlenül aszerint az igazság szerint és annak az igazságnak a nevében élni, amit mi magunk valóban igaznak hiszünk, tudunk vagy remélünk.

Talán csak arról van szó, mint Sloterdijk írja, hogy túlságosan elmerültünk az akadémiai filozófiára jellemző ünnepélyes komolyságban és körmönfont udvariaskodásban, amely elhitette velünk, hogy a bölcsesség az újabb és újabb kimutatások megalkotásában és bizonyos teóriák, módszerek és kifejezőmódok működtetésében nyilvánul meg, nem pedig annak a szuverén elmének a sajátja, aki nem engedi, hogy az akadémiai, politikai és hatalmi viszonyok és bizonyos társadalmi szokások gondolkodjanak benne és helyette, és hogy „az érvényesülés vágya fontosabb legyen az *autarkeia* gyakorlásánál”; hogy hagytuk magunkat befolyásolni

a modern egzisztencializmus által, amely valósággal divattá tette a melankóliát a gondolkodás területén.⁵³ Elfelejtettük, mit jelent egy jóízűt nevetni magunkon és másokon, mit jelent kikacagni, adott esetben kajánul kiröhögni, felszabadító és teemtő módon nevetségessé tenni a világot, magasztos vágyainkat, ünnepélyes gondolatainkat, hazafias vagy világpolgár eszméinket, féltve őrzött vagy akár elfelejteni kívánt emlékeinket: magunkat és másokat. Lemondtunk az élet és a gondolkodás karneváli formájáról és erejéről, amivel talán egyáltalán az újjászületés lehetőségére is nemet mondtunk.

Ahogy a karneválnak szentelt, 1965-ös tanulmányában Bahtyin is megállapította – erre a könyvre egyébként Foucault is utal *Az igazság bátorságában* a cinikusok kapcsán⁵⁴ –: „A karneváli nyelv valamennyi formáját és szimbólumát a változás és a megújulás pátosza, az uralkodó igazságok és hatalmak viszonylagos voltának vidám tudása hatja át. Jellegetessége a »megfordítás«, a »visszajáról«, a »fonákjáról« látás logikája, a főt és a lent (»kerék«), az arc és az ülep felcserélhető voltának logikája, a különböző paródiák és travesztiák, lefokozó és profanizáló átfogalmazások, a csúfolódó fölmagasztalás és rangfosztás. A népi kultúra másik élete, második világa bizonyos mértékig a megszokott, vagyis a karneválon kívüli élet paródiája, »visszajára fordított világ«. Azonban már most hangsúlyoznunk kell, hogy a karneváli paródia igen messze van az újkor tisztán tagadó és formális paródiájától: a karneváli paródia úgy tagad, hogy egyszersmind új életre kelti, meg is újítja azt, amit tagad. A pusztá tagadás általában idegen a népi kultúrától.” A halál és az újjászületés ciklusára épülő karneváli világerzékelés „lerántja trónjáról a szükségszerűséget, leleplezi viszonylagos és korlátozott voltát [...], szétrombolja a korlátozott komolyságot, tönkrezúz minden olyan igényt, hogy a szükségszerűségre vonatkozó elképzeléseket időtlen és feltétel nélküli érvényesség illetti meg, s új lehetőségeket nyit meg az emberi gondolkodás és képzelet előtt”.⁵⁵

■ JEGYZETEK

1. Vö. pl. M.-O. Goulet-Cazé: *Cynisme et christianisme dans l'Antiquité*. Vrin, Paris, 2014. 9–96.
2. Diogenész és Lukianosz ellentéte kapcsán lásd P. Sloterdijk: *Kritik der zynischen Vernunft*. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1983. I. 219–226.
3. Epiktétosz sztoicizáló cinizmusértelmezéséhez lásd M. Foucault: *Le courage de la vérité. Cours au Collège de France*. Gallimard/Seuil, Paris, 2009. 227 és folyt.
4. Magyarul vö. Lukianosz: *Összes művei I–II*. Magyar Helikon, Bp., 1974; Epiktétosz: *Összes művei*. Gondolat, Bp., 2014; Diogenész Laertiosz: *A filozófiában jeleskedők élete és nézetei 1–2*. Jel, Bp., 2005.
5. Goulet-Cazé: i. m. 27.
6. Uo. 27–48.
7. Vö. M. Clément: *Le Cynisme à la Renaissance. D'Érasme à Montaigne*. Droz, Genève, 2005.
8. Vö. Hans Dieter Betz: *Jesus and the Cynics: Survey and Analysis of a Hypothesis*. The Journal of Religion 74 no. 4 (1994. október). 464.
9. Idézi M. Onfray könyve (*Cynismes*. Gallimard, Paris, 2010, első kiadás: 1991) mottójaként. Magyarul lásd *Ecce homo*. Göncöl, Bp., 1997. 60. (a fordítást módosítottam: Cs. Á.) Vö. még pl. „A magasabb rendű embernek minden durvább és finomabb cinizmusra tágra kell a fülét nyitnia, s minden alkalommal gratulálnia kell magának, ha éppen őelőtte nyilvánul meg egy szegyéntelen pojáca vagy egy tudományos szatír.” (*Túl jön és roszon*. Matúra, Bp., 1995. 29.)
10. Idézi P. Sloterdijk: i. m. 17–18.
11. „A kynikusokról nincs semmi különös megjegyezni való, mert filozófiai képzettségük csekély, és nem jutottak el tudományos rendszerhez”; „tudományos jelentősége nincs a kynikus iskolának; mozzanat csupán, amelynek szükségszerűen elő kell fordulnia az általánosnak tudatában.” Lásd *Előadások a filozófia történetéről II*. Akadémiai, Bp., 1959. 103–109.
12. Az Akadémiai Kiadó legújabb, egyébként kitérő filozófiatörténetében (*Filozófia*. Akadémiai, Bp., 2007) két oldalt szenteltek az egész cinikus iskolának (139–142), amely külön fejezetet sem kapott, miközben magának Arisztotelésznek például 37 oldalt (100–137), az újpatonizmusnak pedig 33 oldalt (211–244) szántak. Az antik cinizmus legrészletesebb bemutatását magyarul máig Sebestyén Károly több mint egy évszázada megjelent műve nyújtja (*A cinikus filozófia*. Franklin, Bp., 1902).
13. Onfray: i. m. 21.
14. Uo. 171.
15. A. Glucksmann: *Cynisme et passion*. Grasset, Paris, 1981. Figyelemreméltó, hogy még Pierre Hadot sem szentelt érdemi figyelmet a cinikusoknak antik tanulmányai során: a *Mi az antik filozófia?* című művében (*Qu'est-ce que la philosophie antique?* Gallimard, Paris, 1995. 170–173) és *A lélek iskolájában* (Kairosz, Bp., 2010) is éppen csak megemlíti őket. Amikor életének utolsó évében

- Foucault a cinikusokkal kezdett el foglalkozni, bizonyos értelemben kilépett Hadot árnyékából: korábbi, az ókori filozófiával foglalkozó esszéi és előadásai ugyanis jórészt Hadot kutatásaira épültek.
16. „Nincs mese, az ész minden formáját kritika alá kell vetni: láttuk már a tiszta, a dialektikus és a politikai ész kritikáját, és lám, most itt van »a cinikus ész kritikája«. Erről a kétkötetes könyvről semmit nem tudok; mondjuk úgy, hogy eléggé különböző értékelések jutottak el hozzám róla. Egy biztos: a második világháború utáni kortárs német filozófiában megjelenik az antik és a modern cinizmus problematizációja; érdemes volna megvizsgálni, miért és milyen értelemben tárgyalták a német filozófusok ezt a problémát.” Foucault: i. m. 165.
 17. J. Bouveresse: *Rationalité et cynisme*. Minuit, Paris, 1984.
 18. Onfray: i. m. 172.
 19. A cinizmus történeti vizsgálata kapcsán lásd pl. M.-O. Goulet-Cazé fontos könyvét: *L'ascèse cynique*. Vrin, Paris, 1986.
 20. Foucault: i. m. 157.
 21. Onfray: i. m. 35–42.
 22. Sloterdijk: i. m. 275.
 23. Uo. 289. Ennek kapcsán Foucault többek között Diogenész köztéren végzett önkielégítését (Foucault: i. m. 158), Onfray pedig Metroklész példáját hozza fel, aki szegényében, hogy egy retorikai előadáson többek hallatára szellentett, meg akarta ölni magát. Kratész mindhiába próbálta különféle elméleti érvek segítségével meggyőzni arról, hogy tegyen le a szándékáról; végül azzal vigasztalta meg, hogy leült mellé és maga is szellenteni kezdett; aminek mint legmeggyőzőbb érvnek a hatására Metroklész megnyugodott és csatlakozott a cinikus iskolához. (Onfray: i. m. 80–82.)
 24. Onfray: i. m. 66.
 25. Uo. 56.
 26. Uo. 43 és folyt. (Goulet-Cazé szerint egyébként történeti értelemben a cinikusok valóban hitetlenek vagy legalábbis agnosztikusok voltak, lásd Goulet-Cazé: *Cynisme et christianisme*. 36–37.)
 27. Onfray: i. m. 68.
 28. Uo. 57.
 29. Uo. 78.
 30. Uo. 113–115.
 31. Foucault: i. m. 159.
 32. Uo. 160–161.
 33. Uo. 239. Erről részletesebben lásd egy korábbi írást: *Hazugság, igazság, irodalom: Foucault, Beckett*. Vigilia 2015. 6. 446 és folyt.
 34. Foucault: i. m. 277.
 35. Uo. 258.
 36. Uo.
 37. Bouveresse: i. m. 40.
 38. Sloterdijk: i. m. 222.
 39. Uo. 37.
 40. Uo. 35.
 41. Uo. 206.
 42. Uo. 217. Foucault szintén a militáns-forradalmi mozgalmakban és a művészetben, többek között Samuel Beckett és Francis Bacon művészetében pillantotta meg a modern cinizmus legalapvetőbb formáit: Foucault: i. m. 174.
 43. Sloterdijk: i. m. 209–210.
 44. Uo. 245.
 45. Uo. 235.
 46. Uo. 241.
 47. Idézi: J.-F. Louette: *Chiens de plume. Du cynisme dans la littérature française du XXe siècle*. Baconnière, Chêne-Bourg, 2011. 126. („A cinikus az az ember, aki mindennek ismeri az árát, de semminek nem ismeri az értékét.”)
 48. Sloterdijk: i. m. 247.
 49. Uo. 273.
 50. Uo. 280.
 51. Uo. 366.
 52. Uo. 383.
 53. Uo. 302 és 304.
 54. Foucault: i. m. 172.
 55. M. Bahtyin: *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. Osiris, Bp., 2002. 19 és 60.

MURÁDIN JENŐ

KÖZELÍTÉSEK A PÁLYAKEZDŐ NAGY IMRE BRASSÓI KAPCSOLATAINAK TÖRTÉNETÉHEZ

Aba Novák, Nagy Imre és barátaiak címmel reprezentatív kiállítás nyílt Csikszeredában a Magyar Nemzeti Galéria és a Csiki Székely Múzeum közös rendezésében. A tárlat augusztus 31-ig tekinthető meg.

■ A festő Nagy Imre pályarajza esetében is belebotlunk az alig megkerülhető gátakba, a huszadik századi erdélyi magyar–szász művészeti kapcsolatok alapkutatói szintű föltáratlanságába. Ez csupán a kettős identitású Mattis Teutsch János esetében nem történt meg, akinek 2001-es budapesti és müncheni életmű-kiállítása, valamint tanulmányok sorát is magába foglaló monumentális katalógusa kikövetelte a szülőföldhöz, a brassói kultúrkörhöz fűződő kötődések földerítését.¹ Ami Nagy Imrét illeti, ha elfogadjuk – némi túlzással persze – a gyakran hangoztatott kitéfelt, miszerint a csiki székely festőművészt a brassói szászok fedezték föl, ez a kérdés még időszerűbbé válik.

Múltunk és együttélésünk történetében kultúrhistoriai egymásrautaltságok és sorsfordító, lankasztó ellenérzések mutathatók ki. Szembe kerültünk egymással mindkét fél hibájából az 1848–49-es szabadságharc idején. Majd később, a dualizmus korában az 1876-os közigazgatási törvény csonkította meg a Szászföld sérelmére a több évszázados területi autonómiát, vármegyékké alakította a szász székeket. Következménye lehetett ennek is az, hogy a nagy országromlás idején a Szász Nemzeti Tanács 1919. január 8-i medgyesi gyűlésén – a történelmi helyzethez reálpolitikai megfontolásokból igazodva – Erdély és Románia egyesülését támogatta. Ilyen háttérképpel élte meg a szász közösség a huszadik század elejét, gazdasági, ipari és kereskedelmi gyarapodással ugyan, de a hajdani önrendelkezés hiába kergetett illúziójával. Mindenképp ez a kompromisszumokat elfogadó helyzet tudat és alkalmazkodási készség vetette meg alapját az erdélyi szász közösség gazdasági-kulturális élete negyedszázadig tartó utóvirágzásának. Életrealitásukban benne rejlett valami felszínre törő nagy erő tartalék. A kultúrában és művészetekben kibontakozó önmegvalósítás igénylése és kiteljesedése lett a cél, mely egyébként az egész erdélyi társadalmat átfogta.

Kós Károly fogalmazta meg ezt a furcsa fénytörési jelenséget, a cári elnyomás alatt kibontakozó szecessziós finn mozgalom világhírűvé válására utalva. Ugyanígy az erdélyi művészet is akkor gyöngyözött ki magából a legszebb eredményeket, amikor a közhatalom-változás jogfosztottá igyekezett tenni.² A két világháború közötti erdélyi képzőművészet, magyarokat, szászokat, románokat is beleértve, a legtermékenyebb korszakát élte meg.

Az irodalom és képzőművészet egészére is figyelő brassói szász kultúrkör 1924-es alapítása egyik mérföldköve lett e régió művészete támogatásának.

Ez év tavaszán alapította ugyanis Heinrich Zillich (1898–1988), a szepíró, költő és kultúrpolitikus a Brassóban tizenöt éven át folyamatosan megjelenő *Klingsor* című folyóiratot,³ melynek kiállító helyisége előbb a Bömches-palotában, majd a

Redut kék termében működött. Az igényes szerkesztésű, minőségi papírra nyomtatott havilap neve képletesen egy erdélyi középkori dalnokra és varázslóra utal, melyet a szász mitológiából vettek kölcsön. Zillich, az össznémet kultúrában is számon tartott alkotó, a kezdetektől fogva arra törekedett, hogy a hagyományos zártságra hajlamos szász közösség számára is rálátást nyisson az erdélyi német, magyar és román kultúrára egyaránt. Kiválóan beszélt magyarul, olyannyira, hogy magyar költők, például Tompa László verseiből is fordított németre. Galériájukban, amely maga is a *Klingsor* nevet viselte, könyvekhez és zeneművekhez (kottákhoz) egyaránt hozzá lehetett jutni, hagyományos német pontossággal havonta nyíltak a kiállítások. Ezekről a *Klingsor* is sok esetben kritikai írással számolt be, vagy legfennebb egy-egy reprodukcióval jelezte az eseményt. De a *Klingsor* mellett olyan kiadványok is beszámoltak a tárlatokról, mint a *Kronstädter Zeitung* vagy az éppen 1924-től hangot váltó *Brassói Lapok*. Utóbbi az erdélyi magyar sajtó legszínvonalasabb kiadványaként jelent meg, 1940-es betiltásáig.

Heinrich Zillich, a *Klingsor* szerkesztője, fényképfelvétel

Nagy Imre jószerint a kezdetektől bekapcsolódott ebbe az ígéretes megmozdulásba, a Székelységhez közel eső nagyváros lüktető életébe, mely anyagi és erkölcsi előnyöket biztosított számára is.

A *Klingsor* galériájában szervezett első kiállítása 1925. május 3-án nyílt meg, s arról részletesen a *Brassói Lapok* belső munkatársa, a kritikai írásokkal jelentkező Horvát Henrik számolt be.

A pályakezdő Nagy Imre épp akkoriban tért vissza szülőfalujába, Zsögödre, és rendezkedett be jellegzetes életrendjébe, a művészet és gazdálkodás egyidejű kultiválásába. De álljon itt Horvát Henrik méltató-bátorító írása. „Nagy Imre: ez a szürke, konvencionális név be fog vésődni az emberek tudatába. Nem fogják elfelejteni ezt a nevet, mert minden konvencionálissal, megszokottal ellenkező képzet társul majd vele: egy rendkívül erős és egyéni művésznek karakterképe. [...] Szilaj erő, nagy temperamentum.”⁴ A kiállító olajképeket (*Falusi utca*, *Furulyázó fiú*, *Női portré*), lavírozott tusrajzokat hozott magával és néhány rézkarcot is, utóbbiakat mintegy lezárásaként grafikusai működése e területének.

A kiállítássorozat folytatásának bemutatása előtt arra a kérdésre kellene választ találni, hogyan került kapcsolatba Nagy Imre a *Klingsor*hoz fűződő szellemi körrel. Életrajzi följegyzéseiben erre a festő nem tér ki. Így csupán egy megjegyzésre kell szorítkoznunk, ami Kós Károlynak a csíki székely alkotót bemutató 1933-as tanulmányában bukkan föl. „Kolozsvár után Brassóban állít ki, és ott Witting, a szász íróművész fedezi fel a szászok számára is” – olvasható Kósnak az *Erdélyi Helikon*ban megjelent írásában.⁵

A Witting család két tagja is ténylegesen kulcsalakja Nagy Imre brassói kapcsolatainak. A két testvér, Emil és Otto valóban mindent megtejt azért, hogy a festő szászföldi jelentkezései minden vonatkozásban sikeresek legyenek.

Kós említett utalása az idősebb testvér, Emil Witting (1880–1952) személyére utal, aki a magyar író-társadalommal is közvetlenebb kapcsolatokat ápol. A testvérek egyazon szenvedéllyel hódoltak a természetjárásnak és erdészetnek (alapfoglalkozásuk is az erdészet és vadvédelem volt), de Emil Witting szépíróként is maradandó értékeket hagyott maga után. Szellemesen, olvasmányosan megírt átlatmeséi és erdei történetei különösen népszerűek voltak. Közös volt ugyanakkor a két testvér érdeklődése a képzőművészetek iránt.

Érdemes itt kitérni egy másik mozzanatra is. A transzilvanista szellemben építkező magyar kisebbségi kultúrpolitika nemcsak azt tartotta biztatónak, hogy Zillich kezdeményezése és a Klingsor működése magyar művészeknek is teret nyitott (Nagy Imrén kívül a Redut termeiben több erdélyi magyar festő is bemutatkozott), hanem a kölcsönösség jegyében a szász művészet eredményeiről is tájékozódni kívánt. Így született meg a *Pásztortűz* folyóirat erdélyi szász különszáma, benne Alfred Wittingnek, a Nagy Imrét támogató család egy másik tagjának, tartalmas művészeti összefoglalójával.⁶ A lapban közölt számos reprodukció a modern művészeti irányzatok erdélyi szász hívei közül Hans Eder és Fritz Kimm munkáiból is bemutatott. Ez annyiból érdekes, mivel Nagy Imre még évekkal később is úgy nyilatkozott, hogy maga is sokat köszönhet brassói tartózkodása során Hans Eder és Fritz Kimm szász pályatársai barátságának.

Ami Otto Witting (1889–1955) támogatását illeti, ő, ha lehet, még közelebbi kapcsolatban állott Nagy Imrével és a pár évig Brassóban élő Ferenczy Noémi textilművésszel. Mint a Brassó körüli kárpáti hegyvidék kitűnő ismerője ő szervezte kirándulásait a festő kiállításai idején. Lelkes műpártolóként mindkettejüktől vásárolt, Nagy Imrétől festményeket, rajzokat, metszeteket, Ferenczy Noémitől *Fej kevés bordúrral* című szövött kárpitját.⁷

Nagy Imre *Följegyzései* (1954–1955) az idők mélységéből is eleven színekkel tudta elénk varázsolni fogadtatásának élményeit Otto Witting családjánál. Álljon itt ebből néhány kiragadott részlet: „Wittingnek elmúlhatatlan érdemei vannak abban, hogy ki tudtam alakulni, fejlődni úgy-ahogy. Megértő, szerető barátom lett, aki maga is igen sok képpel gyarapította lakását. [...] Kiállításaim rendszerre váltak Brassóban. Karácsony vagy húsvét előtt nyitottam meg a már várt kiállítást. A hírterjesztésből a Witting gyermekei is kivették a részüket. A szállásom Wittingéknél volt. Úgy vártak már oda, mint családtagot. [...] Ma sem tudom bizonyosan, mi volt az a kapocs, ami engem a szászokkal annyira összehozott. A Witting család? Két komoly brassói művész Eder és Kimm önzetlen elismerése? A székely művész iránti érdeklődés? Az az új hang, amire az embereknek oly nagy szükségük volt, a természet, a nép, az egészséges élet szaga, amit nagy pénzzel is megvásároltak, s örömmel raktak a falukra?”⁸

Ugyanítt a képeladások mikéntjéről is beszámolt a festő. „... A szászok divatba hoztak. Akkor nagy volt a mód, a gazdasági élet minden ága a kezükbe szaladt össze. Már nem volt olyan számottevő szász család, aki ne vett volna tőlem képet, vagy Wittingre suttymban reá ne bízta volna a képmegszerzését. Volt olyan képem, ami még el sem készült, s már megvolt a vevője, gazdája, amiről persze én még nem tudtam. Mindennaposok lettek az átutazó autók vendégekké.”⁹

Nem kevésbé érdekes a Brassóban élt erdélyi magyar szépirod. Szemlér Ferenc néplélektani megközelítése a szász társadalom művészeti affinitásáról. „Különös dolog az, hogy a józan és tárgyilagos szászok oly igazi és mélyről fakadó érdeklődést tanúsítanak különösen a zene és művészet iránt. »Ha két szász együtt van, mindjárt négy hangra énekel«, mondják a rosszindulatú lelkek. A kézzelfogható valóság azonban az, hogy Dohnányi és Bartók legnagyobb részben csak szászok előtt ragyogtatták tehetségüket, és Nagy Imre, a neves székely festő, ha Brassóban kiállít, nem a magyaroknak adja el a képeit, hanem nekik. A *Klingsor*, az erdélyi szászok folyóirata a brassói nagyiparosok áldozatkészségéből jelenik meg...”¹⁰

E kitérő után folytatódják a brassói jelentkezések sora.

Otto Witting, fényképfelvétel

A festő 1926. évi második kiállítása hozta meg az igazi áttörést művészet és közösség kapcsolatában. Ezt azonfelül, hogy a tárlat megnyitóját a karácsonyi ünnep előestéjére időzítették, az új helyszín is előnyösebbé tette. A kiállítások sorát akkor már nem a *Klingsor* szűk szerkesztőségi helyiségében szervezték, hanem a Redut sokkal tágasabb terében. Így a bemutatásra került kollekciónak is jóval gazdagabb lehetett. Helye volt a festő három nagyméretű tájképének, *Kettős akt* című kompozíciójának és több önarcképének is. Horvát Henrik értékelése szerint a fősorakoztatott művek gazdagsága és színvonala a kiállítást „magasan föléje emelte mindennek, amit az utóbbi években Brassóban magyar festőtől láttunk”.¹¹

Az 1927 őszen szervezett kiállításra a festő itáliai utazását követően került sor, és a sajtó (*Klingsor*, *Brassói Lapok*) mint kivételes jelenségről, a nagyarányú képvásárlásokról adott hírt. A *Klingsor* egész oldalas mellékleten közölte egyik fametszetét.

A *Klingsor* folyóirat címlapja

kommunizmusból kiábrándult, később az emigrációban a Szabad Európa Rádió munkatársa lett, hányatott sorsú Körösi-Krizsán Sándor rövid ideig a textilművész Ferenczy Noémi férje volt. Így jött össze az a társaskör, Ferenczy Noémi bérelt lakásán és műtermében, a brassói egykori Kőbánya utcában (Steinbruch-Gasse) 27 szám alatt, egy kertes házban, ahol tartalmas eszmecserékben töltődött föl a zsongódi magányából ide látogató festő.¹³ Megfordult itt Mattis Teutsch János és természetesen a kirándulások örökös szervezője, Otto Witting. Följártak a közeli Schulerre, a Nagykovácsra, a Salamon-sziklához. Ekkoriban készült, 1930-ban, Nagy Imrének többször reprodukált fametszetes portréja Ferenczy Noémiről,¹⁴ aki zsongódi otthonában is fölkereste a festőt.

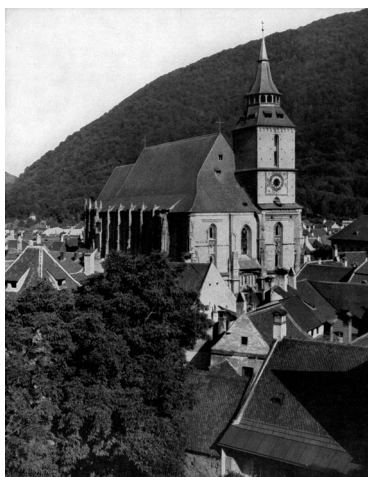
Körösi-Krizsán őszinte elismeréssel adózva fedezte föl Nagy Imre friss hangú festészetét, és három írásában is visszatért a festő sorozatzáró brassói kiállításaira. A Redut kék termében 1930 májusában szervezett tárlatát végignézve írta: „Kéves festővel találkozni, akinek a fejlődése dialektikájában is annyira folytatólagos és szerves volna, mint azé a folyton vajúdo, de ugyanakkor az egyensúlyos szintézisbe beleizzó székely tehetségé.”¹⁵ Összefogott alakos kompozícióiban bruegheli reminiscenciákat vélt visszatükröződni, melyre a festő jól ismert képét, a *Pihenők*-et hozta föl példaként. A Redut-beli, 1931 tavaszán rendezett tárlatról írva a megcappant vásárlások miatt sajnálkozott, jóllehet a brassói közösség ezúttal is kiváló műveket láthatott. Cím szerint *Anna macskával*, *Naplemben*, *Konyha*, *Téli borjával*, *Önarckép édesanyammal*, *Krumpliszedők*, *Pihenők* című olajfestményeit említi és „nagyszerű vázlatát” a *Nyárt*.¹⁶

Nagy Imrének egy későbbi, 1935 decemberében megnyílt brassói kiállítása kapcsán Körösi-Krizsán terjedelmesebb írásában, mintegy összegező szándékkal

méltatta a festőt. „Az erdélyi képzőművészet Tamási Áronjának” nevezi Nagy Imrét, s erről önkéntelen társítással a költő Tompa László *Lófiüröszítés* című, Nagy Imrének egy festményére is utaló, jól ismert versének allegóriája idéződik föl bennünk, a mindennel megküzdő székely akarat, a „szorítsd, Imre! S ez rá: Ne hagyd magad Áron!” gyönyörű verssora. „Nagy Imre – olvasható tovább a méltatásban – nemcsak szemléli, nemcsak passzívan felfogja, hanem éli, egészében, legbensőbb érzéseivel éli is népét, a környezetét.”¹⁷

A szászöldi kiállítás-sorozatba egy szebeni tárlat is belefért, amelyre a festő 1933-ban „Emil Witting unszolására” vállalkozott.¹⁸ Kiállítását az 1904-ben alakult és a második világháborút követő betiltásáig működött szász művészegyesület, a Sebastian Hann-Verein szervezte. Telt ház fogadta itt is, de a város idegen volt a festő számára. Brassó mozgalmasságához képest történelmi múltjába ragadt hivatalnokvárosnak tűnt.

Itt aligha volt ideje vázlatokat készíteni, mindig magával vitt mappájába. Brassóban azonban annál inkább érzett újra készítenést urbánus tájak vagy portrék készítésére. Impozáns, áttekinthetetlenül nagy grafikai hagyatékában tallózva kiemelhetjük a *Brassó* című vízfestményét (1932), a *Brassói városháza* című ceruzarajzát, a *Fű arcképe* című fametszetét (1929). E rövid tanulmány témájához illeszkedően fontosabbak a brassói közösség prominens tagjairól készült portrék. Rajzi expresszivitással és lélekábrázolással megörökített képmásai közül az alábbiak érdemelnek mindenképp említést: korai brassói méltatója, Horvát Henrik (fametszet, é. n.), a pályatárs grafikus és festő Fritz Kimm (fametszet, 1928–30 körül), Mattis Teutsch János (szénrajz, é. n.), a már említett Ferenczy Noémi-portré (fametszet, 1930) és a Witting családnak csak fametszetes dúcban rögzített csoportképe. E portrék egy része a szélesebb körű érdeklődők számára is hozzáférhető a László Gyula által 1973-ban kiadott nagyformátumú Nagy Imre-albumában.¹⁹

Brassó látképe a Fekete-templommal. Fényképfelvétel, 1941.

A festő szászöldi kapcsolatai, mint az elmondottakból következik, elsődlegesen kiállításai kapcsán és a képeladások révén alakultak ki és szilárdultak meg. Ehhez járultak még az őszinte baráti közeledések, a kölcsönös látogatások a műtermet is rejtő zsigödi falusi otthonban vagy a Wittingek brassói polgárházaiban. És ott vannak még a feledhetetlen kirándulások, a hegyi túrák, mindkét helyszínen. Jobb alkalmak nem is adódhattak ezekhez az építő eszmecserékhez művészekről, művész és társadalom kapcsolatáról, nemzetiségi sorsról, politikáról.

Ilyenformán fogalmazódtak meg azok a máig érvényes ítéletek a szász értelmiségiek körében is Nagy Imre pályájának korai szakaszáról a legidőtállóbb műveket fölmutató terméséről.

Álljon itt csupán néhány értékelő mondat a német szövegekörnyezetből kiragadva, a fentiek meggyőző igazolására.

Emil Witting, aki a Klingsorban külön tanulmányt szánt a székely festő művészetének méltatására, föld és lélek kötésében határozta meg képeinek különös vonzerejét. „Nagy Imre az anyaföldet festi meg, az ő hazáját, bölcsőjét és koporsóját, a helyet, ahol lakik és él és szenved, mindez nem esik messzire tőlünk, a Székelyföld, Csík, Zsigöd...”²⁰

Otto Folberth (1896–1991) medgyesi iskolaigazgató, szépipró és könyvkiadó Nagy Imre csíki kirándulótársa volt, és tanúja annak is, ahogyan páratlan szuggesztivitással örökítette meg a festő a Szent Anna-tó körüli pompázatos hegyvidéket. Lírai fogalmazású írása szól erről: „Senki nem tudja ennyire összefogottan vászonra vinni az erdélyi táj ilyen adottságú formáit, mint a csíki Nagy Imre.”²¹

Nem érdektelen, hogy éppen Folberth volt az, a háború után Salzburgban megtelepedett szász értelmiségi, aki pártoló hozzáállással támogatta az *Erdélyi Helikon* transzilvanista köre és a németiség kapcsolatteremtését.²²

E téma epilógusaként elmondható, hogy a világpolitika kétségtelenül belejárt szott Nagy Imre és brassói szász támogatói tíz éves közvetlen kapcsolatának meglazulásába. A „transzilván romantika” csak keveseknél talált valamelyes visszhangra a Szászföldön. Annál nagyobb fölbuzdulással követték a német birodalom Drang nach Osten politikáját. A hagyományos szász óvatosság józan hangjait elnyomta a német sikereket üdvözlő hívek harsány lelkesedése. „Ebben a nagy, süvöltő, észbontó hangzavarban félve húzódtam meg – írta *Följegyzéseiben* Nagy Imre –, s aggódva szemléltem az akkor már Hitler oldalára dőlt sorsplanétát.”²³ Otto Witting feleségének egy megjegyzése, miszerint a festő, ha nem érti a helyzetet, költözzék Budapestre, lett az a szálka, amely érzékenyen érintette a művészt. De ezt a mozzanatot a kapcsolatok szövetében semmiképp sem szabad dramatizálni. Nagy Imre a Pesten átvészelt ostrom után hazatérve brassói átszállásakor éppen Wittingéket látogatta meg elsőként. S az a mód, ahogyan naplójegyzeteiben meleg baráti visszaemlékezéssel idézi föl kapcsolataikat a Wittingekkel, semmiképp sem utal haragra vagy nehezítésre.

A szász közösség háború utáni tragédiája, akármilyen mellékszálón, de rávetül a Nagy Imre-hagyaték sorsára is. Éppen korai, erőteljes művek szóródtak szét a népcsoportot ért atrocitások, kitelepítések, menekülések során. Nagy Imre ugyan próbált visszavásárolni festményeket, de kevés sikerrel. A még megmaradt alkotásokat a közösség 1989 utáni megállíthatatlan exodusa sodorta magával szerte a nagyvilágba.

■ JEGYZETEK

1. *Mattis Teutsch és a Der Blaue Reiter*. Mission Art Galéria, Bp. – Miskolc, 2001. (német és angol nyelven is)
2. KósKároly: *Magyar művészet és erdélyi magyarság*. Páztortú 1923. 35. sz. 59–61.
3. Klingsor – Siebenbürgische Zeitschrift. Geleitet von Heinrich Zillich.
4. H. H. [Horvát Henrik]: *Nagy Imre kiállítása*. Brassói Lapok 1925. május 8. 104. sz. 7.
5. Kós Károly: *Egy székely művészről (Nagy Imre festőművész)*. Erdélyi Helikon 1933. 6. sz. 412–416.
6. Alfred Witting: *Azerdélyi szász festőművészet*. Páztortú 1926. 13. sz. 310.
7. Murádin Jenő: *A Ferenczy család Erdélyben*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1981. 103.
8. Nagy Imre: *Följegyzések*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1979. 133–134.
9. Uo. 133.
10. Szemlér Ferenc: *Brassó*. In: *Erdélyi városképek*. Révai kiadás, Bp., 1936. 237–238.
11. H. H. [Horvát Henrik]: *Nagy Imre kiállítása*. BrassóiLapok 1926. december 26. 293. sz. 7.
12. - jean: *Nagy Imre akvarell- és fametszet-kiállítása a Klingsorban*. Brassói Lapok 1928. november 29. 273. sz. 5.
13. Murádin Jenő: *Ferenczy Noémi Brassóban*. Brassói Lapok 1979. október 27. 43. sz. 4.
14. Nagy Imre: *Ferenczy Noémi*. Fametszet, papír 224 x 205 mm, jelezve jobbra lent ceruzával: Brassó 1930 Nagy Imre. Marosvásárhelyi Művészeti Múzeum, 1961-es letét.
15. Körösi Sándor: *Nagy Imre*. Brassói Lapok 1930. május 9. 104. sz. 6.
16. (i-r) [Körösi-Krizsán Sándor]: *Nagy Imre képkiallítása Brassóban*. Brassói Lapok 1931. április 2. 76.sz. 5.
17. Körösi Sándor: *Nagy Imre festészetének tartalma és jelentősége*. Brassói Lapok 1935. december 8. 282. sz. 15.
18. Nagy I.: *Följegyzések*. Id. h. 136.
19. *Nagy Imre – Kétszáz rajz*. Az előszót írta László Gyula. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1973.
20. Emil Witting: *Der Maler Nagy Imre*. Klingsor 1934. 4. sz. 129–133.
21. Otto Folberth: *Die Erdbeer strasse der Sankt-Annensee und der Maler Nagy Imre*. Klingsor 1932. 6. sz. 216–220.
22. *Lexikon der Siebenbürger Sachsen*. Wort und Welt Verlag, Thaur bei Innsbruck, 1993.130–131.
23. Nagy I.: *Följegyzések*. Id. h.134–135.

KÉSZ ORSOLYA

SZINTE JÓ

Bán Zsófia: *Lehet lélegezni!*

■ Bán Zsófia leginkább kiváló esszéiről, művészet- és irodalomkritikáiról, illetve tanulmányairól ismert, kevésbé szépirodalmi teljesítményéről, holott a 2018-as Ünnepi Könyvhétre megjelenő novelláskönyve a harmadik prózaköttei sorában. Az új kötet az előző (*Amikor még csak az állatok éltek*) által kijelölt útvonalon halad tovább: a *Lehet lélegezni!*-ben továbbra is a kételtűek, a redők és szakadékok a fontosak, vagyis hogy „hol húzódik a még és a már közti határ finom, porhanyós mezsgyéje”. Ahogy a *Bőrlégzés* című nyitószövegben írja – amely lehetne akár a kötet programszövege is –, nem lehet mindig egy kézlegyintéssel elintézni, hogy „egykutya”, ugyanis „az egykutya olykor nagyon is két kutya. Vagy több, attól függ.” (7), és ugyanez, csak szerzőszókkal: „A szerszám tehát lehet »ugyanaz« a maga tárgyi, fizikai valóságában, de a bőre, a légzése, a szelídsége vagy konoksága mindig más és más lesz, aszerint, hogy ki használja. És akkor megint ott vagyunk, ahol az idő, az emlék, a bőr, a seb, a szív szakad.” (7)

A fenti idézetekkel már rögtön a kötet sűrűjéhez is érkezünk, Bán ugyanis mind kritikusként, mind esszé- és szépiróként abban igazán jó, hogy felzabadjon bizonyos rögzült sémákat, toposzokat, konvenciókat, egyúttal rákérdezve azok eredetére, például olyat is csak ebben a kötetben olvashatunk, hogy „nem mindenki a maga szerszámának kovácsa” (7), de „a csillagos ég fölöttem és a morális törvény bennem” kanti imperatívuszának az eltérítése is ilyen „nem marad más, mint a csillagok állása és a kezünkben melengetett

GPS” (11). Ez utóbbi *A nap aktív vidéke* című elbeszélésből származik, amelynek nyitójelenetében egy négytagú család kényszerű menekülésének első lépéseit követhetjük nyomon, közel-keleti háború sújtotta otthonukból Magyarországra.

Bán Zsófia nem fél olyan (aktuális) témákhoz nyúlni, amelyek megosztóak, amelyekről jobb szeretünk hallgatni, nem tudomást venni, amelyek megléte kínosan érint, vagy amelyeket a magyar kulturális nyilvánosság és emlékezet hárit, ilyen például a prostitúció, a menekültkérdés, a sokszorosan hátrányos helyzettel élők vagy a magyarországi cigányság és a zsidóság (múlt századbeli) helyzete stb. Ahogy perspektívája esszéistaként is mindig az egyéné, és a nagy történelmi narratívák vagy strukturális összefüggések ezeken a magántapasztalatokon keresztül artikulálódnak, ugyanígy elbeszéléseiben is mindenekelőtt a szereplői motivációiból, tudásából, környezetéből, emlékeiből és tapasztalataiból indul ki, állandóan hangsúlyozva azok érintettségét.

Ami ezeknek a szövegeknek az erősségük, az pontosan abból fakad, hogy a tematizált jelenséget a benne részt vevők személyes életéből akarja megérteni, az éppen ott és éppen akkor-helyzeteket viszi színre, nem pedig bevett sémák gyártására vállalkozik, például a már hivatkozott *A nap aktív vidéke* című szövegben, vagy a *Lehet lélegezni!* címadó novellában. Az előbbiben egymás mellé helyezett történetekkel igyekszik feltárni a menekülő család hátterét és motivációit éppúgy,

mint a határ menti panziósét és feleségét vagy a határórét, közben folyamatosan rámutatva arra a nyelvi működésre, amely beleszól ennek a valóságnak az érzékelésébe és alakításába, például a „kismigráns” szóban vagy az egyes szófordulatokban: „Hogy már a csillárról is gyerekek lógnak, ami persze csak egy szófordulat volt, mert a tornateremben nemhogy csillár, de még szekrényugráshoz való, használható szekrény is alig akadt már” (18).

De épp így működik a narráció a *Lehet lélegezni!* című novellában is, ahol a Robika nevű kisfiú és édesanyja egy napját kísérhetjük végig: „Látta a többi gyereket elmenni a házuk előtt, mentek az iskolába, de neki nem kellett menni az iskolába, mert a Marika néni még elősben azt mondta, hogy őt nem kell bevinni, mert minek, úgyszem tudna lépést tartani a többiekkel, akik most már hetedikesek voltak. Pedig ő nagyon is jól tudott lépést tartani, aki nem lép egyszerűre, nem kap rétest estére, viszont a rétest a Robika nagyon szerette, és olyan nincs, hogy ő ne tartson lépést, hogy ne kapjon rétest estére. Csak azt nem tudta, hogy mi az, hogy hetedikesek, de a lépést meg a rétest, azt tudta.” (77) *A Rohanunk a f***ba!* című elbeszélésben ez a nyelvi működés / zavar performálódik is: „Mondani még nem mond semmit, mert a látványtól hirtelen elhagyja a nyelv. Erre nincs szava.” (117) – később ezt leképezik a szöveg agrammatikus, hiányos szerkezetei vagy az, ahogy egy idegen város stadionjában matyó hímzéses ruhában álló kislány végül nem éppen úgy közvetíti a magyar nép szeretetteljes üdvözlését, ahogy az előre meg volt írva.

Akadnak azonban a kötetben olyan szövegek is, amelyeket nem sikerült kellőképpen kidolgozni, vázlatosak, néha tézisszerűek, a megjelenő viszonyok nem eléggé motiváltak (például a *Döglünk* vagy a *Csak Moha ne* című novellákban) – ilyenkor az elbeszélések nyelvi ereje is nehezen tudja magával sodorni az olvasót. Ezekben többnyire van egy nagyon erős konfliktus vagy valamilyen kiélezett szituáció, amit

nem mindig sikerül egy néhány oldalas (elbeszélésnyi) terjedelemben végigvinni, így inkább csak a jelenetezés szintjén maradnak. Van egy másik oka is annak, hogy az olvasónak sokszor hiányérzete támadhat, mégpedig az, hogy rengeteg szöveg alkalmi, valamely más műalkotásra, kiállításra, eseményre íródott, vagy azok inspirálták. A két (ily módon egymásra ható) alkotás azonban valószínűleg jobban működne akkor, ha egyazon könyvtárgyban jelennének meg, talán jóval koherensebbé válnának a szövegek – kár, hogy nem lettek a kötet részei úgy, ahogyan az a néhány, a könyvben megjelenő felvétel. Persze, van olyan novella is, amely önmagában is megállja a helyét, anélkül, hogy az olvasó gyanakodni kezdene, hogy valamiről nincsen tudomása, amiről viszont kellene, ilyen például a *Bórlégzés* című szöveg, amely Csáky Marianne *Bőreim* című 2005-ös kiállítása alapján készült, vagy a *Lehet lélegezni!*, amelyet Eperjesi Ágnes *D. 365 napja* című 2017-es installációja ihletett (kézzel vájt, színes szappanjai láthatóak a kitűnő kötetborítón), nem ilyen viszont az *Oroszlánt fűrdető férfi* című novella, amely Szűcs Attila hasonló című, 2011-es festményére íródott, vagy az *Ida (négy kézfogás)* című szöveg, amely Jules Bastien-Lepage *Mindenszentek napja* című festménye alapján készült.

Ahogy esszéiben és tanulmányai-ban, Bánt itt is erősen foglalkoztatja a képek és a szövegek viszonya, „a képek élete”. Amellett, hogy nagyon erős a szövegek vizualitása, amikor a szerző szervessé teszi a képek és szövegek közötti kapcsolatokat, azok kifogástalanul tudnak együtt működni, például a *Szinte jó* című alkotásban, vagy a kötet egyik legsikeresebb szövegében, a *Hotel De L'univers*ben. Ezekben az elbeszélésekben nem csak a kép és szöveg organikus viszonya, de a történetek egymásra vonatkoztatása (mint kompozíciós elv) is jól működik. A párhuzamosságok alapja és garanciája itt is, mint sok más novellában, egy-egy testi érzet vagy emóció. Bán egyébként is

nagyon közel megy a szereplőihez, az elbeszélések egész légköre szenzualizálódik: „A hirtelen beálló csendben minden egyes lélegzetvétel, sóhaj föl erősödik, szinte hallani az izzadságpatakok csordogálását, a vérsejtek száguldását, a pórusok tágulását, hallani a test, a hús máskor elnyomott zörejeit, zajait, minimalista hangjátékát” (41).

Annak ellenére, hogy vannak olyan közös poétikai (a bevett nyelvi sémák kimozdítása, kihagyásos szerkezet, erős vizualitás), illetve tematikus (társadalmi adottságokból származó belső

feszültségek) vagy motivikus (például a légzés) elemek, amelyek összefűzik ezeket a szövegeket és világokat, a kötetkompozíció mégis kissé szétartó.

Ami azonban leginkább közös a különböző szövegekben, és amiről azt mondhatjuk, hogy egy lényeges és sajátos jellemzője Bán Zsófia prózavilágának, az az, hogy legyen egy helyzet bármilyen kilátástalan, végül mégis szabadon hagyja a bőrlégzést, áramlik a levegő, áramlik az idő. Ezeket a tragédiákat pedig többnyire úgy oldja fel, hogy elhisszük neki, hogy lehet így is.

ABSTRACTS

Miklós Csapody

■ ***The “Palaver Post” Table company***
Keywords: *Kolozsvár/Cluj, New York Hotel, 20th century, literary life, “Palaver Post”*

Between the two World Wars, the representative space of the New York Hotel's café in Kolozsvár/Cluj has become the center of the city's cultural elite, with an effervescent literary and press life. It was also the space of the famous “Palaver Post”, the table company of writers and journalists. Its ironic named stemmed from a wordplay on the famous “Dunaposta” (“Danubian Post”) news agency of Budapest, which has become here “Dumaposta”. Its president was the solicitor Jenő Neumann, and one of the most noted members was none other than Gábor Gaál, editor-in-chief of the “Korunk”. This intellectual circle consisted initially of leftist intellectuals, but has later become much more diversified, including – among representatives of many other professional groups – journal editors, writers and physicians of different persuasions (bourgeois radicals, conservatives, liberals, social democrats, communists, Zionists etc.). This article contains the names and the most significant personal data of the participants, including Edgár Balogh, Oszkár Bárd, Gyula Csehi, Tibor Déry, Jenő Dsida, Benő Karácsony, Károly Kós, Miklós Krenner, Ernő Ligeti, József Méliusz, György Szántó, Jenő Szentimrei.

László Fazakas

■ ***The Casinos Kolozsvár/Cluj: Equality and Political Neutrality?***

Keywords: *Kolozsvár/Cluj, association movement, Hungaroan Reform Era, neoabsolutism, casino, city life*

Due to its social composition, Kolozsvár/Cluj was an ideal breeding ground for the association movement emerging in the Reform Era. The association life in the city began to develop continuously until the Revolution of 1848, in the Era of Neoabsolutism a decline

began, and after the Compromise of 1867, a new era of prosperity followed. In the initial period the associations declared ideals of equality, political neutrality, freedom and tolerance. However, later these ideals gradually faded away. In this paper I intend to analyze the social-based contradictions and politically-colored conflicts that existed in the casinos. In addition, I pose the following question: how did the casino adopt the current political trends?

Csaba Gidó

■ ***The Great War and the Food and Coffee Reserves of the Inhabitants of Székelyudvarhely/Odorheiu Secuiesc***

Keywords: *World War I, Székely Land, social tensions, coffee houses*

The Romanian invasion of 1916 represents a demarcation for all areas of life in the history of the Székely Land. The war has reached the Székely settlements with all its cruelty, and has brought about a greater social shock both for both families and individuals than the year 1914, when the war broke out. Due to the Romanian invasion and to the flight of the inhabitants, the homes, shops and catering establishments of the Székely families of Székelyudvarhely/Odorheiu Secuiesc were lost to the looters and the soldiers passing through the area. All their money saved during the first years of the war as well as their food, sugar and coffee stocks have disappeared due to the hostilities of 1916. Beginning with 1917, the citizens of this small town had to accept that their flour, bread, sugar, fat and coffee is rationed out. If they wanted to have a sweet coffee in the coffee shop, they had to bring the sugar from home.

Ágnes Ózer

■ ***Pub, Restaurant, Coffee Shop: Notes to the Happier Side of Újvidék/Novi Sad History***

Keywords: *Újvidék/Novi Sad, coffee shop, restaurant, leisure activities, social communication*

The urban development and embourgeoisement process of Újvidék/Novi Sad,

a city built at the crossing of water and land routes, which began its development at the end of the 17th century, was vastly influenced by its geographic position and, more specifically, by its position next to the Danube and its multinational character. Along with the economic and social development, Újvidék/Novi Sad also has a rich and interesting history of its spaces connected to the city dwellers' leisure time, i.e. its pubs, restaurant and coffee shops. The world of the Danubian harbor, populated by tradespeople, soldiers and travelers, was complemented here by the places preferred by the mostly Serbian citizenship, priests, intellectuals, German tradespeople, Hungarian bureaucrats and poorer social groups. The history of the urban leisure spaces and catering establishments seems to develop as the scene of Újvidék/Novi Sad's social life, reflecting its multinational, multireligious and multicultural character.

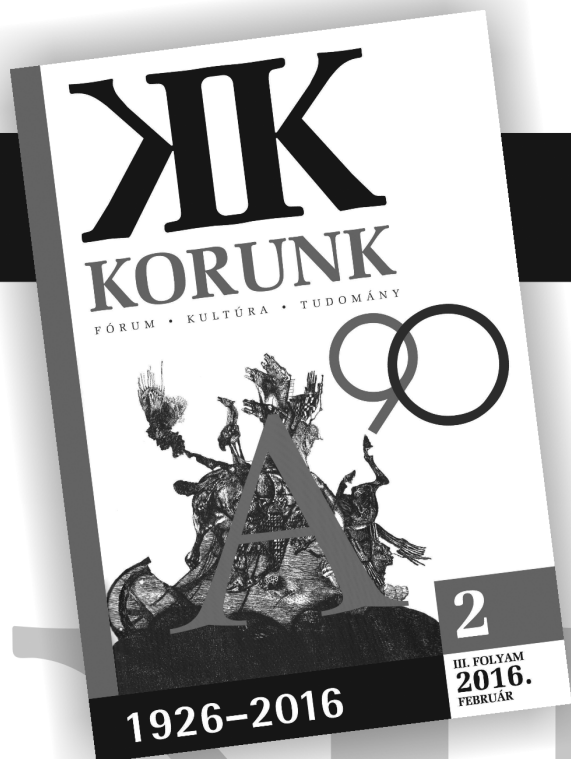
Szidónia Szakács

■ *Catering, Coffee Shops and Leisure Time in Cluj/Kolozsvár during the Dualist Era (1870-1880)*

Keywords: *Cluj/Kolozsvár, dualism, catering, coffee shop, leisure time*

The catering industry of Cluj/Kolozsvár started a sweeping development in the 1870s with the many newly established restaurants, coffee and pastry shops as well as hotels, which lasted during the entire dualist era. On the basis of the articles published in the "Magyar Polgár" ("Hungarian Citizen") founded by Miklós K. Papp, this paper provides an insight into the life of the city's coffee shops, restaurants and hotels. The local characteristics of catering, with its charity evenings, billiard exhibitions, pastry products and other special features, also reflect the opportunities provided to tourism by this city. Institutionalized leisure only included in this period the skating and the chess association, presented along with the city's beach, the Diana Bath.

KORUNK

TÁRSADALOMTUDOMÁNY
KULTÚRA
IRODALOM

a Kárpát-medence egyik legrégebb alapítású magyar nyelvű folyóirata
értelmiségi fórum – kisebbségi szemle – nemzetiségi intézmény
az erdélyi és európai hagyományok ötvözete
híd az erdélyi és egyetemes magyar tudománypublikálás,
irodalom és művészet között

**KORUNK – KORUNK AKADEÉMIA
KOMP-PRESS – KORUNK STÚDIÓGALÉRIA**

**TÁMOGASSA A KORUNK FOLYÓIRATOT
ÉS INTÉZMÉNYRENDSZERÉT**

Anyagi támogatása lehetséges módzatairól a korunk@gmail.com email címen,
a (0040) 264-375-035 és (0040) 742-061-613 telefonszámokon, illetve az Új Budapest Filmstúdió
telefonszámán: (+36 1) 316-0943, konkrét felvilágosítást nyújtunk.

www.korunk.org

<http://epa.oszk.hu/00400/00458>

*Segítségével a KORUNK
és intézményrendszere életben maradásához járul hozzá.
Köszönjük!*

